

Jedan

1

Kada sam prvi put pročitao oglas, zagrcnuo sam se i opsovao i pljunuo i bacio novine na pod. Budući se činilo da ni to nije sasvim dovoljno, podigao sam novine, odmarširao u kuhinju i gurnuo ih u kantu za smeće. Dok sam bio tamo, napravio sam si mali doručak i dao si vremena da se smirim. Jeo sam i razmišljao o nečemu sasvim drugome. To je dobro. Tada sam iskopao novine iz smeća i okrenuo stranicu s osobnim oglasima, samo da se uvjerim da je ta prokleta stvar još uvijek tamo baš onakva kakve sam je se sjećao. Bila je.

UČITELJ traži učenika. Mora imati žarku želju da spasi svijet. Javiti se osobno.

Žarku želju da spasi svijet!

O, to mi se svidjelo. To je zaista bilo krasno. Žarku zelju da spasi svijet - da, to je sjajno. Do podneva ce nesumnjivo dvije stotine budala, glupana, tupoglavaca, tikvana, čudaka i probranih bedaka i maloumnih stajati u redu na objavljenoj adresi, spremni predati sva svoja ovosvjetska bogatstva za rijetku pogodnost da bi sjedili do nogu nekome guruu koji na sva usta najavljuje da će sve biti dobro samo ako se svi preobrate i od srca zagrlje svoga susjeda.

Pitat ćete se: zašto je ovaj čovjek tako ozlojeđen? Tako ogorčen? To je pošteno pitanje. Zapravo, to sam pitanje i sam sebi postavljao.

Odgovor nas odvodi unazad u vrijeme prije dvadesetak godina, kada sam se zanosio sasavom zamisli da je ono sto ponajviše želim u ovome svijetu... pronaći učitelja. To je točno. Zamišljao sam da želim učitelja - da trebam učitelja. Da mi pokaže kako se čini nešto što bi se moglo nazvati... spašavanje svijeta.

Glupo, ne? Djetinjasto. Naivno. Jednostavno. Nezrelo. Ili samo u osnovi tupo. Kod nekoga tko je tako očigledno normalan u drugim vidovima, to zahtijeva objašnjenje.

Dogodilo se ovako.

Tijekom dječje pobune šezdesetih i sedamdesetih godina, bio sam upravo toliko odrastao da razumijem što su ta djeca željela - namjeravali su svijet izokrenuti naglavce - i upravo dovoljno mlad da povjerujem kako bi zapravo mogli uspjeti. To je istina. Svakoga jutra kad bih otvorio oči, očekivao sam da je novo doba počelo, da je nebo svjetlije plavo a trava svjetlije zelena. Očekivao sam čuti smijeh i vidjeti kako ljudi plešu ulicama, i to ne samo djeca - svi! Neću se ispričavati za svoju bezazlenost; trebate samo poslušati pjesme da biste shvatili kako nisam bio osamljen.

A onda, jednoga dana kada sam bio usred odrastanja, probudio sam se i shvatio da novo doba nikada neće početi. Pobuna nije ugušena, samo se izrodila u pomodne izjave. Da li sam mogao biti jedina osoba na svijetu koju je to razočaralo? Koju je to zaprepastilo? Činilo se da je tako. Činilo se da su svi mogli prijeći preko toga ciničnim cerenjem koje je govorilo: "Pa, što ste zapravo i očekivali? Nikada nije bilo ničega više od ovoga sad i nikada neće ni biti. Nitko ne namjerava spasiti svijet, jer nikome nije nimalo stalo do svijeta, bila je to samo hrpa budalaste

djece koja su puno pričala. Nađite si posao, zaradite novaca, radite do šezdesete, a tada se preselite na Floridu i umrite."

Nisam to mogao tek tako odbaciti, i u svojoj sam nevinosti mislio da tamo negdje mora postojati *netko* tko posjeduje neku nepoznatu mudrost koja bi mogla raspršiti moje razočaranje i zaprepaštenje: učitelj.

Ali, naravno, nije ga bilo.

Nisam želio gurua ili majstora kung fua ili duhovnog upravitelja. Nisam želio postati vještac niti naučiti zen streličarstvo niti meditirati niti uravnotežiti svoje čakre niti razotkriti prethodne inkarnacije. Umjetnosti i tehnike te vrste u svojoj su osnovi sebične; sve su one smišljene da bi korist donijele učeniku - a ne svijetu. Mene je zanimalo nešto potpuno drugačije, ali to nisam mogao pronaći u žutoj štampi niti bilo gdje drugdje.

U *Hodočašću na istok* Hermanna Hessea nikada nismo mogli otkriti u čemu se sastojala Leova strašna sudbina. To je stoga što nam Hesse nije mogao reći ono što sam nije znao. Bio je nalik meni - samo je čeznuo da bi negdje na svijetu bio netko nalik Leu, netko s tajnim spoznajama i s mudrošću koja bi nadržala njegovu vlastitu. Naravno, zapravo ne postoje tajne spoznaje; nitko ne zna ništa više od onoga što se može pronaći na polici obližnje knjižnice. Ali tada to nisam znao.

Pa sam tragao. Kako god to sada zvučalo šašavo, tragao sam. U usporedbi s tim, smislenija bi bila potraga za Gralom. Ne želim o tome govoriti, suviše se stidim. Tragao sam dok nisam postao mudriji. Prestao sam praviti budalu od sebe, ali u meni je nešto umrlo - nešto što mi se oduvijek na određeni način sviđalo i čemu sam se divio. Na tom je mjestu ostao ožiljak - gruba, ali ujedno i bolna točka.

A sada, mnogo godina nakon što sam prekinuo svoju potragu, evo neki opsjenar u novinama oglašava za upravo onog istog mladog sanjara kakav sam bio prije petnaest godina.

Ali to još uvijek ne objašnjava moj bijes, zar ne?

Pokušajte ovako: zaljubljeni ste u nekoga desetljećima - u nekoga tko jedva da je svjestan vašega postojanja. Sve ste učinili, sve ste pokušali da bi ta osoba uvidjela da ste dragocjeni, vrijedni poštovanja, i da je vaša ljubav dostojna poštovanja. Tada jednoga dana otvorite novine i preletite pogledom osobne oglase, i vidite da je vaša voljena osoba objavila oglas... u kojem traži nekoga dostojnog ljubavi tko bi je volio i kojeg bi ona mogla voljeti.

O, znam da nije bas sasvim isto. Zasto bih očekivao da će se taj nepoznati učitelj obratiti meni umjesto da oglasom traži učenika? Suprotno tome, da je taj učitelj opsjenar, kao što sam pretpostavljao, zašto bih ja *želio* da mi se obrati?

Pustimo to. Nerazuman sam. To se događa, to je dozvoljeno.

2

Naravno, morao sam otići tamo - morao sam samoga sebe uvjeriti da je to samo još jedna ništarija. Razumijete. Dovoljno će biti tridesetak sekundi, jedan pogled, deset riječi iz njegovih usta. Tada ću znati. Tad ću moći otići kući i sve to zaboraviti.

Kada sam stigao, bio sam iznenađen što sam se našao ispred jako obične poslovne zgrade, u kojoj su radili drugorazredni nadriliječnici, odvjetnici, zubari, putnički agenti, kiropraktičar i jedan ili dva privatna istražitelja. Možda sam očekivao nešto s malo više ugodaja - smeđi kamen s obloženim zidovima, visoke stropove i prozore s roletama. Tražio sam sobu sto i pet, i našao je pozadi, gdje prozor vjerojatno gleda na malu uličicu. Vrata ništa nisu odavala. Otvorio sam ih i zakoračio u veliku, praznu sobu. Taj je neuobičajeni prostor bio stvoren rušenjem unutarnjih pregrada, čiji su se tragovi još uvijek mogli zapaziti na golom podu od tvrdoga drveta.

To je bio moj prvi dojam: praznina. Drugi bijaše njušni; vonjalo je na cirkus - ne, ne na cirkus, nego zvjerinjak: nepogrešivo ali ne i neugodno. Ogledao sam se naokolo. Soba nije bila potpuno prazna. Uz zid s lijeve strane stajala je mala polica sa trideset ili četrdeset knjiga, uglavnom povijesnih, pretpovijesnih i antropoloških. Osamljena je prenatrpana stolica stajala na sredini, gledajući prema desnom zidu i djelovala je kao da su je oni koji su se odselili ostavili za sobom. Bez sumnje je bila za gospodara; njegovi će učenici klečati ili čučati uz njegovo koljeno na madracima poredanim u polukrug.

A gdje su bili ti učenici, za koje sam bio prorekao da će navaliti u stotinama? Nisu li možda došli i odvedeni kao djeca Hamelina? Sloj je prašine nedirnut ležao na podu i opovrgavao moju zamisao.

Bilo je nečega čudnog u sobi, ali trebalo je još jednom se ogledati naokolo da bih shvatio što je to. Na zidu suprotno od vrata bila su dva dvokrilna prozora kroz koja je iz uličice dopiralo slabo svjetlo; lijevi zid, zajednički sa susjednom kancelarijom, bio je prazan. Desni je imao jako velik prozor s debelim staklom, ali to očigledno nije bio prozor prema vanjskome svijetu jer uopće nije propuštao svjetlost; gledao je u susjednu sobu, nejasniju i od ove u kojoj sam ja bio. Pitao sam se kakav je sveti predmet tamo izložen, siguran od dodira znatiželjnih ruku. Da li je to neki balzamirani Yeti ili Bigfoot, sačinjen od mačjeg krzna i papira - mašea? Da li je to tijelo nekog pripadnika NLO posade kojeg je srušila Narodna garda prije nego je uspio prenijeti svoju uzvišenu poruku sa zvijezda ("Mi smo braća. Budite dobri.")?

Buduci je iza njega bila tama, staklo prozora bilo je crno; zrcalno. Dok sam mu se približavao nisam pokušavao pogledati na drugu stranu; ja sam bio primjerak proučavanja. Kad sam mu pristupio, na trenutak sam nastavio zuriti u svoje vlastite oči, a tada se usredotočio na drugu stranu stakla - i našao se kako gledam u drugi par očiju.

Ustuknuo sam zaprepašten. Tada, shvativši što sam vidio, ponovo sam ustuknuo, sada malo uplašen.

Stvorenje s druge strane stakla bilo je potpuno odrastao gorila.

Potpuno odrastao naravno ne govori ništa. Bio je zastrašujuće ogroman, gromada, kamen Stonehengea. Već je i sama njegova veličina bila uzbunjujuća, iako je nije rabio ni na kakav

zloćudni način. Naprotiv, napol je sjedio, a napol se zavalio, spokojno, otmjeno grickajući tanku grančicu koju je drzao u lijevoj ruci kao čarobni štapić.

Nisam znao što bih rekao. Moći ćete prosuditi koliko sam bio uznemiren po ovoj činjenici: da mi se činilo kako bih trebao govoriti - ispričati se, objasniti svoju nazočnost, opravdati svoj upad, moliti oprostaj od tog stvorenja. Osjećao sam da je nepoštovanje zuriti mu u oči, ali bio sam nepomičan, nemoćan. Na cijelom svijetu nisam mogao gledati ni u što drugo osim u njegovo lice, strašnije od bilo kojeg lica u životinjskom kraljevstvu poradi svoje sličnosti s našim vlastitim, pa ipak na svoj način plemenitije od bilo kojeg grčkog ideala o savršenstvu.

Među nama zapravo nije bilo nikakve prepreke. Okvir stakla raspao bi se kao platno da ga je dotakao. Ali činilo se da nema namjeru dotaknuti ga. Sjedio je i zurio u moje oči i grickao vrh grančice i čekao. Ne, nije čekao; jednostavno je *bio* tamo, bio je tamo prije nego sam stigao i bit će tamo kada odem. Imao sam osjećaj da mu nisam važniji nego lepršavi oblak pastiru koji se odmara na padini brežuljka.

Kako je nestajalo straha, vratila mi se svjesnost o stanju u kojem sam se nalazio. Rekao sam sam sebi da učitelj očigledno nije ovdje, da nema ničega što bi me ovdje zadržavalo, da bih trebao ići kući. Ali nije mi se sviđalo da odem s osjećajem da baš ništa nisam postigao. Ogledao sam se naokolo, razmišljajući da ostavim poruku, ako uspijem pronaći nešto na čemu bih mogao pisati (i sa čim), ali ničega nije bilo. Bez obzira na to, ta potraga, s mišlju o pisanoj komunikaciji, podsjetila me na nešto što sam previdio u prostoriji iza stakla; bio je to znak ili poster koji je visio na zidu iza gorile. Na njemu je pisalo:

*Ako čovjeka nestane,
ima li nade
za gorilu?*

Taj me znak zaustavio - ili, bolje rečeno, zaustavile su me riječi. Riječi su moje zanimanje; zapazio sam ih i zahtijevao da same sebe objasne, da više ne budu nejasne. Da li je njima mišljeno da nada za gorile leži u izumiranju ljudske vrste, ili u njezinom opstanku? Moglo se pročitati na oba načina.

To je naravno, bio koan - i mišljen da bude neobjašnjiv. Stoga mi se razloga zgadio, i iz još jednoga: stoga što se pokazalo da tog veličanstvenog stvora s onu stranu stakla drže u zarobljeništvu samo da bi poslužio kao neka vrst živog *prikaza* toga koana.

Zaista bi morao učiniti *nešto*, ljutito sam rekao samome sebi. Tada sam dodao: *Najbolje bi bilo da sjedneš i budeš miran.*

Slušao sam odjek tog čudnog savjeta kao da je dio glazbe koju nisam mogao dokraja prepoznati. Pogledao sam stolicu i zapitao se: *da li bi bilo najbolje sjesti i biti miran?* I ako bi, zašto? Odgovor je stigao dovoljno brzo: *Stoga, ako si miran, bit ćeš sposoban bolje čuti.* Da, pomislio sam, to je zaista nesumnjivo.

Ni iz kakvog svjesnog razloga, podigao sam oči prema mom životinjskom sudrugu u drugoj prostoriji. Kao što svi znaju oči *govore*. Dvojica stranaca jednim jedinim pogledom bez napora mogu otkriti svoja uzajamna zanimanja i privlačnosti. *Njegove* su oči govorile, a ja sam to razumio. Noge mi postadoše kao od hladetina, i jedva sam se uspio dočepati stolice prije nego sam pao.

"Ali kako?" rekao sam, ne usuđujući se glasno izgovoriti riječi.

"Zar je to važno?" odgovorio je podjednako tiho. "To je tako, i ne mora se reći ništa drugo."

"Ali ti..." mucao sam. "Ti si..."

Otkrio sam da, morajući izgovoriti tu riječ, a da nisam pronašao nijednu drugu da bi je zamijenio - da je ne mogu izgovoriti.

Nakon nekog vremena je kimnuo, kao da shvaća moju poteškoću. "Ja sam učitelj."

Neko smo se vrijeme gledali u oči i činilo mi se da mi je glava prazna kao napušteni štagalj.

Tada on reče: "Da li ti je potrebno neko vrijeme da se pribereš?"

"Da!" uzviknuo sam, prvi puta govoreći glasno.

Svoju je ogromnu glavu nakrenuo na jednu stranu i znatiželjno se zagledao u mene. "Da li bi ti pomoglo kad bi čuo moju priču?"

"Zaista bi", rekao sam. "Ali ponajprije - ako želiš - molim te reci mi svoje ime."

Zagledao se neko vrijeme u mene bez odgovora i (koliko sam mogao tada reći) bezizražajno. Tada je nastavio kao da uopće nisam progovorio.

"Rođen sam negdje u šumama ekvatorijalne Zapadne Afrike", rekao je. "Nikada nisam pokušao otkriti točno gdje i ne vidim nikakva razloga da to učinim sada. Da li si možda čuo za metode Martina i Ose Johnson?"

Začudeno sam podigao pogled. "Martin i Osa Johnson? Čak nikada nisam ni čuo za njih."

"Tridesetih su godina bili čuveni sakupljači životinja. Njihov je postupak s gorilama bio ovakav: kada bi pronašli grupu, ubili bi ženke i pokupili svu mladunčad u blizini."

"Kako užasno", rekao sam bez razmišljanja.

Stvorenje je odgovorilo slijeganjem ramena. "Zapravo se ne sjećam tog događaja - iako se sjećam još ranijih vremena. U svakom slučaju, Johnsonovi su me prodali zoološkom vrtu u nekom malom sjeveroistočnom gradiću - ne mogu reći kojem, jer tada još nisam bio svjestan takvih stvari. Tamo sam živio i rastao nekoliko godina."

Zastao je i odsutno počeo grickati grančicu, kao da sakuplja misli.

3

Na takvim mjestima (konačno je nastavio), gdje su životinje jednostavno zatvorene iza ograde, gotovo su uvijek sklonije razmišljanju nego njihovi rođaci u divljini. To je stoga što čak i onaj

među njima koji najmanje razmišlja ne može ne osjetiti da je nešto jako krivo s njihovim načinom života. Kada kažem da su sklonije razmišljanju, ne mislim reći da dobivaju moć logičkog zaključivanja. Ali tigar kojeg vidite kako divlje korača svojim kavezom ipak je zaokupljen nečim što bi čovjek zasigurno prepoznao kao misao. A ta misao je pitanje: zašto? "Zašto, zašto, zašto, zašto, zašto, zašto?" pita se tigar iz sata u sat, iz dana u dan, iz godine u godinu, dok korača svojom beskrajnom stazom iza rešetaka svoga kaveza. On ne može razmotriti to pitanje niti ga razraditi. Kada biste nekako mogli upitati tog stvora: "Što zašto?" ne bi vam mogao odgovoriti. Bez obzira na to, to pitanje plamti kao neugasivi plamen u njegovom urnu, nanoseći mu prodoran bol koji se ne smanjuje sve dok to stvorenje ne zapadne u posljednji dugotrajan neprirodan san kojeg čuvari zoološkog vrta prepoznaju kao neopozivo odbacivanje života. A naravno da to pitanje tigar ne postavlja u svom uobičajenom staništu.

"Nije prošlo mnogo vremena", nastavio je, "prije nego sam se i sam počeo pitati *zašto*. Budući sam neurološki daleko napredniji od tigra, mogao sam istražiti što sam mislio tim pitanjem, barem na nekakav osnovni način. Prisjećao sam se različitog načina života, koji je za one koji su tako živjeli bio zanimljiv i ugodan. Suprotno tome, ovaj je život bio očajno dosadan i nikada ugodan. Tako, propitujući *zašto*, pokušavao sam razriješiti zašto bi život trebao biti tako podijeljen, jedan dio zanimljiv i ugodan, a drugi dosadan i neugodan. Nisam sebe zamišljao kao zatvorenika; nije mi palo na pamet da me itko odvaja od toga zanimljivog i ugodnog života. Kada nikakav odgovor nije stizao na moje pitanje, počeo sam razmatrati razlike između ta dva različita načina života. Najtemeljnija razlika bila je u tome što sam u Africi bio član obitelji - vrste obitelji koju ljudi tvoje kulture nisu poznavali tisućama godina. Kada bi gorile bile sposobne za takvo izražavanje, rekle bi ti da je njihova obitelj nalik ruci čiji su oni prsti. Oni su potpuno svjesni da su obitelj, ali su jako malo svjesni da su pojedinci. Ovdje u zoološkom vrtu bilo je i drugih gorila - ali nije bilo obitelji. Pet odsječenih prstiju ne čini ruku.

Razmatrao sam naše hranjenje. Ljudska djeca sanjaju o zemlji gdje su planine od sladoleda i drveće medenjaci i kamenje slatkiši. Za gorilu Afrika je upravo takva zemlja. Kamo god se okreneš, nađeš nešto izvanredno za jelo. Nikada ne pomisliš: "O, bolje da se pobrinem za hranu." Hrane ima posvuda i uzimaš je gotovo nesvjesno, kao što dišeš. Zapravo, o hranjenju se uopće ne razmišlja kao o zasebnoj djelatnosti. Prije je to slasna glazba koja se čuje u pozadini svih djelatnosti tijekom dana. Zapravo, hranjenje je za mene postalo hranjenje tek u zoološkom vrtu, gdje dva puta dnevno u naše kaveze ubacuju ogromne količine bezokusne hrane.

U rješavanjima takvih malih stvari kao što je ta počeo je moj unutarnji život - sasvim neprimjetno.

Iako naravno o tome ništa nisam znao, Velika je Depresija uzimala svoj danak u svim vidovima američkog života. Zoološki su vrtovi posvuda bili prisiljeni na računicu, smanjivanje broja životinja da bi se održali i time smanjili troškove. Vjerujem da je mnogo životinja jednostavno pušteno, jer nije bilo ni tržišta ni osobne potražnje za životinjama koje nije bilo niti jednostavno održavati i koje nisu niti posebno osebujne ili dramatične. Naravno, izuzetak su bile velike mačke i primati.

Da skratim priču, prodali su me vlasniku putujućeg zvjerinjaka koji je trebao ispuniti prazan vagon. Ja sam bio velik i dojmljiv mladi gorila i nesumnjivo sam predstavljao razumno dugotrajno ulaganje.

Mogao bi pomisliti da je život u jednom kavezu nalik životu u drugom, ali nije tako. Na primjer, pomisli samo na dodir s ljudima. U zoološkom smo vrtu svi mi gorile bili svjesni naših ljudskih posjetilaca. Oni su za nas bili nešto neobično, vrijedno gledanja, onako kako ptice ili vjeverice oko kuće mogu djelovati vrijedne promatranja jednoj ljudskoj obitelji. Bilo je jasno da su ti strani

stvorovi ovdje da bi gledali u nas, ali nikada nam nije palo na pamet da su dolazili upravo poradi toga. Međutim, u zvjerinjaku sam jako brzo shvatio tu pojavu.

Zapravo, moje je obrazovanje u tome smislu počelo od onoga trenutka kada su me prvi put stavili na ogled. Mala grupa posjetilaca približila se mojim kolima i nakon nekoliko trenutaka počeli su mi *govoriti*. Bio sam zaprepašten. U zoološkom vrtu, posjetioci su govorili *jedan drugome* - nikada nama. "Možda su ti ljudi zbunjeni", rekao sam sam sebi. "Možda su me zamijenili s nekim od njih." Moje su čuđenje i zbunjenost rasli kako se, jedna za drugom, svaka skupina koja je posjetila moja kola ponašala na isti način. Jednostavno nisam znao što bih mislio o tome.

Te sam noći, a da nisam ni pomislio da to radim, učinio svoj prvi pravi pokušaj da upravim svoje misli prema rješavanju toga problema. Pitao sam se da li je moguće da je promjena mjesta boravka na neki način promijenila *menel*. Nisam se osjećao nimalo promijenjenim, a svakako se ništa u mome izgledu nije promijenilo. Pomislio sam da su možda ljudi koji su me toga dana posjetili pripadali drugačijoj vrsti od onih koji su me posjećivali u zoološkom vrtu. Takvo me se zaključivanje nije dojmilo; te su dvije skupine bile istovjetne u svemu osim u ovome: što je jedna skupina razgovarala među sobom a druga se obraćala meni. Čak je i zvuk govora bio isti. Moralo se raditi o nečemu drugome.

Iduće sam se noći ponovo bacio na problem, ovako razmišljajući: ako se u meni ništa nije promijenilo i ništa se nije promijenilo u njima, tada mora da se promijenilo nešto *drugo*. Ja sam isti i oni su isti, stoga nešto drugo *nije* isto. Promatrajući stvari na taj način, mogao sam uočiti samo jedan odgovor: u zoološkom je vrtu bilo mnogo gorila; ovdje je bio samo jedan. Osjećao sam snagu te činjenice ali nisam mogao zamisliti zašto bi se posjetioci ponašali na jedan način u nazočnosti mnogih gorila a sasvim različito u nazočnosti samo jednoga.

Idućega sam dana pokušao pokloniti više pozornosti onome što moji posjetioci govore. Uskoro sam zamijetio da, iako je svaki govor različit, postoji jedan zvuk koji se uvijek iznova pojavljivao, a činilo se da mu je namjera bila da privuče moju pozornost. Naravno da nisam bio sposoban usuditi se pogadati njegovo značenje; nisam imao ništa što bi moglo poslužiti kao Rosetta Stone.

U kolima nadesno od mene boravila je ženka čimpanze s mladunčetom i već sam bio zamijetio da se posjetioci i njoj obraćaju na isti način na koji su se obraćali i meni. Sada sam zamijetio da uvijek iznova rabe različit zvuk da bi privukli njezinu pozornost. Kod njezinih kola uzvikivali su: "Zsa-Zsa! Zsa-Zsa! Zsa-Zsa!" Kod mojih su kola uzvikivali: "Goliath! Goliath! Goliath!"

Malim koracima kakvi su bili ovi, uskoro sam shvatio da su ti *zvuci* izravno povezani s nama dvoma *kao pojedincima*. Ti, koji od svoga rođenja imaš ime i koji vjerojatno misliš daje čak i pas ljubimac svjestan da ima ime (što nije točno), ne možeš zamisliti kakvu je revoluciju u shvaćanju u meni izazvalo dobivanje imena. Ne pretjerujem kad kažem kako sam se u tome trenutku zaista rodio - rodio kao osoba.

Od shvaćanja da imam ime do shvaćanja da *sve* ima ime nije bilo mnogo potrebno. Mogao bi pomisliti da zatvorena životinja ima male mogućnosti naučiti jezik svojih posjetilaca, ali nije tako. Zvje-rinjaci privlače obitelji i uskoro sam otkrio da roditelji neprestano poučavaju svoju djecu umjetnosti jezika: "Gle, Johnnv, eno patkice! Možeš li reći *patkica*? P-a-t-k-i-c-a! Znaš li što kaže patkica? Patkica kaže *kvak-kvaki*!"

Kroz nekoliko godina mogao sam pratiti većinu razgovora koje sam čuo, ali sam otkrio da uz razumijevanje ide i zagonetnost. Do tada sam shvatio da sam ja gorila, a Zsa-Zsa čimpanza. Isto

sam tako znao da su svi stanovnici kola *životinje*. Ali nisam mogao sasvim shvatiti ustrojstvo životinje; naši su ljudski posjetioci pravili sasvim jasnu razliku između sebe i životinja, ali nisam mogao shvatiti zašto? Ako sam shvaćao što nas čini životinjama (a mislio sam da sam shvatio), nisam mogao shvatiti zašto oni *nisu* životinje.

Priroda našeg zarobljeništva više nije bila tajnovita jer sam čuo kako je objašnjavaju stotinama djece. Sve su životinje zvjerinjaka prvotno živjele u nečemu zvanom Divljina, što se širilo diljem cijeloga svijeta (štogod 'svijet' mogao biti). Bili smo oteti iz Divljine i dovedeni ovamo, zajedno, na jedno mjesto, stoga što smo se ljudima, iz nekog čudnog razloga, činili zanimljivima. Držali su nas u kavezima jer smo bili 'divlji' i 'opasni' - pojmovi koji su me zbunjivali, jer su se očigledno odnosili na osobine koje su u malom postojale u meni. Vjerujem da su roditelji kada bi željeli djeci pokazati osobito divlju i opasnu životinju, pokazivali na mene. Istina je da su isto tako pokazivali i na velike mačke, ali budući nikada nisam vidio veliku mačku izvan kaveza, to me nije prosvijetlilo.

U cjelini, život u zvjerinjaku bio je napredak u odnosu na život u zoološkom vrtu, budući nije bio tako tjeskobno dosadan. Nije mi palo na pamet da prema svojim čuvarima osjećam otpor. Iako su imali širi krug kretanja, činili su mi se podjednako vezani za zvjerinjak kao i mi ostali i nisam imao pojma da oni žive jednu potpuno različitu vrst života negdje vani. Jednako bi bilo vjerojatno da mi na um padne Boyleov zakon kao i zamisao da mi je nepravedno oduzeto neko urođeno pravo, kao stoje pravo da živim kako mi se sviđa.

Proteklo je možda tri ili četiri godine. A onda, jednoga kišnoga dana, kada nije bilo posjetilaca, dobio sam neobičnu posjetu: usamljen čovjek, koji se doimao drevan i naboran, ali za kojega sam kasnije saznao daje tek u ranim četrdesetima. Čak je i njegov pristup bio različit. Stajao je na ulazu u zvjerinjak, sustavno promatrajući jedna kola za drugima, a onda se uputio ravno prema meni. Zastao je kod užeta udaljen nekih metar i pol, spustio vršak svoga štapa za šetnju u blato upravo ispred svojih cipela i usredotočeno se zagledao u moje oči. Ljudski me pogled nikada prije nije zbunio, tako da sam mu spokojno uzvratio pogled. Sjedio sam, a on je stajao nekoliko minuta bez pokreta. Sjećam se da sam za tog čovjeka, koji je tako stojički podnosio kišicu koja mu se slijevala niz lice i natapala odjeću, osjetio neku neobičnu naklonost.

Na kraju se uspravio i kimnuo mi, kao daje došao do nekog pomno razmotrenog zaključka.

"Ti *nisi* Goliath", rekao je.

S tim riječima okrenuo se i odšetao istim putem kojim je i došao, dajući ravno preda se.

4

Kao da me ošinuo grom, kao što možete zamisliti. *Nisam* Goliath? Što je to uopće moglo značiti *ne biti* Goliath?

Nije mi palo na um da se zapitam: 'Pa, ako nisam Goliath, *tko* sam onda ja?' Čovjek bi se to zapitao, jer bi znao, kako mu god bilo ime, da je zasigurno *netko*. Ja to nisam znao. Upravo suprotno, činilo mi se da ako nisam Goliath, tada mora da zapravo nisam nitko.

Iako me taj stranac nikada prije toga dana nije vidio, ni trenutka nisam sumnjao da je govorio s nesumnjivim autoritetom. Tisuće drugih nazivale su me imenom Goliath - čak i oni koji su me, kao radnici u zvjerinjaku, dobro poznavali - ali to sasvim jasno nije bilo u pitanju, to nije ništa vrijedilo. Stranac nije rekao: 'Tvoje *ime* nije Goliath.' Rekao je: 'Ti *nisi* Goliath.' To je bila ogromna razlika. Kako sam ja to osjećao (iako to tada nisam mogao izraziti na ovaj način), moja svjesnost o samome sebi bila je proglašena zabludom.

Zapao sam u neko neobično stanje, niti svjestan niti nesvjestan. Jedan mi je čuvar donio hranu, ali nisam na njega obratio pozornost. Pala je noć, ali nisam spavao. Kiša je prestala i sunce se uzdiglo a da ja to nisam primijetio. Uskoro su nahrupile uobičajene skupine posjetilaca, zovući me: "Goliathe! Goliathe!" ali nisam na njih obraćao pozornost.

Tako je proteklo nekoliko dana. Tada sam jedne večeri, nakon što se zvjerinjak zatvorio, uzeo velik gutljaj iz svoje posude i uskoro zaspao - u vodu su mi bili stavili snažno uspavljujuće sredstvo. U zoru sam se probudio u nepoznatom kavezu. Isprva, budući je bio tako velik i tako čudnovato oblikovan, nisam čak ni shvatio da je kavez. Zapravo, bio je okrugao i otvoren sa svih strana; kako sam kasnije shvatio, sjenica je bila preoblikovana da bi poslužila svrsi. Izuzev velike bijele kuće u blizini, stajao je osamljen usred privlačnog parka za kojeg sam zamišljao da se proteže sve do kraja svijeta.

Nije mi dugo trebalo prije nego sam smislio objašnjenje za ovaj neobičan premještaj: ljudi koji su posjećivali zvjerinjak barem su djelomično dolazili očekujući da će vidjeti gorilu imenom Goliath; otkud im to očekivanje nisam mogao zamisliti, ali zasigurno se činilo da su upravo to očekivali, a kada je vlasnik zvjerinjaka shvatio da ja zapravo *nisam* Goliath, jedva da me je više mogao prikazivati kao takvog, tako da nije imao izbora nego me odstraniti. Nisam znao da li bih poradi toga trebao biti žalostan ili ne; moj je novi dom bio ugodniji od bilo čega što sam vidio otkad sam napustio Afriku, ali bez dnevnog poticaja mase, uskoro će postati čak još mučnije dosadan od zoološkog vrta, gdje sam barem imao društvo drugih gorila. Još sam uvijek razmišljao o tome, kad sam, negdje usred jutra, podigao pogled i shvatio da nisam sam. Odmah s druge strane rešetki stajao je čovjek, tamno ocrtan naspram suncem obasjane kuće u daljini. Oprezno sam mu se približio i zaprepastio se kad sam ga prepoznao.

Kao da nastavljam naš prethodni susret, nekoliko smo se minuta gledali u oči, ja sjedeći na podu kaveza, on naslonjen na svoj štap za šetnju. Uvidio sam da, suh i svježe obučen, nije starija osoba kako sam u početku mislio. Lice mu je bilo izduženo, tamno i koščato, oči mu gorjehu neobičnom snagom, a na ustima mu se ocrtavao gorak osmijeh. Na kraju je kimnuo, upravo kao i prije, i rekao:

"Da, bio sam u pravu. Ti nisi Goliath. Ti si Ishmael."

Ponovo se, kao da je sve na kraju sređeno, okrenuo i otišao.

A mene ponovo kao da je ošinuo grom - ali ovoga puta osjećaj dubokog olakšanja jer me to oslobodilo zaborava. Štoviše, greška koja me kroz tolike godine navela da živim kao nesvjesni varalica, napokon je bila ispravljena. Bijah ucijeljen kao osoba - ne ponovo, nego po prvi put.

Obuzela me znatiželja o mome spasiocu. Nisam ni pomislio povezati ga s mojim premještajem iz zvjerinjaka u ovaj krasni vrtni paviljon, jer sam tada još bio nesposoban čak i za najosnovnije greške u zaključivanju: *Post hoc, ergo propter hoc*. Za mene je on bio uzvišeno biće. Za um otvoren mitologiji, on bijaše početak onoga što se smatra *božanskim*. Dva se puta nakratko pojavio u mome životu - i dva me puta jednostavnom izjavom preobrazio. Pokušao sam otkriti

značenje koje se krilo iza njegovih pojavljivanja, ali naišao sam samo na pitanja. Da li se taj čovjek pojavio u zvjerinjaku tražeći Goliatha ili mene? Da li je došao jer se *nadao* da sam ja Goliath ili stoga što je sumnjao da *nisam* Goliath? Kako me tako brzo pronašao u mom novom smještaju? Nisam mogao ni slutiti doseg ljudskih obavijesti; ako su svi znali da me mogu pronaći u zvjerinjaku (a tako se to meni činilo), da li su isto tako svi znali da me sada mogu pronaći ovdje? Usprkos svim tim pitanjima bez odgovora, ostajala je činjenica koja me preplavljivala - da me taj tajnovit stvor dva puta potražio da bi mi se obratio kako to još nitko nije učinio - kao osobi. Bio sam siguran da će, sada kada je napokon riješio problem moje osobnosti, zauvijek nestati iz moga života; što bi još mogao uraditi?

Nema sumnje da si naslutio kako su sva ova nagađanja koja oduzimaju dah bila samo tlapnja. Bez obzira na to, istina (kako sam kasnije saznao) nije bila manje maštovita.

Moj je dobročinitelj bio imućan židovski trgovac u tome gradu, imenom Walter Sokolow. Onoga dana kada me otkrio u zvjerinjaku, bio je išetao po kiši, u nekoj vrsti samoubojstvene sjete koja se na njega spustila nekoliko mjeseci prije toga, kada je saznao kako je izvan svake sumnje da mu je cijelu obitelj progutao nacistički holokaust. Njegova su ga lutanja odvela do sajmišta na rubu grada, i ušao je bez ikakve namjere. Većina je šatora i vožnji bila zatvorena poradi kiše, tako da je mjesto djelovalo napušteno, što se dobro slagalo s njegovom potištenosti. Na kraju je stigao do zvjerinjaka, čije su glavne atrakcije bile prikazane nizom kričavih crteža. Jedan od tih, sablasniji od ostalih, prikazivao je gorilu Goliatha kako vitla slomljenim tijelom afričkog domoročana kao oružjem. Walter Sokolow, možda misleći daje gorila imenom Goliath prikladan simbol za nacističkog diva koji gazi Davidovu rasu, odlučio je da bi bilo zadovoljavajuće takvo čudovište zadržati iza rešetki.

Ušao je, približio se mojim kolima, i gledajući me u oči uskoro shvatio da nisam srodan nacrtanom čudovištu gladnom krvi - a zaista nimalo srodan filistinskom mučitelju njegove rase. Shvatio je da mu nikakvo zadovoljstvo ne pruža vidjeti me iza rešetaka. Suprotno tome, u donkihотовskom potezu krivnje i prkosa, odlučio me spasiti iz moga kaveza i od mene napraviti strašnu zamjenu za obitelj koju nije uspio spasiti iz kaveza Europe. Vlasnik zvjerinjaka pristao je na prodaju; čak je bio zadovoljan što gospodinu Sokolowu može dopustiti da zaposli čuvara koji se u zvjerinjaku brinuo o meni otkad sam stigao. Vlasnik je shvaćao stvarnost; budući je ulazak Amerike u rat bio neizbježan, putujuće družbe kao stoje njegova ili će ostati u svojim zimskim skloništima ili će jednostavno izumrijeti.

Nakon što mi je dopustio da se tijekom jednog dana smjestim u svom novom okolišu, gospodin se Sokolow vratio da bi se počeo upoznavati sa mnom. Želio je da mu čuvar pokaže kako se što radi, od miješanja moje hrane do čišćenja kaveza. Pitao ga je misli li da sam opasan. Čuvar je odgovorio da sam nalik komadu teškog stroja - opasan ne po svojoj naravi, nego samom svojom veličinom i snagom.

Nakon otprilike jednog sata, gospodin ga je Sokolow otpravio, i mi smo u dugoj tišini gledali jedan drugoga kako smo to već dva puta prije činili. Na kraju - nevoljko, kao da prelazi neku zastrašujuću nutarnju prepreku - počeo mi je govoriti, ne onako šaljivo kao posjetioci zvjerinjaka nego prije kako se govori vjetru ili valovima koji zapljuskuju obalu, izgovarajući ono što se moralo reći ali što nitko ne smije čuti. Dok je pričao svoje tuge i samooptuživanja, postepeno je zaboravio potrebu za oprežnošću. Na kraju prvoga sata naslonio se na moj kavez držeći se rukom za rešetku. Gledao je u tlo, izgubljen u mislima, a ja sam iskoristio tu mogućnost da izrazim svoj suosjećaj, posegao i blago milovao članke njegove ruke. Odskočio je, zaprepašten i zaplašen, ali moje su ga oči uvjerile da je taj pokret bio bezazlen kao što se i činilo.

Potaknut tim iskustvom, počeo je sumnjati da posjedujem pravu inteligenciju i nekoliko je jednostavnih ispita bilo dovoljno da ga u to uvjeri. Dokazavši da razumijem njegove riječi, zaključio je (kako su i drugi učinili kasnije radeći s drugim primatima) da bih trebao biti sposoban i sam progovoriti. Ukratko, odlučio me naučiti govoriti. Preskočit ću bolne i ponižavajuće mjesece koji su uslijedili. Nijedan od nas nije shvatio daje teškoća nepremostiva, budući da nisam imao osnovne glasovne organe. U nedostatku te spoznaje, obojica smo radili pod dojmom da će se ta vještina jednoga dana čarobno pojaviti samo ako nastavimo. Ali je na kraju došao dan kada nisam mogao dalje i u svojoj tjeskobi što mu nisam sposoban *reći to*, *pomislio* sam to, svom umnom snagom koju sam imao. Bio je zapanjen - kao i ja kad sam shvatio da je čuo moj misaoni krik.

Neću te opterećivati svim koracima našega napretka kada smo jednom uspostavili potpunu međusobnu komunikaciju, jer vjerujem da je njih lako zamisliti. Tijekom idućih desetak godina naučio me svemu što je znao o svijetu i svemiru i ljudskoj povijesti, a kada su moja pitanja prerasla njegovo znanje, učili smo jedan uz drugoga. A kada su me moja proučavanja na kraju odnijela s onu stranu njegovih vlastitih zanimanja, radosno je postao moj pomoćnik u istraživanju, tragajući za knjigama i obavijestima na mjestima koja su naravno bila izvan moga dosega.

Kako je novo zanimanje glede moga obrazovanja zaokupilo njegovu pozornost, moj je dobročinitelj uskoro zaboravio mučiti sam sebe grižnjom savjesti i tako se postepeno počeo oporavljati od svoje sjete. Do ranih šezdesetih bio sam kao kućni gost kome je trebalo jako malo pozornosti domaćina, tako da si je gospodin Sokolow počeo dozvoljavati ponovo pojavljivanje u društvenim krugovima, što je imalo lako predvidljivu posljedicu da se uskoro našao u rukama mlade četrdesetogodišnje žene koja nije vidjela zašto se od njega ne bi mogla napraviti zadovoljavajuća vrst muža. Zapravo, uopće nije bio nesklon braku, ali očekujući ga napravio je strašnu pogrešku: odlučio je od svoje žene zatajiti naš odnos. Za ta vremena to nije bila neka izuzetna odluka, a ja nisam bio dovoljno iskusan u takvim stvarima da bih je prepoznao kao grešku.

Preselio sam se u paviljon čim je bio preuređen da mi pruži udobnost u civiliziranim navikama koje sam usvojio. Od samoga početka, međutim, gospođa me Sokolow gledala kao neobičnog i uznemirujućeg ljubimca te počela raditi na mom brzom premještanju ili odlasku. Srećom, moj je dobročinitelj bio navikao da bude po njegovom i i jasno joj je dao do znanja da nikakve molbe niti prinude neće promijeniti položaj kojega je stvorio za mene.

Nekoliko mjeseci nakon vjenčanja navratio je da bi mi rekao kako će ga njegova žena, kao i Abrahamova Sara, uskoro nadariti djetetom njegovih starijih godina.

"Ništa nalik tome nisam očekivao kada sam te nazvao Ishmaelom", rekao mi je. "Ali budi siguran da joj neću dozvoliti da te izbacila iz moje kuće kako je Sara izbacila tvoga imenjaka iz Abrahamove." Bez obzira na to, zabavljalo ga je govoriti da bi mu, ako bude dječak, rado dao ime Isaac. Kako se pokazalo, međutim, bila je djevojčica, i nadjenuli su joj ime Rachel.

5

Na tome dijelu priče Ishmael je zastao tako dugo, sklopljenih očiju, da sam se počeo pitati nije li zaspao. Ali na kraju je nastavio.

"Mudro ili budalasto, moj je dobročinitelj odlučio da ću ja biti mentor djevojčice, a ja sam (mudro ili budalasto), bio oduševljen što imam priliku udovoljiti mu na taj način. U očevom naručju, Rachel je provela gotovo podjednako mnogo vremena sa mnom kao i sa svojom majkom - što naravno nimalo nije poboljšalo moj položaj kod te osobe. Budući sam joj mogao govoriti jezikom izravnijim od govora, mogao sam je smiriti i zabaviti kada to drugi nisu mogli i među nama se postepeno stvorila veza koja bi se mogla usporediti s onom koja postoji između istovjetnih blizanaca - izuzev toga što sam ja bio brat, kućni ljubimac, učitelj i dadilja - sve odjednom.

Gospođa se Sokolovv radovala danu kada će Rachel krenuti u školu, jer će je tada nova zanimanja udaljiti od mene. Kada se to nije dogodilo, obnovila je svoje pokušaje da me odstrani, predviđajući da će moja nazočnost sprečavati društveni rast djeteta. Međutim, njezin je društveni rast ostao nesmetan, iako je preskočila ne manje nego tri razreda u osnovnoj i jedan u višoj školi; doktorirala je biologiju prije svoga dvadesetoga rođendana. Usprkos tome, nakon stoje toliko godina bila osujećivana u onome što se odnosilo na upravljanje njezina vlastita doma, gospođi Sokolow više nije bio potreban nikakav osobit razlog da me poželi odstraniti.

Smrću moga dobročinitelja 1985. godine sama je Rachel postala moj zaštitnik. Nije se ni postavljala mogućnost da ostanem u sjenici. Rabeći sredstva koja je upravo za tu svrhu njezin otac osigurao u svojoj oporuci, Rachel me preselila u sklonište koje je bilo unaprijed pripremljeno."

Ishmael ponovo na nekoliko minuta utone u tišinu. Tada nastavi:

"U godinama koje su uslijedile, ništa se nije događalo kako je bilo zamišljeno ili kako smo se nadali. Otkrio sam da nisam zadovoljan svojim 'povlačenjem'; nakon što sam cijeli životni vijek proveo u skloništu, sada sam nekako želio napredovati u samo središte vaše kulture i nastavio sam iscrpljivati strpljivost moje nove zaštitnice neprestano naporno pokušavajući postići taj cilj. Istovremeno, gospođa Sokolow nije bila zadovoljna da stvari ostavi kakve jesu i uvjerala je sud da napola smanji sredstva koja su bila dodijeljena za održanje moga života.

Stvari su izašle na vidjelo tek 1989. godine. Te sam godine na kraju shvatio da je podučavanje moj neispunjen poziv - i na kraju sam osmislio sustav koji će mi omogućiti da u ovom gradu živim u podnošljivim uvjetima."

Kimnuo mi je da bi mi dao do znanja kako je tu kraj njegove priče - ili barem onoga što mi je namjeravao ispričati.

6

Postoji vrijeme kada imati suviše za reći može osupnuti kao i kada se nema što reći. Nisam mogao smisliti kako bih prikladno ili pristojno odgovorio na takvu priču. Na kraju sam postavio pitanje koje mi se nije činilo ni više ni manje beznačajno od desetak drugih koja su mi pala na pamet.

"I da li si imao mnogo učenika?"

"Imao sam četiri i ni sa jednim nisam uspio."

"O. Zašto nisi uspio?"

Sklopio je oči da bi na trenutak razmislio. "Nisam uspio stoga što sam podcijenio teškoću onoga što sam pokušavao podučavati - i stoga što um svojih učenika nisam dovoljno dobro razumijevao."

"Shvaćam", rekao sam. "A što podučavaš?"

Ishmael izabere svježu grančicu sa hrpe koja je stajala desno od njega, nakratko je pregleda, a onda je počne grickati, smireno se zagledavši u moje oči. Na kraju reče: "Na osnovi moje povijesti, što misliš, koji bih predmet mogao najbolje podučavati?"

Žmirnuo sam i rekao da ne znam.

"Naravno da znaš. Moj je predmet: *zarobljeništvo*."

"Zarobljeništvo."

"Tako je."

Sjedio sam tako neko vrijeme, onda rekoh: "Pokušavam se dosjetiti kako je to povezano sa spašavanjem svijeta."

Ishmael na trenutak razmisli. "Među ljudima tvoje kulture, tko želi razoriti svijet?"

"Tko ga *želi* razoriti? Koliko ja znam, nitko određeno ne *želi* razoriti svijet."

"A ipak ga razarate, svaki od vas. Svatko od vas svakoga dana pridonosi razaranju svijeta."

"Da, to je istina."

"Zašto ne prestanete?"

Slegnuo sam ramenima. "Iskreno, ne znamo kako bismo."

"Vi ste zarobljenici civiliziranog sustava koji vas više ili manje primorava da nastavljate razarati svijet kako biste živjeli."

"Da, čini se da je tako."

"Tako. Vi ste zarobljenici - i od samog ste svijeta učinili zarobljenika. To je na kocki, zar ne? Vaše zarobljeništvo i zarobljeništvo svijeta."

"Da, tako je. Samo što nikada o tome nisam razmišljao na taj način."

"A ti si sam za sebe zarobljenik na svoj osoban način, zar nisi?"

"Kako?"

Ishmael se nasmije, otkrivajući ogromnu količinu zubi boje slonovače. Do tada nisam ni znao da se može nasmijati.

Rekao sam: "Imam *dojam* da sam zarobljenik, ali ne mogu objasniti zašto imam taj dojam."

"Prije nekoliko godina - mora da si tada bio dijete, tako da se možda ne sjećaš - mnogi su mladi ljudi u ovoj zemlji imali sličan dojam. Učinili su izuzetan i neorganiziran napor da bi izbjegli zarobljeništvo ali na kraju nisu uspjeli, stoga što nisu bili sposobni pronaći rešetke kaveza. Ako ne možeš otkriti što te drži zarobljenog, volja da se izađe uskoro postaje zbrkana i nedjelotvorna."

"Da, to je osjećaj koji i ja imam."

Ishmael kimne.

"Ali s druge strane, kako se to odnosi na spašavanje svijeta?"

"Svijet kao zarobljenik čovječanstva neće još dugo moći preživjeti. Da li je tomu potrebno objašnjenje?"

"Ne. Barem ne meni."

"Mislim da među vama ima mnogo onih koji bi rado oslobodili svijet iz zarobljeništva."

"Slažem se."

"Što ih sprečava u tome?"

"Ne znam."

"Ovo ih sprečava: nisu sposobni otkriti rešetke kaveza."

"Da", rekao sam. "Shvaćam." Onda: "Što ćemo sada uraditi?"

Ishmael se ponovo nasmijao. "Budući sam ja tebi ispričao priču koja objašnjava kako sam dospio ovamo, možda bi i ti to učinio."

"Što misliš time?"

"Mislim, možda bi mi htio ispričati priču koja objašnjava kako to da si *ti* ovdje."

"O", rekoh. "Daj mi samo trenutak."

"Možeš dobiti trenutaka koliko hoćeš", ozbiljno je odvratio.

7

"Jednom, na koledžu", na kraju sam mu rekao, "napisao sam radnju iz filozofije. Ne sjećam se točno o čemu se radilo - nešto o epistemologiji. Rekao sam otprilike ovo: Pogodite što? Nacisti na

kraju ipak nisu izgubili rat. Pobjedili su i procvjetali. Podvrgnuli su svijet i izbrisali i posljednjeg Židova, Cigana, crnca, istočnog Indijca i američkog Indijanca. Tada, kada su s tim završili, izbrisali su Ruse i Poljake i Čehe i Moravce i Bugare i Srbe i Hrvate – sve Slavene. Tada su krenuli na Polineziju i Koreance i Kineze i Japance - sve narode Azije. Za to im je trebalo dugo, dugo vremena, ali kada su završili, svi na svijetu bili su stopostotni Arijci, i svi su oni bili jako, jako sretni.

Naravno da udžbenici koji su korišteni u školama više nisu spominjali niti jednu rasu osim arijske niti bilo koji jezik osim njemačkog niti bilo koju religiju osim hitlerizma niti bilo koji drugi politički sustav osim nacionalnog socijalizma. Ne bi bilo smisla. Nekoliko pokoljenja od tada, nitko ne bi mogao u udžbenike napisati bilo što drugo, čak i kad bi to željeli, jer nisu *znali* ni za što drugo.

Ali jednoga dana dva su mlada studenta raspravljali na Sveučilištu Novoga Heidelberga u Tokyju. Obojica bijahu zgodni na uobičajen arijski način, ali jedan je od njih djelovao pomalo zabrinut i nesretan. To je bio Kurt. Prijatelj mu reče: 'Što ne valja, Kurt? Zašto si uvijek tako potišten?' Kurt reče: 'Reći ću ti, Hans. Ima nešto što me brine - i to me duboko brine.' Prijatelj ga upita o čemu se radi. 'Radi se o ovome', reče Kurt. 'Ne mogu se otresti šašavog osjećaja da ima neka mala stvar o kojoj nam *lažu*.'

I tako se završavala moja radnja."

Ishmael zamišljeno kimne. "I što je tvoj predavač mislio o tome?"

"Želio je znati imam li i ja isti šašavi osjećaj kao i Kurt. Kada sam rekao da imam, želio je znati što mislim o čemu nam lažu. Rekao sam: 'Kako bih mogao znati? Nisam u boljem položaju od Kurta.' Naravno, on je mislio da nisam ozbiljan. Pretpostavljao je daje to samo vježba iz epistemologije."

"I da li se još uvijek pitaš da li su ti lagali?"

"Da, ali ne tako očajnički kako sam se tada pitao."

"Ne tako očajnički? Zašto?"

"Stoga što sam otkrio da, praktički, nema nikakve razlike. Bilo da nam lažu ili ne, ipak moramo ustati i ići na posao i plaćati račune i sve ostalo."

"Osim ako, naravno, *svi* počnete sumnjati da vam lažu - i da *svi* pronađete u čemu se sastoji ta laž."

"Kako to misliš?"

"Kada bi samo ti pronašao u čemu je laž, tada bi vjerojatno bio u pravu - ne bi bilo nikakve velike razlike. Ali kada biste svi pronašli u čemu je laž, može se zamisliti da bi to zaista značilo veliku razliku."

"Istina."

"Tada je to ono čemu se moramo nadati."

Zaustio sam ga pitati što je time mislio, ali je podigao žilavu, crnu ruku i rekao mi: "Sutra."

8

Te sam večeri krenuo u šetnju. Šetati samo šetnje radi nešto je što rijetko činim. U svome sam se stanu osjećao neobjašnjivo tjeskobno. Bilo mi je potrebno s nekim razgovarati, da me ohrabri. Ili mi je možda bilo potrebno ispovijediti svoj grijeh: opet sam imao nečiste misli o spašavanju svijeta. Ili se nije radilo ni o jednome od toga - plašio sam se da sanjam. Zaista, s obzirom na događaje toga dana, sasvim je vjerojatno da sam sanjao. U svojim snovima katkad letim i uvijek si govorim: "Na kraju - to se događa u *stvarnosti*, a ne u snu!"

U svakom slučaju, bilo mi je potrebno s nekim razgovarati, a bio sam sam. To je moje uobičajeno stanje, po izboru - ili barem tako kažem sam sebi. Puka me poznanstva ne zadovoljavaju, a samo je nekolicina ljudi voljna prihvatiti terete i rizike prijateljstva kako ih ja zamišljam.

Ljudi kažu da sam mrzovoljan i da ne volim ljude, a ja njima kažem da su vjerojatno u pravu. Raspravljanje bilo koje vrste, glede bilo kojeg predmeta, oduvijek mi je djelovalo kao gubljenje vremena.

Idućega sam se jutro probudio i pomislio: "Čak i ovako, to bi *mogao* biti san. U snu se može spavati, može se čak i sanjati u snu." Dok sam si pripremao doručak, jeo i umivao se, srce mi je divlje tuklo. Činilo se da govori: "Kako se možeš pretvarati da nisi užasnut?"

Vrijeme je prolazilo. Odvezao sam se u grad. Zgrada je još uvijek bila tamo. Ured na kraju hodnika u prizemlju još je uvijek bio tamo i još uvijek nezaključan.

Kada sam otvorio vrata, Ishmaelov se snažan mesni miris oborio na mene kao udar groma. Teturavam sam nogama otišao do stolice i sjeo.

Ishmael me ozbiljno proučavao kroz tamno staklo, kao da se pita jesam li dovoljno snažan da me optereti ozbiljnim razgovorom. Kada se odlučio, počeo je bez uvoda bilo koje vrste, a tek sam trebao spoznati da je to njegov uobičajen način.

Dva

1

"Začudo", rekao je, "moj je dobročinitelj bio taj koji je probudio moje zanimanje glede predmeta zarobljeništva, a ne moje vlastito stanje. Kako sam možda dao naslutiti u mojoj jučerašnjoj priči, bio je opsjednut događajima koji su se zbivali u nacističkoj Njemačkoj."

"Da, toliko sam shvatio."

"Iz tvoje jučerašnje priče o Kurtu i Hansu pretpostavljam da proučavaš život i doba njemačkog naroda pod Adolfom Hitlerom."

"Proučavam? Ne, ne bih išao tako daleko. Pročitao sam neke od dobro poznatih knjiga - Speerove memoare, *Uspon i pad Trećeg Reicha*, i tako dalje - i nekoliko radova o Hitleru."

"U tom slučaju, siguran sam da razumiješ što mi je g. Sokolow tako bolno želio pokazati: da nisu samo Židovi bili zarobljenici za vrijeme Hitlera. Sveukupni je njemački narod bio zarobljenik, uključujući i njihove vatrene pristaše. Neki su prezirali ono što je on radio, neki su se samo vukli dalje najbolje što su mogli, a neki su zaista bili sretni zbog toga - ali svi su oni bili njegovi zarobljenici."

"Mislim da razumijem što misliš."

"Što je bilo to što ih je držalo u zarobljeništvu?"

"Pa... užas, pretpostavljam."

Ishmael odmahne glavom. "Mora da si vidio filmove predratnih skupova, gdje su stotine tisuća njih pjevale i klicale kao jedan. Nije to bio strah koji ih je doveo do onih svečanosti jedinstva i moći."

"Istina. Tada moram reći da je to bila Hitlerova karizma."

"To je svakako imao. Ali karizma samo privlači pozornost ljudi. Kada jednom zaokupiš njihovu pozornost, moraš im imati što reći. A što je Hitler imao za reći njemačkom narodu?"

Razmišljao sam o tome nekoliko minuta bez ikakvog stvarnog stava. "Kada se isključi to sa Židovima, mislim da ne bih mogao odgovoriti na to pitanje."

"Ono što im je imao za reći bila je priča."

"Priča."

"Priča po kojoj su miješane rase, komunisti i Židovi arijskoj rasi i posebice narodima Njemačke oduzeli pravo mjesto u svijetu, silovali, zarobili ih, pljuvali po njima i gazili ih u prašinu. Priča po kojoj će arijska rasa pod vodstvom Adolfa Hitlera rastrgati svoje okove, osvetiti se svojim

tlačiteljima, pročistiti čovječanstvo od oskvrnuća i zauzeti svoje pravo mjesto kao gospodarica sviju rasa."

"Istina."

"Kao što rekoh, u Njemačkoj je bilo mnogo onih koji su u toj priči prepoznali gadnu mitologiju. Ali bez obzira na to bili su joj podvrgnuti, jednostavno stoga što je ogromna većina oko njih mislila da to zvuči prekrasno i što su bili voljni dati svoje živote da bi to ostvarili. Shvaćaš li što mislim?"

"Mislim da da. Čak ako i nisi osobno bio zarobljen pričom, ipak si bio zarobljenik, jer su te ljudi oko tebe učinili zarobljenikom. Bio si kao životinja uvučena usred stampeda."

"To je točno. Čak ako si osobno mislio da je sve to ludilo, morao si igrati svoju ulogu, morao si uzeti svoje mjesto u priči. Jedini način da to izbjegneš bio je bijeg iz Njemačke."

"Istina."

"Razumiješ li zašto ti ovo govorim?"

"Mislim da da, ali nisam siguran."

"Govorim ti stoga što su ljudi tvoje kulture u prilično sličnom stanju. Kao i ljudi u nacističkoj Njemačkoj: zarobljenici su priče."

Sjedio sam tamo neko vrijeme trepćući. "Ne znam ni za kakvu takvu priču", rekao sam na kraju.

"Hoćeš reći da nikada nisi čuo za nju?"

"Točno."

Ishmael kimne. "To je stoga što nema nikakve *potrebe* čuti za nju. Nema je potrebe nazvati imenom ili raspravljati o njoj. Svatko je od vas zna napamet već do svoje šeste ili sedme godine. Crni i bijeli, muški i ženski, bogati i siromašni, kršćani i Židovi, Amerikanci i Rusi, Norvežani i Kinezi, svi je čujete. I slušate ju neprestano, jer je svako sredstvo propagande, svako sredstvo obrazovanja neprestano priča. I budući je neprestano čujete, više je ne slušate. Nema *potrebe* da je slušate. Uvijek je prisutna kao brujanje u pozadini, tako da nema potrebe uopće na nju obraćati pozornost. Zapravo, otkrit ćeš -barem u početku - daje *teško* na nju obraćati pozornost. Nalik je brujanju udaljenog motora koji nikada ne prestaje; pretvara se u zvuk kojeg se više uopće ne čuje."

"To je jako zanimljivo", rekao sam mu. "Ali je isto tako pomalo teško za povjerovati."

Ishmaelove se oči blago sklopiše u popustljivom osmjehu. "Nije potrebno vjerovanje. Kada jednom spoznaš tu priču, čut ćeš ju posvuda u svojoj kulturi i zapanjit ćeš se što je ljudi oko tebe ne čuju nego je jednostavno upijaju."

2

"Jučer si mi rekao da imaš *dojam* da si zarobljenik. Imaš taj dojam jer se na tebe vrši ogroman pritisak da zauzmeš svoje mjesto u priči koju tvoja kultura provodi u svijetu - uopće bilo koje mjesto. Taj se pritisak vrši na sve moguće načine, na svim vrstama razina, ali najosnovniji je ovaj način: oni koji odbiju zauzeti svoje mjesto ne dobivaju hranu."

"Da, tako je."

"Nijemac koji se nije mogao prisiliti da zauzme mjesto u Hitlerovoj priči imao je izbor: mogao je napustiti Njemačku. Ti nemaš takav izbor. Kamo god da odeš u svijetu, shvatit ćeš da se provodi ista priča i ako ne zauzmeš mjesto u njoj nećeš se moći prehraniti."

"Istina."

"Majka te Kultura uči da je tako kako bi trebalo biti. Izuzev nekoliko tisuća divljaka rasutih ovdje i ondje, svi narodi zemlje sada provode istu priču. To je priča za koju je čovjek rođen da je provodi, a odvojiti se od nje znači odreći se same ljudske vrste, znači odlutati u zaborav. Tvoje je mjesto *ovdje*, sudjelovati u ovoj priči, podmetnuti rame kotaču, a za nagradu ćeš biti nahranjen. Nema 'nečega drugoga'. Iskoračiti iz te priče znači pasti s ruba svijeta. Nema izlaza osim putem smrti."

"Da, čini se daje tako."

Ishmael zastane da bi na trenutak razmislio. "Sve je ovo samo predgovor našem radu. Htio sam da to čuješ jer sam želio da stekneš barem nejasnu zamisao o onome u što se ovdje upuštaš. Kada jednom razaznaš glas Majke Kulture kako bruji u pozadini, kako uvijek iznova priča svoju priču ljudima tvoje kulture, nikada je više nećeš prestati biti svjestan. Kamo god išao do kraja svoga života, bit ćeš u iskušenju reći ljudima oko sebe: 'Kako možete slušati takve stvari i ne prepoznati što je to uistinu?' A ako to učiniš, ljudi će te čudno promatrati i pitati o čemu dovraga govoriš. Drugim riječima, ako poduzmeš ovo obrazovno putovanje sa mnom, odvojit ćeš se od ljudi koji te okružuju - prijatelja, obitelji, prošlih veza i svega."

"To mogu podnijeti", rekao sam mu, i to je bilo sve.

3

"Moja je najiskrenija i nedostižna maštarija jednom putovati im svijetom kako vi putujete, slobodno i neometano – zakoračiti na ulicu i domahnuti taksiju da me odveze u zračnu luku, gdje bih odletio do New Yorka ili Londona ili Firence. Velik dio te maštarije provedem u ugodnim pripremama za putovanje, u razmišljanju što moram ponijeti u svome prtljagu i što mogu ostaviti za sobom. (Razumiješ da bih naravno putovao prerušen u čovjeka.) Ako suviše ponesem, bit će zamorno vući to od mjesta do mjesta; s druge strane, ako uzmem suviše malo, uvijek ću morati prekidati putovanje da bih stvari prikupljao uz put - a to će biti čak još zamornije."

"Istina", rekoh, samo da bih mu ugodio.

"Današnji je dan za to: zajedno ćemo spakirati torbu za naše putovanje. U ovu ću torbu ubaciti neke stvari poradi kojih ne želim stati kasnije i uzeti ih. Te će ti stvari sada značiti malo ili ništa. Pokazat ću ti ih samo nakratko a onda ih ubaciti u torbu. Tako ćeš ih prepoznati kada ih kasnije izvadim."

"Dobro."

"Prvo, neki rječnik. Hajde da odredimo neka imena tako da više ne moramo govoriti o 'ljudima tvoje kulture' i 'ljudima drugih kultura'. S različitim sam učenicima rabio različita imena, ali s tobom ću iskušati novi dvojac. Poznat ti je izraz 'Uzmi ili ostavi'. Rabeći ih u tome smislu, da li rječi *uzimatelji* i *ostavitelji* imaju nekih ozbiljnih konotacija za tebe?"

"Nisam siguran da razumijem što misliš."

"Mislim, ako jednu skupinu nazovem Uzimatelji a drugu Ostavitelji, da li će se činiti da jedne označavam kao dobre, a druge kao zločeste momke?"

"Ne. To mi zvuči prilično neutralno."

"Dobro. Tako ću odsad ljude tvoje kulture nazivati Uzimateljima, a ljude drugih kultura Ostaviteljima."

"Hm", malo sam zastao. "To mi stvara problem."

"Reci."

"Nije mi jasno kako sve ostale ljude svijeta možeš zgurati u jednu takvu kategoriju."

"Tako se to radi u tvojoj vlastitoj kulturi, osim što vi rabite dvojac jako opterećenih pojmova umjesto ovih relativno neutralnih. Sebe nazivate *civiliziranim* a sve ostale *primitivnim*. Svi se zajedno slažete sa tim pojmovima; hoću reći da ljudi Londona i Pariza i Bagdada i Seoula i Detroita i Buenos Airesa i Toronta svi za to znaju - štogod ih drugo razdvajalo - ujedinjeni su time što su *civilizirani* i razlikuju se od ljudi Kamenoga doba raštrkanih po cijelom svijetu; vi smatrate ili shvaćate da su, kakve god bile razlike, ti ljudi Kamenoga doba isto tako sjedinjeni u svojoj *primitivnosti*."

"Da, to je točno."

"Da li bi ti bilo ugodnije ako bismo rabili te pojmove, *civilizirani* i *primitivni*!"

"Da, pretpostavljam da bi, ali samo stoga što sam na to navikao. Slažem se i sa Uzimateljima i Ostaviteljima."

4

"Drugo: karta. Imam je. Ne moraš pamtititi put. Drugim riječima, ne brini ako, na kraju bilo kojega dana, iznenada shvatiš da se ne možeš sjetiti ni riječi koju sam izrekao. To nije važno. Ono što će te promijeniti je samo putovanje. Razumiješ li što mislim?"

"Nisam siguran."

Ishmael se na trenutak zamisli. "Dat ću ti opću zamisao o tome kamo smo se uputili i tad ćeš razumjeti."

"U redu."

"Majka Kultura, čiji je glas u tvome uhu sve od dana tvoga rođenja, daje ti objašnjenje *kako se dogodilo da su stvari ovakve kakve jesu*. Ti ga dobro znaš; svatko ga u tvojoj kulturi dobro zna. Ali to ti objašnjenje nije bilo dano odjednom. Nitko te nikada nije posjeo i rekao: 'Evo kako se dogodilo da su stvari kakve jesu, počevši prije deset ili petnaest milijardi godina sve do sadašnjosti'. Nego ste to objašnjenje sakupljali kao mozaik: od milijuna djelića obavijesti koje su vam drugi koji dijele to objašnjenje predočili na različite načine. Prikupili ste ih iz razgovora vaših roditelja oko stola, iz crtanih filmova koje ste gledali na televiziji, iz pouka nedjeljne škole, iz vaših udžbenika i od učitelja, iz novosti, filmova, romana, propovijedi, igara, novina i svega ostalog. Da li me pratiš?"

"Mislim da da."

"To objašnjenje *kako su stvari postale ovakve kakve jesu* nazočno je posvuda u vašoj kulturi. Svi to znaju i svi to prihvaćaju bez pitanja."

"Dobro."

"A kada završimo, imat ćeš potpuno novo shvaćanje svijeta i svega što se u njemu zbiva. I nimalo neće biti važno sjećaš li se kako si postigao takvo shvaćanje. Putovanje će te samo po sebi promijeniti, tako da ne moraš brinuti o pamćenju puta kojim ćemo postići tu promjenu."

"Dobro. Sada shvaćam što misliš."

5

"Treće", reče on, "definicije. To su riječi koje će imati posebno značenje u ovim našim raspravama. Prva definicija: *priča*. Priča je scenarij koja u međudnos dovodi čovjeka, svijet i bogove."

"Dobro."

"Druga definicija: *provođenje*. Provoditi priču znači živjeti tako da se priča pretvori u stvarnost. Drugim riječima, provoditi priču znači truditi se da ona postane stvarnost. Prepoznaješ daje to

ono što su ljudi Njemačke radili za Hitlerove vladavine. Pokušavali su ostvariti Tisućugodišnji Reich. Pokušavali su ostvariti priču koju im je on pričao."

"Dobro."

"Treća definicija: *kultura*. Kultura je kada ljudi provode priču."

"Ljudi provode priču. A priča je...?"

"Scenarij koji čovjeka, svijet i bogove dovodi u međuodnos."

"Dobro. Znači, ti kažeš da ljudi moje kulture provode svoju vlastitu priču o čovjeku, svijetu i bogovima."

"To je točno."

"Ali još uvijek ne znam kakva je ta priča."

"Saznat ćeš. Ne moraš se toga plašiti. Sve što za sada moraš znati je da su dvije potpuno različite priče ovdje provođene tijekom čovjekovog životnog vijeka. Jednu su ovdje počeli provoditi prije nekih dva ili tri milijuna godina ljudi za koje smo se složili da ćemo ih nazivati Ostaviteljima, i još je uvijek danas provode, jednako uspješno kao i uvijek. Drugu su počeli provoditi prije nekih deset ili dvanaest tisuća godina ljudi za koje smo se složili da ćemo ih nazivati Uzimatelji, i očigledno je da će završiti propašću."

"Ah", rekoh, ni sam ne znajući što da mislim.

6

"Kada bi Majka Kultura podnijela račun ljudske povijesti rabeći te pojmove, to bi izgledalo nekako ovako: 'Ostavitelji su bili prvo poglavlje ljudske povijesti - dugo poglavlje bez mnogih događaja. Njihovo je poglavlje ljudske povijesti završilo prije nekih deset tisuća godina rođenjem poljoprivrede na Bliskom Istoku. Taj je događaj označio početak drugog poglavlja, poglavlja Uzimatelja. Istina je da Ostavitelji još uvijek žive u svijetu, ali oni su anakronizam, fosili - ljudi koji žive u prošlosti, ljudi koji nikako ne shvaćaju daje njihovo poglavlje ljudske povijesti završeno.'"

"Dobro."

"To je opći oblik ljudske povijesti kako je shvaćen u tvojoj kulturi."

"Rekao bih da je tako."

"Kao što ćeš uvidjeti, ono što ja govorim prilično je različito od roga. Ostavitelji nisu prvo poglavlje priče u kojoj su Uzimatelji drugo poglavlje."

"Možeš li to ponoviti?"

"Reći ću na drugi način. Ostavitelji i Uzimatelji su provodili dvije različite priče, utemeljene na potpuno različitim i suprotnim pretpostavkama. Time ćemo se kasnije pozabaviti, tako da to ne moraš razumjeti odmah sada."

"U redu."

7

Ishmael zamišljeno počeo svoju vilicu. S moje strane stakla, ništa od toga nisam čuo; u mašti je zvučalo kao da je netko lopatom povukao preko šljunka.

"Mislim da je naša torba spakirana. Kao što sam rekao, ne očekujem da ćeš zapamtiti sve što sam danas stavio pred tebe. Kada odeš odavde, sve će se vjerojatno samo pretvoriti u jednu veliku zbrku."

"Vjerujem ti", rekoš s uvjerenjem.

"Ali to je u redu. Ako sutra iz torbe izvučem nešto što sam u nju danas stavio, ti ćeš to istoga trenutka prepoznati, a to je jedino važno."

"Dobro. Drago mi je to čuti."

"Ovo će danas biti kratko poučavanje. Samo putovanje počinje sutra. U međuvremenu, ostatak današnjeg dana možeš provesti tragajući za pričom koju ljudi tvoje kulture provode u svijetu posljednjih deset tisuća godina. Sjećaš li se o čemu se radi?"

"Radi?"

"Radi se o značenju svijeta, o božanskim namjerama u svijetu i o ljudskoj sudbini."

"Pa, mogu ti ispričati *priče* o tim stvarima, ali nije mi poznata *jedna* priča."

"To je jedna priča koju svi u tvojoj kulturi poznaju i prihvaćaju."

"Bojim se da mi to ne pomaže mnogo."

"Možda će ti pomoći ako ti kažem da je to jedna *objašnjavajuća* priča, kao 'Kako je slon dobio svoju surlu', ili 'Kako je leopard dobio svoje pjege.'"

"Dobro."

"I što pretpostavljaš da ta vaša priča objašnjava?"

"Bože, nemam nikakvu zamisao."

"To bi trebalo biti jasno iz onoga što sam ti već rekao. Objasnjava *kako se dogodilo da su stvari ovakve kakve jesu*. Od početka do sada."

"Shvaćam", rekao sam i na neko se vrijeme zagledao kroz prozor. "Siguran sam da nisam svjestan da znam takvu priču. Kao što rekoh, *priče* da, ali ništa nalik *jednoj* priči."

Ishmael je o tome razmišljao minutu ili dvije. "Jedan od učenika koje sam jučer spominjao osjećao se obveznim da mi objasni što je to za čim ona traga i rekla je: 'Poradi čega nitko nije uzbuđen? Slušam kako ljudi u javnoj perionici rublja govore o kraju svijeta, a nisu uzbuđeniji nego kad uspoređuju praške za pranje. Ljudi govore o uništenju ozonskog omotača i smrti svega živoga. Govore o razaranju šuma, o smrtonosnom zagađivanju koje će nas pratiti tisućama i milijunima godina, o nestanku desetaka životnih vrsta svakoga dana, o nestanku samog razvoja vrsta. I doimaju se savršeno smirenima.'

Rekao sam joj: 'Da li je to ono što ti želiš znati - zašto se ljudi ne uzbuđuju poradi razaranja svijeta?' Neko je vrijeme razmišljala o tome a onda rekla: 'Ne, *znam* zašto se ne uzbuđuju. Ne uzbuđuju se stoga što vjeruju ono što im je rečeno.'

Rekao sam: "Da?"

"Što je ljudima rečeno što ih sprečava da postanu uzbuđeni, što ih održava relativno smirenima dok sagledavaju razornu štetu koju nanose ovoj planeti?"

"Ne znam."

"Ispričana im je objašnjavajuća priča. Dano im je objašnjenje o tome *kako to da su stvari ovakve kakve su*, i to smiruje njihovu uzburu. To objašnjenje prekriva sve, uključujući smanjenje ozonskog omotača, zagađenje oceana, razaranje šuma kišama i čak istrebljenje čovječanstva - i to ih zadovoljava. Ili bi možda bilo točnije reći da ih to *smiruje*. Podmeću ramena kotaču tijekom dana, zaglupljuju se drogama ili televizijom noću i pokušavaju ne misliti suviše istraživački o svijetu kojeg ostavljaju svojoj djeci da se s njime bore."

"Točno."

"I samome su tebi dana ista objašnjenja o tome *kako to da su stvari postale ovakve* kao i svakome drugome - ali tebe to očigledno ne zadovoljava. Tu priču slušaš od djetinjstva, ali nikada je nisi uspio progutati. Imaš osjećaj da je nešto ispušteno, uljepšano. Imaš osjećaj da su ti o nečemu lagali i ako možeš, rado bi saznao što je to - i stoga si ovdje u ovoj sobi."

"Daj da o tome na trenutak razmislim. Misliš li da ta objašnjavajuća priča sadrži laži o kojima sam govorio u svojoj radnji o Kurtu i Hansu?"

"Tako je. Upravo tako."

"To me užasava. Ne znam ni za kakvu priču. Ni za bilo kakvu *jednu* priču."

"To je jedna, savršeno jedinstvena priča. Samo moraš mitološki razmišljati."

"Što?"

"Govorim o mitologiji tvoje kulture, naravno. Mislio sam da je to očigledno."

"Meni nije bilo očigledno."

"Bilo koja priča koja objašnjava smisao svijeta, namjere bogova i sudbinu čovjeka mora biti mitološka."

"To je možda tako, ali ja nisam svjestan ničega ni izdaleka nalik tome. Koliko ja znam, u našoj kulturi nema ničega što bi se moglo nazvati mitologijom, osim ako ne govoriš o grčkoj ili norveškoj mitologiji ili nečemu takvom."

"Govorim o *živućoj* mitologiji. Onoj koja nije zapisana ni u jednoj knjizi - nego u umovima ljudi tvoje kulture i provodi se diljem svekolikog svijeta čak i dok mi ovdje sjedimo i govorimo o njoj."

"Ponovo ti kažem, koliko ja znam, nema ničeg takvog u našoj kulturi."

Ishmaelovo se katranasto čelo navuklo u bore kad mi je dobio pogled koji je odavao da se istovremeno i zabavlja ali i da je razdražen. "To je stoga što misliš da je mitologija skupina maštovitih priča. Grci o svojoj mitologiji nisu tako mislili. Mora da ti je to jasno. Ako bi došao čovjeku Homerove Grčke i zapitao ga kakve je maštovite priče ispričao svojoj djeci o bogovima i junacima prošlosti, on ne bi znao o čemu ti to govoriš. Rekao bi ono što si ti rekao: 'Koliko ja znam, ničeg takvog nema u našoj kulturi.' Norvežanin bi ti rekao isto."

"Dobro. Ali to zapravo ne pomaže."

"U redu. Hajde da zadatak svedemo na skromniju veličinu. Ta priča, kao i svaka priča, ima početak, sredinu i kraj. A svaki od tih dijelova priča je sama po sebi. Prije nego se sutra sastanemo, pokušaj pronaći početak priče."

"Početak priče."

"Da. Misli... antropološki."

Nasmijao sam se. "Što to znači?"

"Da si antropolog koji traga za pričom koju provode Alawa domoroci Australije, očekivao bi da ćeš čuti priču s početkom, sredinom i krajem."

"U redu."

"A što bi očekivao kao početak priče?"

"Nemam pojma."

"Naravno da imaš. Samo se praviš glup."

Sjedio sam tamo neko vrijeme pokušavajući otkriti kako da se prestanem praviti glup. "Dobro", rekoh na kraju. "Pretpostavljam da bih očekivao da to bude njihov mit o stvaranju."

"Naravno."

"Ali ne vidim kako bi mi to moglo pomoći."

"Tada ću ja to izgovoriti. Ti tragaš za mitom o stvaranju svoje vlastite kulture."

Zagledao sam se nesretno u njega. "Mi *nemamo* nikakvog mita o stvaranju", rekoh. "To je zasigurno."

Tri

1

"Što je to?" upitao sam kada sam idućega jutra stigao. To se odnosilo na predmet koji je stajao na rukohvatu moje stolice.

"Na što liči?"

"Na kazetofon."

"Upravo to i jest."

"Hoću reći, čemu služi?"

"Za snimanje čudnih narodnih priča kulture osuđene na propast potomstvu, a koje ćeš mi ti ispričati."

Nasmijao sam se i sjeo. "Bojim se da do sada još nisam pronašao nikakve čudne narodne priče koje bih ti mogao ispričati."

"Moj prijedlog da potražiš mit o stvaranju nije urodio plodom?"

"Mi nemamo mit o stvaranju", rekoh ponovo. "Osim ako ne govoriš o onome u Postanku."

"Ne budi smiješan. Ako bi te učitelj u osmom razredu prozvao da objasniš kako je sve ovo započelo bi li razredu pročitao prvo poglavlje Postanka?"

"Naravno da ne bih."

"A što bi im onda ispričao?"

"Mogao bih im nešto ispričati, ali to nikako ne bi bio *mit*."

"Naravno da ga ti ne bi smatrao mitom. Nijedna priča o stvaranju nije mit ljudima koji je pričaju. To je samo *priča*."

"Dobro, ali priča o kojoj ja govorim ni u kom slučaju nije mit. Neki su njezini dijelovi još uvijek u pitanju, pretpostavljam, a pretpostavljam da bi kasnija istraživanja mogla donijeti nekakve promjene, ali to zaista nije mit."

"Uključi kazetofon za snimanje i počni. Tada ćemo saznati."

Priekorno sam ga pogledao. "Hoćeš reći da ti zaista želiš da ja... uh..."

"Da ispričaš priču, tako je."

"Ne mogu je samo tako izgovoriti. Potrebno mi je neko vrijeme da je složim."

"Imamo mnogo vremena. To je vrpca od devedeset minuta."

Uzdahnuo sam, uključio kazetofon i sklopio oči.

2

"Sve je počelo jako davno, prije deset ili petnaest milijardi godina", započeo sam nekoliko minuta kasnije. "Nisam upoznat koja teorija trenutno prevladava, polagani razvoj ili veliki prasak, ali u svakom slučaju svemir je počeo prije mnogo vremena."

Na tom sam mjestu otvorio oči i Ishmaelu dobacio zamišljen pogled.

Uzvratio mi je pogled i rekao: "To je to? To je ta priča?"

"Ne, samo sam provjeravao." Sklopio sam oči i ponovo počeo. "A tada, ne znam - pretpostavljam prije šest ili sedam milijardi godina - rođen je naš vlastiti Sunčev sustav... U sjećanju mi je ostala slika iz neke dječje enciklopedije, slika kapljica koje se izbacuju ili kapljica koje se spajaju... a to su bile planete. Koje su se, tijekom nekoliko idućih milijardi godina, ohladile i stvrdnule... Pa, da vidimo. Život se pojavio u kemijskoj juhi naših drevnih oceana prije otprilike koliko - pet milijardi godina?"

"Tri i pol ili četiri."

"U redu. Bakterije, mikroorganizmi razvili su se u više oblike, složenije oblike, koji su se razvili u još složenije oblike. Život se postepeno proširio kopnom. Ne znam... mulj na rubovima oceana... vodozemci. Vodozemci su krenuli na kopno, razvili se u gmazove. Gmazovi su se razvili u sisavce. To je bilo kada? Prije milijardu godina?"

"Samo prije četvrt milijarde godina."

"Dobro. U svakom slučaju, sisavci... ne znam. Mali dlakavci u malim udubinama - pod grmljem, u drveću... Od dlakavaca u drveću razvili su se primati. Tada, ne znam - možda prije deset ili petnaest milijuna godina - jedna grana primata napustila je drveće i..." Ostao sam bez daha.

"Ovo nije ispit", reče Ishmael. "Široki će obrisi biti dovoljni - samo priča onakva kako je općenito poznata, kako je znaju vozači autobusa i pomoćnici na ranču i senatori."

"Dobro", rekao sam i ponovo sklopio oči. "Dobro. Pa, jedna je stvar vodila drugoj. Vrste su slijedile za vrstama i konačno se pojavio čovjek. To je bilo kada? Prije tri milijuna godina?"

"To mi se čini prilično sigurno."

"Dobro."

"Da li je to to?"

"To je pregled."

"Priča o stvaranju kako se priča u tvojoj kulturi."

"Točno. Prema našem najboljem trenutnom znanju."

Ishmael kimne i reče mi da isključim kazetofon. Tada se zaveli s uzdahom koji je zatutnjao kroz staklo nalik udaljenom vulkanu, prekriži ruke preko središnjeg dijela trbuha i dobaci mi dug, nedokučiv pogled. "A ti, inteligentna i prilično dobro obrazovana osoba, ti bi me htio uvjeriti da ovo nije mit."

"Što ima mitskoga u tome?"

"Nisam rekao da ima bilo čega mitskoga u tome. Rekao sam da je to mit."

Mislím da sam se nervozno nasmijao. "Možda ne znam što ti smatraš mitom."

"Ne smatram ništa što i ti ne smatraš. Riječ rabim u uobičajenom smislu."

"Tada to nije mit."

"Naravno da je mit. Poslušaj." Ishmael mi reče da premotam vrpču i ponovo je pustim.

Kada sam je odslušao, sjedio sam izgledajući zamišljeno neko vrijeme, tek radi vanjskog dojma. Tada rekoh: "To nije mit. To možeš staviti u neki znanstveni tekst za osmi razred i mislim da ne postoji nijedan školski odbor bilo gdje koji bi se tome suprotstavio - ostavivši po strani pristaše teorije o Božjem stvaranju svijeta."

"Potpuno se slažem s tobom. Nisam li rekao da je ta priča dio tvoje kulture? Djeca je primaju putem sredstava javnog obavještanja, uključujući znanstvene udžbenike."

"Pa što mi to onda hoćeš reći? Pokušavaš li mi reći da to nije činjenično izvješće?"

"Puna je činjenica, naravno, ali njihov je raspored čisto mitski."

"Ne znam o čemu govoriš."

"Očigledno si isključio mozak. Majka te Kultura uljuljkala u san."

Oštro sam ga pogledao. "Tvrdiš li da je evolucija mit?"

"Ne."

"Tvrdiš li da se čovjek nije razvio?"

"Ne."

"Pa što onda?"

Ishmael me pogleda s osmjehom. Tada slegne ramenima. Tada podigne obrve.

Zurio sam u njega i mislio: zadirkuje me *gorila*. Nije pomoglo.

"Ponovo poslušaj vrpca", reče mi.

Kada je bilo gotovo rekoh: "Dobro, čuo sam nešto, riječ *pojaviti se*. Rekao sam da se na kraju *pojavi* čovjek. Da li se o tome radi?"

"Ne, ništa nalik tome. Ja se ne poigravam riječima. Iz konteksta je bilo jasno da je riječ *pojaviti se* samo istoznačnica za *razviti se*."

A o čemu se onda dovraga radi?"

"Ti zaista ne razmišljaš, bojim se. Izrecitirao si priču kako si je čuo tisućama puta, a sada slušaš kako ti Majka Kultura šapće u uho: 'Hajde, hajde, djetesce, nema ničeg o čemu bi se trebalo razmišljati, ničega o čemu bi trebalo brinuti, ne uzbuđuj se, ne slušaj tu gadnu životinju, to nije mit, ništa što ti ja kažem nije mit, pa nema ničeg o čemu bi trebalo misliti, ničeg o čemu bi trebalo brinuti, samo slušaj moj glas i snivaj, snivaj, snivaj...'"

Neko sam vrijeme grizao usne, a tada rekoh: "To ne pomaže."

"Dobro", reče on. "Ispričat ću ti moju vlastitu priču i možda će to pomoći." Neko je vrijeme grickao lisnati prutić, sklopio oči i započeo.

3

Ta se priča (rekao je Ishmael) zbiva prije pola milijarde godina - prije nezamislivo mnogo godina, kada bi ti ovaj planet bio sve ali ne i prepoznatljiv. Baš se ništa nije pomicalo na tlu, osim vjetra i prašine. Nijedna se vlat trave nije njihala na vjetru, nijedan se cvrčak nije glasao, nijedna se ptica nije uzdizala nebu pod oblake. Sve su te stvari bile desetke milijuna godina u budućnosti. Čak su i mora bila jezovito mirna i tiha, jer su i kraljeznjaci bili desetke milijuna godina udaljeni u budućnosti.

Ali naravno, jedan je antropolog bio pri ruci. Kakva bi to bila vrsta svijeta bez antropologa? Međutim, on je bio jako utučen i razočaran antropolog jer je prošao cijelu planetu tragajući za nekim s kim bi mogao napraviti intervju, i svaka je vrpca u njegovom ruksaku bila prazna kao i nebo. Ali jednoga dana dok se potišteno vukao obalom oceana u plićacima u blizini obale ugledao je nešto što se činilo daje živ stvor. Nije to bilo ništa čime bi se mogao pohvaliti, tek neka vrst želatinaste kapljice, ali to je bilo jedino što je vidio na svim svojim putovanjima, tako da je odgacao tamo gdje je plesala na valovima.

Pristojno je pozdravio to biće i pozdrav mu je jednako uzvraćen. Uskoro su njih dvoje bili dobri prijatelji. Antropolog je, što je bolje mogao, objasnio da proučava različite načine života i običaja i molio je svoga novog prijatelja za obavijesti te vrste, što je spremno prihvaćeno. "A sada", na kraju je rekao, "želio bih tvojim vlastitim riječima na vrpcama zabilježiti neke od priča koje si među sobom pričate."

"Priče?" drugi je zapitao.

"Znaš, kao što je vaš mit o stvaranju, ako ga imate."

"Što je mit o stvaranju?" upitao je stvor.

"Pa, znaš", odvratio je antropolog, "maštovita priča koju pričate djeci o počecima svijeta."

Pa, na te se riječi stvorenje ogorčeno povuklo - barem onoliko koliko to želatinasta kapljica može - i odgovorilo da njegov narod nema nikakve takve maštovite priče.

"Dakle nemate nikakav prikaz stvaranja?"

"Svakako da imamo prikaz stvaranja", otrese se drugi. "Ali to nikako nije *mit*."

"O, dakako da nije", reče antropolog, na kraju se prisjetivši svojih vježbi. "Bit ću ti užasno zahvalan ako ih podijeliš sa mnom."

"Jako dobro", reče stvorenje. "Ali želim da razumiješ da smo mi, kao i vi, strogo razuman narod, koji ne prihvaća ništa što nije utemeljeno na promatranju, logici i znanstvenim metodama."

"Naravno, naravno", složio se antropolog.

Tako da je stvorenje na kraju počelo svoju priču. "Svemir", reklo je, "bijaše rođen prije mnogo, mnogo vremena, prije možda deset ili petnaest milijardi godina. Naš vlastiti Sunčev sustav - ova zvijezda, ovaj planet i svi ostali - čini se da su nastali prije neke dvije ili tri milijarde godina. Dugo vremena ovdje ništa nije živjelo. Ali tada, nakon milijardu godina ili tu negdje, pojavio se život."

"Oprosti", reče antropolog. "Rekao si da se život pojavio. Gdje se to dogodilo, prema tvom mitu - hoću reći, prema vašim znanstvenim proračunima."

Činilo se da je to pitanje zbunilo stvora i on poprimi boju blijede lavande. "Misliš li na kojem određenom mjestu?"

"Ne. Mislim, da li se dogodilo na kopnu ili u moru?"

"Kopnu?" upita drugi. "Što je kopno?"

"O, pa znaš", reče on, mahnuvši prema obali, "prostranstvo prljavštine i kamenja koje počinje tamo prijeko."

Stvor poprimi još dublju sjenku lavande i reče: "Ne mogu ni zamisliti o čemu brbljaš. Ona tamo prljavština i kamenje samo su rub prostrane posude koja sadrži more."

"O, da", reče antropolog, "shvaćam što misliš. Sasvim. Nastavi."

"Jako dobro", reče drugi. "Mnoge milijune stoljeća život svijeta bili su tek puki mikroorganizmi koji su nemoćno plutali u kemijskoj juhi. Ali malo-pomalo, pojavljivali su se složeniji oblici: jedno-stanični stvorovi, mekušci, alge, koralji, i tako dalje."

"Ali na kraju", reče stvor, postavši prilično ružičast od ponosa budući je stigao do vrhunca svoje priče, "ali na kraju *se pojavila meduza*"

4

Otpriblike devedesetak sekundi ništa iz mene nije izašlo, osim možda valovi zbunjenoga bijesa. Tada rekoh: "To nije pošteno."

"Kako to misliš?"

"Ne znam kako to zapravo mislim. Pokušao si nešto naglasiti, ali ne znam što je to."

"Ne znaš?"

"Ne, ne znam."

"Što je meduza mislila kad je rekla: 'Ali konačno se pojavila meduza?'"

"Mislila je... tome je sve vodilo. To je ono čemu su svih deset ili petnaest milijardi godina stvaranja vodile: meduzi."

"Slažem se. A zašto se *tvoj* prikaz stvaranja ne završava pojavom meduze?"

Pretpostavljam da sam se zacerekao. "Stoga što je još mnogo toga došlo poslije meduze."

"Točno. Stvaranje nije završilo s meduzom. Još su trebali doći kralježnjaci i vodozemci i gmazovi i sisavci i naravno, na kraju, čovjek."

"Točno."

"I tako se *tvoj* prikaz stvaranja završava sa: 'I na kraju se pojavio čovjek.'"

"Da."

"A to znači?"

"Znači da nakon njega ništa više nije trebalo doći. Znači da je stvaranje došlo svome kraju."

"To je ono čemu je sve vodilo."

"Da."

"Naravno. Svi u tvojoj kulturi to znaju. Vrhunac je dosegnut u čovjeku. Čovjek je vrhunac kozmičke drame stvaranja."

"Da."

"Kada se čovjek konačno pojavio, stvaranje je došlo svome kraju, jer je bila dosegnuta njegova svrha. Više nije ostalo ničega što bi trebalo stvoriti."

"Čini se da je to neizgovorena tvrdnja."

"Svakako nije uvijek neizgovorena. Religije tvoje kulture ne šute o tome. Čovjek je krajnji proizvod stvaranja. Čovjek je stvorenje poradi kojega je sve ostalo stvoreno: ovaj svijet, ovaj Sunčev sustav, ova galaksija i sam svemir."

"Istina."

"Svi u tvojoj kulturi znaju da svijet nije stvoren poradi meduze ili lososa ili iguana ili gorila. Stvoren je za čovjeka."

"Točno."

Ishmael u mene uperi podrugljiv pogled: "I to nije mitologija?"

"Pa... činjenice su činjenice."

"Svakako. Činjenice su činjenice, čak i kada su preodjevene u mitologiju. Ali što s ostatkom? Da li je svekoliki kozmički proces stvaranja došao svome kraju prije tri milijuna godina, upravo ovdje na ovoj maloj planeti, pojavom čovjeka?"

"Ne."

"Da li je čak i planetarni proces stvaranja došao kraju prije tri milijuna godina pojavom čovjeka? Da li se evolucija zaustavila škripeći gumama samo stoga što je stigao čovjek?"

"Ne, naravno da ne."

"Pa zašto si to onda tako rekao?"

"Pretpostavljam da sam to tako rekao, stoga što se tako priča."

"Tako se govori među Uzimateljima. To ni u kom slučaju nije jedini način na koji se može ispričati."

"Dobro, sada to shvaćam. Kako bi ti to ispričao?"

Kimnuo je prema svijetu s onu stranu prozora. "Da li bilo gdje u svemiru vidiš i najmanji dokaz da je stvaranje došlo kraju rođenjem čovjeka? Da li igdje tamo vani vidiš i najmanji dokaz da je čovjek vrhunac prema kojemu je stvaranje težilo od svojih početaka?"

"Ne. Čak ne mogu ni zamisliti kako bi izgledao takav dokaz."

"To bi trebalo biti očigledno. Kada bi astrofizičari mogli izvijestiti da je temeljni stvaralački proces svemira zaustavljen prije pet milijardi godina, kada se pojavio naš Sunčev sustav, to bi dalo barem nekakvu podršku tim zamislama."

"Da, shvaćam što misliš."

"Ili kada bi biolozi i paleontolozi mogli izvijestiti da je stvaranje vrsta prestalo prije tri milijuna godina i to bi bilo znakovito."

"Da."

"Ali znaš da se nijedna od ovih stvari nije zaista dogodila. Daleko od toga. Svemir je nastavio kao i prije, planet je nastavio kao i prije. Čovjekovo pojavljivanje nije izazvalo veću uzbuđenost od pojave meduze."

"Sasvim točno."

Ishmael pokaže prema kazetofonu. "Pa što ćemo onda s tom pričom koju si ispričao?"

Ogolio sam zube u skrušenom osmjehu. "To je mit. Sasvim nevjerojatno, to je mit."

5

"Jučer sam ti rekao da priča koju ljudi tvoje kulture provode govori o smislu svijeta, o božanskim namjerama u svijetu i ljudskoj sudbini."

"Da."

"I prema ovom prvom dijelu priče, što je smisao svijeta?"

Na trenutak sam razmislio o tome. "Ne vidim baš sasvim kako to objašnjava smisao svijeta."

"Negdje tijekom sredine tvoje priče, pozornost se prenijela sa svemira na ovaj jedan planet. Zašto?"

"Stoga što je ovaj planet predodređen da bude rodno mjesto čovjeka."

"Naravno. Kako si ti to ispričao, rođenje čovjeka bio je središnji događaj - zaista *središnji* događaj - u povijesti samoga svemira. Od rođenja čovjeka nadalje, ostatak svemira više nije zanimljiv, prestao je sudjelovati u drami koja se dalje nastavljala. Za to je dovoljna i sama Zemlja; ona je rodno mjesto i dom čovjeka i to je njezino značenje. Uzimatelji smatraju svijet nekom vrstom sustava za održanje ljudskog života, kao stroj koji je smišljen za proizvodnju i održavanje ljudskoga života."

"Da, tako je."

"U tvome pričanju priče, prirodno si izostavio bilo kakav spomen bogova, stoga što to nisi želio miješati s mitologijom. Budući je sada ustanovljen mitološki karakter priče, više ne moraš o tome brinuti. Pod pretpostavkom da je iza stvaranja nekakav božanski čin, što mi možeš reći o božjim namjerama?"

"Pa, u osnovi, ono što su u samome početku imali na umu bio je čovjek. Stvorili su svemir tako da bi se naša galaksija mogla smjestiti u njemu. Stvorili su galaksiju da bi se u njoj mogao smjestiti naš Sunčev sustav. Stvorili su naš Sunčev sustav da bi se u njemu mogao smjestiti naš planet. Naš su planet stvorili da bismo mi mogli živjeti na njemu. Cijela je stvar napravljena tako da bi čovjek imao komad prašine na kojemu može stajati."

"I tako se to općenito podrazumijeva u tvojoj kulturi - barem kod onih koji pretpostavljaju da je svemir izraz božanskih namjera."

"Da."

"Očigledno, budući je svekoliki svemir stvoren da bi čovjek mogao biti stvoren, mora da je čovjek stvor koji je od ogromne važnosti bogovima. Ali taj dio priče ne daje nikakav nagovještaj njihovih namjera s njim. Mora da su na umu imali neku posebnu sudbinu za njega, ali to se ovdje ne otkriva."

"Istina."

"Svaka je priča utemeljena na pretpostavci, svaka je *razrađivanje* pretpostavke. Kao pisac, siguran sam da to znaš."

"Da."

"Ovo ćeš prepoznati: *dvoje se djece zaraćenih obitelji zaljubljuje.*"

"Točno. *Romeo i Juliet.*"

"Priča koju Uzimatelji provode u svijetu isto tako ima pretpostavku, koja je utjelovljena u onome dijelu priče kojeg si mi danas ispričao. Razmisli možeš li je izdvojiti."

Sklopio sam oči pretvarajući se da ozbiljno razmišljam, iako sam zapravo znao da nemam izgleda. "Bojim se da je ne vidim."

"Priča koju Ostavitelji provode ima potpuno različitu pretpostavku i na ovom stupnju za tebe bi bilo nemoguće otkriti je. Ali trebao bi biti sposoban otkriti pretpostavku svoje vlastite priče. To je jako jednostavna zamisao i najmoćnija u svekolikoj ljudskoj povijesti. Nije neophodno i ona koja donosi najviše dobra, ali svakako je najmoćnija. Svekolika vaša povijest, sa svim svojim čudesima i propastima djeluje na osnovi te pretpostavke."

"Iskreno rečeno, ne mogu čak ni zamisliti kamo ciljaš."

"Misli... Gledaj, svijet nije stvoren za meduze, nije li?"

"Ne."

"Nije stvoren za žabe ili guštere ili zečeve."

"Ne."

"Naravno da nije. Svijet je stvoren za čovjeka."

"To je točno."

"U tvojoj kulturi svi to znaju, zar ne? Čak i ateisti koji se kunu da nema boga znaju da je svijet stvoren za čovjeka."

"Da, rekao bih da je tako."

"Dobro. To je pretpostavka tvoje priče: *svijet je stvoren poradi čovjeka.*"

"Ne mogu to sasvim shvatiti. Hoću reći, ne vidim baš zašto je to pretpostavka."

"Ljudi tvoje kulture od nje su *načinili* pretpostavku - *uzeli je* kao pretpostavku. Oni kažu: što *ako* je svijet stvoren za *nas*?"

"Dobro. Nastavi."

"Pomisli na posljedice ako se to uzme kao pretpostavka: Ako je svijet stvoren za vas, što *onda!*"

"Dobro, shvaćam što misliš. Mislim. Ako je svijet stvoren za nas, tada *pripada* nama i mi možemo učiniti što god dovraga nam se sviđa s njim."

"Upravo tako. To se ovdje događalo proteklih deset tisuća godina: sa svijetom ste činili što god vam se dovraga sviđjelo. A naravno da mislite nastaviti činiti s njim što god da vam se dovraga sviđa, stoga što cijela prokleta stvar pripada *vama.*"

"Da", rekoh, i razmislih na tren. "Zapravo, to je prilično zapanjujuće. Mislim, to čuješ pedesetak puta dnevno. Ljudi govore o *našem* okolišu, *našim* morima, *našem* Sunčevom sustavu. Čak sam čuo ljude govoriti o *našem* životu u *divljini.*"

"A još si me jučer potpuno siguran uvjeravao da u vašoj kulturi nema ničega što bi makar i izdaleka nalikovalo mitologiji."

"Istina. Jesam." Ishmael me i dalje brižno promatrao. "Nisam bio u pravu", rekoh mu. "Što još želiš?"

"Zapanjenost", reče on.

Kimnuh. "Ja jesam zapanjen, zaista. Samo to ne pokazujem."

"Trebao sam te se dočepati kada si imao sedamnaest godina."

Slegoh ramenima, stoje značilo kako bih želio da se to dogodilo.

7

"Jučer sam ti rekao da ti tvoja priča daje objašnjenje o tome *kako se dogodilo da su stvari ovakve kakve su.*"

"Točno."

"Kakav doprinos tome objašnjenju daje ovaj prvi dio priče?"

"Misliš... kako pridonosi objašnjenju da su stvari postale ovakve kakve su upravo sada?"

"Točno."

"Bez razmišljanja, ne vidim kako *na bilo koji način* pridonosi tome."

"Misli. Da li bi stvari postale ovakve kakve jesu da je svijet bio stvoren za meduze?"

"Ne, ne bi."

"Očigledno ne. Da je svijet bio stvoren za meduze, stvari bi bile potpuno drugačije."

"To je točno. Ali nije stvoren za meduze, stvoren je za čovjeka."

"A to djelomično objašnjava *kako se dogodilo da su stvari ovakve kakve jesu.*"

"Točno. To je pomalo podao način da se sva krivnja prebaci na bogove. Da su svijet stvorili za meduze, tada se ništa od ovoga ne bi bilo dogodilo."

"Upravo tako", reče Ishmael. "Počeo si shvaćati."

8

"Imaš li sada osjećaj gdje bi mogao pronaći druge dijelove ove priče - sredinu i kraj?"

Razmislio sam o tome. "Mislim da bih gledao *Novu.*"

"Zašto?"

"Rekao bih da kad bi *Nova* radila priču o stvaranju, priča koju sam ja danas ispričao bila bi kratki prikaz. Sve što sada trebam smisliti je kako bi oni napravili ostatak."

"Tada je to tvoj novi zadatak. Sutra želim čuti središnji dio priče."

Četiri

1

"Dobro", reko. "Mislim da sam sasvim zgodno došao do sredine i kraja priče."

Ishmael kimne a ja pokrenuh kazetofon.

Ono što sam učinio bilo je da krenem od pretpostavke: svijet bijaše stvoren za čovjeka. Tada sam se upitao kako bih napisao priču kao raspravu za *Novu*. Izašlo je nešto poput ovoga:

"Svijet bijaše stvoren za čovjeka, ali njemu je bilo potrebno mnogo, mnogo vremena da to shvati. Gotovo je tri milijuna godina živio kao da je svijet bio stvoren za meduzu. Odnosno, živio je kao bilo koji drugi stvor, kao da je lav ili vombat*."

"Što zapravo znači živjeti kao lav ili vombat?"

"Znači... biti na milost i nemilost svijeta. Znači živjeti a da nemaš nikakvu vlast nad svojim okolišom."

"Shvaćam. Nastavi."

"Dobro. Pod tim uvjetima čovjek ne može biti zaista čovjek. Ne može razviti zaista ljudski način života - način života koji bi bio sasvim određeno ljudski. Tako, tijekom ranog dijela njegova života - zapravo većim dijelom svoga života - čovjek je samo brljavio ne stižući nikuda i ne postižući ništa.

Kako se dogodilo, postojao je ključni problem kojega je trebalo riješiti i to mi je uzelo mnogo vremena: što je bio problem. Živeći kao lav ili vombat, čovjek nije mogao nikuda stići, stoga što ako si lav ili vombat... Da bi bilo što postigao, čovjek se morao smjestiti na jednome mjestu gdje bi mogao raditi, da tako kažem. Hoću reći da je za njega u jednom trenutku postalo nemoguće da nastavi živjeti vani na otvorenom kao lovac skupljač, uvijek u pokretu od mjesta do mjesta u potrazi za hranom. Da bi nadrastao taj stupanj, morao se smjestiti, morao je imati stalnu utvrdu iz koje bi mogao početi vladati svojim okolišem.

Dobro. Zašto ne? Hoću reći, pa, što ga je zaustavljalo da to učini? Ono što ga je zaustavljalo bila je činjenica da ako bi na jednome mjestu ostao više od nekoliko tjedana, počeo bi gladovati. Kao lovac sakupljač, jednostavno bi mogao očistiti mjesto - ne bi ostalo ništa za lov i sakupljanje. Da bi se uspio smjestiti, čovjek je morao nešto naučiti. Morao je naučiti kako će upravljati svojim okolišem tako da ne dođe do iscrpljivanja zaliha hrane. Morao je tako upravljati da proizvede *više* ljudske hrane. Drugim riječima, morao je postati poljoprivrednik.

To je bila prekretnica. Svijet bijaše stvoren za čovjeka, ali on nije bio sposoban uzeti ga za sebe sve dok nije riješio taj problem. A na kraju ga je riješio prije otprilike deset tisuća godina, tamo negdje u Plodnom Polumjesecu. To je bio veliki trenutak - najveći u ljudskoj povijesti sve do

* *vombat je vrst tobolčara s Tasmanije prim. prev.*

danas. Čovjek se na kraju oslobodio svih onih smetnji koje... Ograničenja lovačko-sakupljačkoga života tri su milijuna godina obuzdavala čovjeka. Ta su ograničenja nestala s poljoprivredom i njegov je uspjeh bio meteorski. Naseljavanjem je došlo do podjele poslova. Iz podjele je poslova proizašao uspon tehnologije. Razvojem tehnologije pojavili su se obrti i trgovina. Uz obrte i trgovinu pojavile su se matematika i pismenost, znanost i sve ostalo. Sve je na kraju krenulo svojim putem, a ostatak je, kako kažu, povijest.

A to je sredina priče."

2

"Jako dojmljivo", reče Ishmael. "Siguran sam da shvaćaš kako je 'veliki trenutak' kojeg si upravo opisao zapravo bilo rođenje tvoje kulture."

"Da."

"Međutim, trebalo bi istaknuti da je zamisao koju je poljoprivreda raširila diljem svijeta iz jedinstvene točke izvorišta iznimno stara. Ipak, Plodni Polumjesec ostaje *legendarno* mjesto rođenja poljoprivrede, barem na Zapadu, a to ima poseban značaj kojemu ćemo se kasnije vratiti."

"Dobro."

"Jučerašnji je dio priče otkrio značenje svijeta kako ga shvaćaju Uzimatelji: svijet je sustav koji podržava ljudski život, stroj smišljen da proizvodi i podržava ljudski život."

"Točno."

"Čini se da se današnji dio priče odnosi na sudbinu čovjeka. Očigledno nije bila čovjekova sudba da živi kao lav ili vombat."

"To je točno."

"A što je onda čovjekova sudba?"

"Hm", rekoh. "Pa. Čovjekova je sudbina... postizati, svladavati velike stvari."

"Koliko je poznato među Uzimateljima, čovjekova je sudbina određenija od toga."

"Pa, pretpostavljam da možeš reći kako je njegova sudbina izgraditi civilizaciju."

"Misli mitološki."

"Bojim se da ne znam kako bih to učinio."

"Pokazat ću ti. Slušaj."

Slušao sam.

3

"Kako smo jučer vidjeli, stvaranje nije bilo završeno kada se pojavila meduza ili kada su se pojavili vodozemci ili kada su se pojavili gmazovi, pa čak ni kada su se pojavili sisavci. Prema tvojoj mitologiji, završeno je tek kada se pojavio čovjek."

"Točno."

"Zašto su svijet i svemir bili nepotpuni bez čovjeka? Poradi čega je čovjek bio *potreban* svijetu i svemiru?"

"Ne znam."

"Pa, razmisli o tome. Razmisli o svijetu bez čovjeka. *Zamisli* svijet bez čovjeka."

"Dobro", rekoh, i sklopih oči. Nakon nekoliko minuta rekoh mu da zamišljam svijet bez čovjeka.

"Kakav je?"

"Ne znam. Samo svijet."

"Gdje si?"

"Kako to misliš?"

"Odakle gledaš na svijet?"

"Oh. Odozgo. Iz vanjskog svijeta."

"Što radiš tamo?"

"Ne znam."

"Zašto nisi dolje na površini?"

"Ne znam. Bez čovjeka na njemu... ja sam samo posjetilac, uljez."

"Pa, spusti se na površinu."

"Dobro", rekoh, ali uskoro dodah: "To je zanimljivo. Radije *ne bih* išao tamo dolje."

"Poradi čega? Što ima tamo dolje?"

Nasmijao sam se. "Tamo dolje je *džungla*."

"Shvaćam. Hoćeš reći: 'Priroda, crvenih zubiju i kandži... Zmajevi iz prapočetaka koji se razdiru u glibu.'"

"Upravo tako."

"A što bi se dogodilo kada bi sišao tamo dolje?"

"Bio bih jedan od onih koje zmajevi razdiru u glibu."

Oči sam otvorio u pravi tren da ugledam kako Ishmael kima glavom. "I na toj točki počinjemo shvaćati gdje se čovjek uklapa u božanski naum. Bogovi nisu naumili da svijet ostane džungla, zar ne?"

"Misliš u našoj mitologiji? Svakako da ne."

"Tako: bez čovjeka svijet bijaše nedovršen, bio je samo priroda, crvenih zubiju i kandži. Bio je zbrkan, u stanju iskonske anarhije."

"To je točno. Upravo je tako."

"Pa mu je bilo potrebno što?"

"Bio mu je potreban netko tko bi došao i... sve to ispravio. Netko tko bio uveo red."

"A kakva je to vrst osobe koja ispravlja stvari? Kakva to vrsta osobe uzima anarhiju u svoje ruke i dovodi je u red?"

"Pa... vladar. Kralj."

"Naravno. Svijetu je bio potreban vladar. Bio mu je potreban čovjek."

"Da."

"Tako da nam je sada jasnije o čemu se radi u ovoj priči: *svijet bijaše stvoren za čovjeka, a čovjek bijaše stvoren da bi njime vladao.*"

"Da. To je sada sasvim očigledno. Svi to razumiju."

"A to je što?"

"Molim?"

"Da li je to činjenica?"

"Ne."

"Nego što je?"

"To je mitologija", rekoh.

"Od koje nema ni traga u tvojoj kulturi."

"Točno."

Ishmael me ponovo zlovoljno pogleda kroz staklo.

"Gle", rekoah nakon kraćeg vremena. "Stvari koje mi pokazuješ, stvari koje činiš, one su... gotovo s onu stranu vjerovanja. Ja to znam. Ali jednostavno nisam takav da bih iskočio iz stolice udarajući se po čelu vičući: 'Moj Bože, to je nevjerojatno!'"

Zamišljeno je nabrao čelo na trenutak prije nego je progovorio: "Što onda s tobom *nije u redu*?"

Djelovao mi je tako iskreno zabrinut da sam se morao osmjehnuti.

"Sav sam zaleđen iznutra", rekoah mu. "Santa leda."

Odmahivao je glavom, žaleći me.

4

"Da se vratimo našem predmetu... Kao što kažeš, čovjeku je trebalo mnogo, mnogo vremena da bi nabasao na činjenicu kako je predodređen za veće stvari od onih koje bi mogao postići živeći kao lav ili vombat. Nekih tri milijuna godina bio je samo djelić anarhije, bio je samo još jedan stvor koji se valja u glibu."

"Točno."

"Tek je prije nekih deset tisuća godina na kraju shvatio da njegovo mjesto nije u glibu. Morao se izdići iz gliba, uzeti stvari u svoje ruke i ispraviti ih."

"Točno."

"Ali svijet se nije krotko podvrgnuo ljudskome vladanju, zar ne?"

"Nije."

"Ne, svijet mu se suprotstavio. Što bi čovjek sagradio, vjetar i kiša bi razorili. Džungla se borila da povрати polja koja je očistio za svoje usjeve i svoja sela. Ptice bi pozobale sjemenje koje bi posijao. Kukci bi pojeli mladice koje bi uzgojio. Miševi bi izjeli žetvu koju je spremao. Vukovi i lisice ukrali bi životinje koje je uzgajao i hranio. Planine, rijeke i oceani stajali su na svojim mjestima i nisu mu ga željeli ustupiti. Potresi, poplave, uragani, mećave i pljuskovi nisu nestajali na njegovu zapovijed."

"Istina."

"Svijet se nije želio krotko podvrgnuti čovjekovoj vladavini, tako da je morao učiniti što?"

"Kako to misliš?"

"Kad kralj dođe u grad koji se ne želi pokoriti njegovoj vladavini, što će mu učiniti?"

"Morat će ga osvojiti."

"Naravno. Da bi postao vladar svijeta, čovjek ga ponajprije mora osvojiti."

"Dobri Bože", rekoš - i umalo skočih iz svoje stolice udarajući se po čelu i sve ostalo.

"Da?"

"To čuješ pedesetak puta dnevno. Uključiš radio ili televiziju i čuješ to svakog sata. Čovjek osvaja pustinje, čovjek osvaja oceane, čovjek pobjeđuje atom, čovjek pobjeđuje prirodne sile, čovjek osvaja vanjski svemir."

Ishmael se nasmije. "Nisi mi vjerovao kada sam ti rekao daje ta priča proširena diljem tvoje kulture. Sada shvaćaš na što sam mislio. Mitologija tvoje kulture odzvanja u tvojim ušima tako neprestano da joj nitko ne obraća ni najmanje pozornosti. Naravno da čovjek osvaja svemir i atom i pustinje i oceane i prirodne sile. Prema vašoj mitologiji, poradi toga je i *rođen*."

"Da. Sada je to sasvim jasno."

5

"Sada su se složila prva dva dijela priče: svijet bijaše stvoren za čovjeka, a čovjek bijaše stvoren da bi ga osvojio i vladao njime. A kako drugi dio pridonosi tvome objašnjenju *kako su stvari postale ovakve kakve jesu?*"

"Daj da o tome promislim... Ovo je opet neka vrst podloge za okrivljavanje bogova. Oni su stvorili svijet za čovjeka i stvorili su čovjeka da bi ga osvojio i vladao njime - Što je on na kraju i učinio. I tako su stvari postale ovakve kakve jesu."

"Nastavi tako. Idi malo dublje."

Sklopio sam oči i pokušavao nekoliko minuta, ali ništa se nije dogodilo.

Ishmael kimne prema prozorima. "Sve to - svi vaši uspjesi i tragedije, sva vaša čuda ili jadi - izravno potječu od... čega?"

Žvakao sam to neko vrijeme, ali i dalje nisam mogao shvatiti na što cilja.

"Pokušaj ovako", reče Ishmael. "Stvari ne bi bile ovakve kakve jesu da su bogovi željeli da čovjek živi kao lav ili vombat, zar ne?"

"Ne bi."

"Čovjekova je sudbina bila da osvoji i ovlada svijetom. Tako da su stvari postale ovakve kao izravan plod... čega?"

"Čovjekovog ispunjavanja vlastite sudbine."

"Naravno. A on je *morao* ispuniti svoju sudbinu, zar ne?"

"Da, svakako."

"Pa poradi čega se tu onda treba uzbuđivati?"

"Sasvim istinito, sasvim istinito."

"Kako to Uzimatelji shvaćaju, sve je ovo jednostavno cijena postajama ljudskim."

"Kako to misliš?"

"Nije bilo moguće postati potpuno ljudskim živeći pored zmajeva u glibu, zar ne?"

"Ne."

"Da bi postao potpuno ljudski, čovjek se morao istrgnuti iz gliba. A sve je ovo ishod. Kako to Uzimatelji shvaćaju, bogovi su čovjeku dali isti izbor kakvog su dali i Ahileju: kratak život u slavi ili dug neznatan život bez događanja. A Uzimatelji su izabrali kratak život u slavi."

"Da, svakako je tako shvaćeno. Ljudi samo sliježu ramenima i kažu: 'Pa, to je cijena koja se mora platiti za tekuću vodu i centralno grijanje i uređaje za rashlađivanje i automobile i sve ostalo.'" Uпитno sam ga pogledao. "A što *ti* kažeš?"

"Ja kažem da cijena koju plaćate nije cijena postajanja ljudskim. To nije čak ni cijena za posjedovanje stvari koje si upravo spomenuo. Nego je cijena za proširenje priče koja ljudsku vrstu osuđuje kao neprijatelje svijeta."

Pet

1

"Sastavili smo početak i sredinu priče", reče Ishmael na početku našega idućega dana. "Čovjek je konačno počeo ispunjavati svoju sudbinu. Počelo je osvajanje svijeta. A kako priča završava?"

"Pretpostavljam da sam jučer trebao nastaviti. Pomalo sam izgubio nit priče."

"Možda bi ti pomoglo da odslušaš kako završava drugi dio."

"Dobra zamisao."

Premotao sam dio vrpce i uključio kazetofon: "Čovjek se na kraju oslobodio svih onih stvari koje... Ograničenja lovačko - sakupljačkoga života tri su milijuna godina obuzdavala čovjeka. Ta su ograničenja nestala s poljoprivredom i njegov je uspjeh bio meteorski. Naseljavanjem je došlo do podjele poslova. Iz podjele je poslova proizašao uspon tehnologije. Razvojem tehnologije pojavili su se obrti i trgovina. Uz obrte i trgovinu pojavile su se matematika, pismenost i znanost te sve ostalo. Sve je na kraju krenulo svojim putem, a ostatak je, kako kažu, povijest."

"Točno", rekoše. "Dobro. Čovjekova je sudbina bila da osvoji i ovlada svijetom i on je upravo to i učinio - skoro. Nije dokraja uspio i čini se kao da bi to mogla biti njegova greška. Problem je u tome što je čovjekovo osvajanje svijeta samo po sebi uništavalo svijet. I usprkos svoj vladavini koju smo uveli, nismo dovoljno moćni da bismo *zaustavili* uništavanje svijeta - ili da bismo popravili razaranja koja su se već dogodila. Svoje smo otrove izlivali u svijet kao da je rupa bez dna - a i dalje *nastavljamo* izljevati svoje otrove u svijet. Lakomo smo trošili nenadomjestive izvore kao da se nikada neće istrošiti - i dalje ih *nastavljamo* jednako lakomo trošiti. Teško je zamisliti kako bi svijet mogao preživjeti još jedno stoljeće takvoga izrabljivanja, ali nitko zapravo ništa ne poduzima glede toga. To je problem koji će morati riješiti naša djeca, ili njihova djeca."

Samo nas jedno može spasiti. Moramo *povećati* svoje vladanje svijetom. Sva je ta šteta nastala tijekom našeg osvajanja svijeta, ali moramo ga *nastaviti* osvajati sve dok naša vlast ne postane *apsolutna*. Tada, kad naša vladavina postane *potpuna*, sve će biti dobro. Imat ćemo moć fuzije. Neće biti zagađivanja. Moći ćemo uključivati i isključivati kišu. Uzgojit ćemo vagon žita na četvornom centimetru tla. Oceane ćemo pretvoriti u obradive površine. Vladat ćemo vremenom - više neće biti uragana, ni tornada, ni suše, ni mrazova u krivo doba. Navest ćemo oblake da svoju vodu ispuste iznad kopna umjesto što je beskorisno ispuštaju u oceane. Svi će životni procesi ove planete biti tamo gdje i pripadaju - gdje su ih bogovi i zamislili - u našim rukama. A mi ćemo njima upravljati onako kako programer upravlja računalom.

I sada smo upravo tu gdje jesmo. Moramo nastaviti s osvajanjem. A to će ili razoriti svijet ili ga pretvoriti u raj - u raj pod ljudskom vladavinom, kako je i zamišljeno da bude.

A ako to uspijemo učiniti - ako na kraju uspijemo sebe učiniti apsolutnim vladarima svijeta - tada nas ništa ne može zaustaviti. Tada prelazimo u doba *zvjezdanih putovanja*. Čovjek kreće u

osvajanje i ovladavanje svekolikog svemira. A to možda i jest krajnja čovjekova sudbina: da osvoji i vlada svekolikim svemirom. Jer čovjek je toliko veličanstven."

2

Ishmael, na moje zaprepaštenje, uze grančicu sa svoje hrpice i njome oduševljeno zamahne prema meni pokretom odobravanja. "Ovo je ponovo bilo izvanredno", reče on i lagano odgrize njezin lisnati vršak.

"Ali ti naravno shvaćaš da ako bi taj dio priče bio ispričao prije stotinu godina - ili čak i prije pedeset godina - govorio bi samo o raju koji dolazi. Zamisao da bi čovjekovo ovladavanje svijetom moglo biti bilo što drugo osim dobrotvorno bila bi ti nezamisliva. Prije tridesetak ili četrdesetak godina ljudi tvoje kulture nisu sumnjali da će se stvari odvijati sve bolje i bolje i bolje zauvijek. Na vidiku nije bilo zamislivog kraja."

"Da, to je istina."

"Međutim, iz te si priče ispustio jedan dio, a potreban nam je da bismo dovršili objašnjenje tvoje kulture o tome *kako su stvari postale ovakve kakve jesu*."

"Koji je to dio?"

"Mislim da se i sam možeš domisliti. Dosad imamo ovoliko: *svijet bijaše stvoren da bi ga čovjek osvojio i njime ovladao, i bijaše zamišljeno da pod ljudskom vladavinom postane raj*. Tome sasvim jasno mora slijediti jedno 'ali'. Uvijek je tome slijedilo jedno 'ali'. To je stoga što su Uzimatelji uvijek shvaćali da je svijet jako daleko od raja kakav je trebao biti."

"Točno. Daj da razmislim...Kako ovo zvuči: svijet je stvoren da bi ga čovjek osvojio i ovladao njime, ali njegovo se osvajanje pokazalo više razorno nego što se moglo pretpostaviti."

"Ne slušaš. Taj je 'ali' bio dio priče mnogo prije nego je vaše osvajanje postalo razorno za cijeli planet. To je 'ali' postojalo da bi objasnilo sve greške u vašem raj - ratna stanja i grubost i siromaštvo i nepravdu i podmićivanje i nasilje. Danas postoji da bi objasnilo glad i ugnjetavanje i nuklearni razvoj i zagađivanje. Objašnjavalo je Drugi svjetski rat i ako ikada bude trebalo, objasniti će i Treći svjetski rat."

Prazno sam ga pogledao.

"To je opće poznato. Svaki bi učenik trećeg razreda to mogao nadopuniti."

"Siguran sam da si u pravu, ali još ne shvaćam."

"Hajde, razmisli. Što je ovdje krenulo naopako? Što je ovdje *oduvijek* išlo naopako? Pod ljudskom vladavinom svijet je trebao postati raj, ali..."

"Ali su ljudi zabrljali."

"Naravno. A zašto su zabrljali?"

"Zašto?"

"Da li su zabrljali stoga što nisu *željeli* raj?"

"Ne. Smatra se... da im je bilo *suđeno* da zabrljaju. Svijet su željeli preobraziti u raj, ali, budući su bili ljudi, bilo im je suđeno da zabrljaju."

"Ali zašto? Zašto, budući su bili ljudi, zašto im je bilo suđeno da zabrljaju?"

"Stoga što je s ljudima nešto u osnovi *pogrešno*. Nešto što u svakom slučaju radi protiv raja. Nešto što ljude čini glupima i razornima i pohlepima i kratkovidnima."

"Naravno. To znaju svi u tvojoj kulturi. Čovjek je bio stvoren da bi svijet preobrazio u raj, ali je tragično rođen s greškom. I tako je njegov raj uvijek uništavan glupošću, pohlepom, razaranjima i kratkovidnošću."

"Tako je."

3

Budući sam imao nekih primisli, uputio sam mu dug nepovjerljiv pogled. "Da li mi želiš reći kako je ovo objašnjenje *pogrešno!*"

Ishmael odmahne glavom. "Nema smisla raspravljati se s mitologijom. Nekada su davno ljudi tvoje kulture vjerovali da je čovjekov dom središte svemira. Čovjek je bio razlogom što je svemir uopće i stvoren, tako da je imalo smisla da njegov dom bude glavno središte svemira. Kopernikovi sljedbenici nisu se raspravljali oko toga. Nisu upirali prstom na ljude i govorili: 'Niste u pravu'. Uprli su prstom u nebo i rekli: 'Pogledajte što se zaista *tamo* nalazi.'"

"Nisam siguran kamo ciljaš."

"Kako su Uzimatelji došli do zaključka da je u osnovi nešto pogrešno s ljudima? Kakav su dokaz imali?"

"Ne znam."

"Mislim da se namjerno praviš glup. Gledali su u dokaz ljudske povijesti."

"Istina."

"A kada je počela ljudska povijest?"

"Pa... prije tri milijuna godina."

Ishmael me pogleda s gađenjem. "Ta su tri milijuna godina tek nedavno pridodana ljudskoj povijesti, što ti jako dobro znaš. Prije toga, općenito se pretpostavljalo da je ljudska povijest počela kada?"

"Pa, prije samo nekoliko tisuća godina."

"Naravno. Zapravo, među ljudima tvoje kulture pretpostavljalo se da je svekolika ljudska povijest bila *vaša* povijest. Nitko ni najmanje nije sumnjao da se ljudski život protezao i izvan vašeg kraljevstva."

"Tako je."

"Pa kad su ljudi tvoje kulture zaključili da u osnovi nešto ne valja s ljudima, kakav su dokaz imali pred očima?"

"Dokaz svoje vlastite povijesti."

"Upravo tako. Bila je to polovica jednog postotka dokaza, uzeta iz jedne kulture. Nije neki razumni uzorak na kojem bi se mogao temeljiti takav općenit zaključak."

"Nije."

"S ljudima u osnovi ništa nije krivo. Kada postoji priča koja to ozakonjuje ona ih dovodi u sklad sa svijetom i oni će živjeti u skladu sa svijetom. Ali kada postoji priča koja ozakonjuje da su u neskladu sa svijetom, kako čini *vaša* priča, oni će i živjeti u neskladu sa svijetom. Kada se proširi priča po kojoj su gospodari svijeta, oni će se *ponašati* kao gospodari svijeta. A, kada se proširi priča prema kojoj je svijet neprijatelj kojega treba pobijediti, oni će ga osvajati kao neprijatelja i jednoga će dana neizbježno njihov neprijatelj ležati krvareći nasmrtno podno njihovih nogu, kao što se to sada događa svijetu."

4

"Prije nekoliko dana", reče Ishmael, "tvoje objašnjenje o tome *kako su stvari postale ovakve kakve jesu* opisao sam kao mozaično. Ono što smo do sada promatrali samo je nacrt mozaika - općeniti obris slike. Ovdje nećemo ispunjavati nacrt. To je nešto što lako možeš učiniti sam za sebe kada završimo."

"Dobro."

"Međutim, prije nego nastavimo ostaje jedan glavni dio nacrtu kojeg moramo ocrutati... Jedna od osobina kulture Uzimatelja koja ponajviše zapanjuje je njezina strastvena i nepokolebljiva ovisnost o prorocima. Utjecaj ljudi kakvi su Mojsije, Gautama Buddha, Konfucije, Isus i Muhamed u povijesti je Uzimatelja jednostavno ogroman. Siguran sam da si toga svjestan."

"Da."

"Ono što je čini tako zapanjujućom je činjenica da među Ostaviteljima ne postoji apsolutno ništa nalik tome - osim ako se ne pojavljuje kao odgovor na neki razoran dodir sa kulturom Uzimatelja, kao u slučajevima Wovoke i Plesa Duhova ili Johna Frumma i Cargo kultova Južnog Tihog oceana. Osim tih slučajeva, uopće nema tradicije proroka koji bi se uzdizali među Ostaviteljima

da bi ispravili njihove živote i da bi im podarili nove skupine zakona ili načela po kojima bi trebali živjeti."

"Na neki sam nejasan način bio toga svjestan. Pretpostavljam da su svi toga svjesni. Mislim da je to... ne znam."

"Nastavi."

"Mislim da većina osjeća, kvragu, koga briga za te ljude? Hoću reći, nije neko veliko iznenađenje što divljaci nemaju proroka. Bog se nije stvarno zainteresirao za ljudsku vrstu sve dok se nisu pojavili oni zgodni bijeli neolitski farmeri."

"Da, to si dobro zapazio. Ali ono što upravo sada želim proučiti nije nepostojanje proroka među Ostaviteljima, nego njihov ogroman utjecaj među Uzimateljima. Miliijuni su bili voljni podržati svog izabranog proroka vlastitim životima. Poradi čega su oni tako važni?"

"To je proketo dobro pitanje, ali mislim da ne znam odgovor."

"U redu, pokušaj ovo. Što su proroci pokušavali ovdje postići? Što su to ovdje trebali uraditi?"

"Sam si to malo prije rekao. Došli su nas popraviti i reći nam kako bismo trebali živjeti."

"Životno važna obavijest. Očigledno vrijedna da se poradi nje umre."

"Očigledno."

"Ali zašto? Zašto su vam potrebni *proroci* da bi vam rekli kako biste trebali živjeti? Zašto vam je bilo *tko* potreban da bi vam rekao kako trebate živjeti?"

"Ah. Dobro, shvaćam na što ciljaš. Proroci su nam potrebni da bi nam rekli kako trebamo živjeti, stoga što inače to ne bismo znali."

"Naravno. Pitanja o tome kako bi ljudi trebali živjeti među Uzimateljima uvijek na kraju postanu religijska pitanja - uvijek na kraju postaju dokazi među prorocima. Na primjer, kada se u ovoj zemlji počeo ozakonjivati pobačaj, u početku se smatralo daje to potpuno civilno pitanje. Ali kada su se počele javljati i drugačije misli, ljudi su se okrenuli svojim prorocima i to je uskoro dovelo do religijske prepirke, a sa obje se strane kao podrška postrojalo svećenstvo. Na sličan način, pitanje ozakonjenja droga kakve su heroin i kokain sada se raspravlja u prvenstveno praktičnim pojmovima - ali ako to ikada postane ozbiljna mogućnost, ljudi određenih shvaćanja nesumnjivo će početi česljati Sveto Pismo da pronađu što njihovi proroci imaju za reći o tome."

"Da, to je tako. To je tako automatizirana reakcija da je ljudi uzimaju kao samu po sebi razumljivu."

"Tren prije si rekao: 'Propovjednici su nam potrebni da bi nam rekli kako trebamo živjeti, jer inače ne bismo to znali.' Zašto je tako? Zašto ne biste znali živjeti bez svojih proroka?"

"To je dobro pitanje. Rekao sam to stoga... Pogledaj taj slučaj pobačaja. Mi možemo *raspravljati o tome* tisućama godina, ali nikada se neće pojaviti dovoljno snažan dokaz koji bi *dovršio* prepirku', stoga što svaki dokaz ima svoj protudokaz. Tako da je nemoguće *znati* što bismo trebali učiniti. Stoga trebamo proroke. Proroci *znaju*."

"Da, mislim da je tako. Ali ostaje pitanje: zašto *vi* ne znate?"

"Mislim da to pitanje ostaje stoga što na njega ne mogu odgovoriti."

"Znate cijepati atome, znate poslati istraživače na Mjesec, znate spajati gene, ali ne znate kako bi ljudi trebali živjeti."

"To je točno."

"Zašto je to tako? Što na to kaže Majka Kultura?"

"Ah", rekoh i sklopih oči. A nakon dvije ili tri minute: "Majka Kultura kaže da je moguće imati *određeno* znanje o stvarima kao što su atomi i svemirska putovanja i geni, ali nema nečeg takvog kao što je određeno znanje o tome kako bi ljudi trebali živjeti. Ono jednostavno još nije dostupno, i stoga ga ne možemo imati."

"Shvaćam. I sada kada si saslušao Majku Kulturu, što *ti* kažeš?"

"U ovom slučaju, moram reći da se slažem. Određeno znanje o tome kako bi ljudi trebali živjeti jednostavno nije *oko nas*."

"Drugim riječima, najbolje što možete učiniti - budući 'oko nas' nema ničega - je pitati za savjet unutrašnjost svojih glava. To je ono što je učinjeno u raspravi o ozakonjivanju droga. Svaka strana priprema slučaj utemeljen na onome što je *razumno* i kojim god putem da kreneš još uvijek nećeš znati da li si pravilno postupio."

"To je potpuno točno. Stvar neće ni biti u tome da se učini ono što bi se trebalo učiniti, stoga jer nema načina da se to spozna. Radit će se samo o glasovanju."

"Prilično si siguran kada se radi o svemu tome. Jednostavno nema nikakvog načina da se dosegne neko određeno znanje o tome kako bi ljudi trebali živjeti."

"Potpuno točno."

"Kako si došao do takvog uvjerenja?"

"Ne znam. Određeno znanje o tome kako živjeti je... nedostižno na bilo koji način na koji mi dolazimo do određenih znanja. Kao što rekoh, to znanje jednostavno nije *oko nas*."

"Da li je ikada itko od vas *pogledao* oko sebe?"

Zasmijuljio sam se.

"Da li je itko ikada rekao: 'Pa, imamo određena znanja o svim tim drugim stvarima, zašto ne pogledamo može li se pronaći bilo kakvo znanje o tome kako živjeti?' Da li je itko ikada to učinio?"

"Sumnjam."

"Ne čini li ti se to čudnim? Uzevši u obzir da je to daleko najvažniji problem kojeg čovječanstvo mora razriješiti - kojeg je ikada trebalo razriješiti - pomislio bi da će mu biti posvećena cijela grana znanosti. Umjesto toga, otkrili smo da se nikada niti jedan od vas nije čak niti zapitao postoji li negdje oko nas takvo znanje koje bismo mogli spoznati."

"Mi znamo da nije tamo oko nas."

"Prije nego ste pogledali, hoćeš reći."

"To je točno."

"Nije baš neki znanstveni postupak za tako znanstveni narod."

"Istina."

5

"Sada znamo dvije jako važne stvari o ljudima", reče Ishmael, "barem prema mitologiji Uzimatelja. Prvo, kod njih je nešto u osnovi pogrešno i, drugo, nemaju nikakvih određenih spoznaja o tome kako bi trebali živjeti - i nikada ih neće ni imati. Čini se da bi između te dvije stvari trebala postojati povezanost."

"Da. Kada bi ljudi znali kako treba živjeti, tada bi bili sposobni nositi se s onim što je pogrešno u ljudskoj prirodi. Hoću reći, spoznaja o tome kako bi trebalo živjeti morala bi uključivati spoznaju o tome kako živjeti kao bezgrešno biće. Ako je ne bi uključivala, tada to ne bi bio pravi McCoy. Shvaćas li što mislim?"

"Mislim da da. Ukratko, kažeš da kada bi ljudi znali kako bi trebali živjeti, tada bi mogli nadvladati tu grešku u čovjeku. Kada bi znali kako bi trebali živjeti, ne bi uvijek nešto zabrljavili u svijetu. Možda su te dvije stvari zapravo jedna. Možda je pogreška u čovjeku upravo to: što on ne zna kako bi trebao živjeti."

"Da, u tome ima nečega."

6

"Sada smo sakupili sve glavne dijelove objašnjenja koje tvoja kultura nudi za to *kako su stvari postale ovakve kakve jesu*. Svijet je bio predan čovjeku da ga pretvori u raj, ali on je uvijek pravio greške, stoga što u osnovi ima manu. Mogao bi s time nešto učiniti kada bi znao kako bi trebao živjeti, ali on to ne zna - i nikad ni neće znati, jer takvo mu znanje nije dostupno. Tako, koliko god teško čovjek radio da bi svijet pretvorio u raj, vjerojatno će samo nastaviti praviti greške."

"Da, čini se da je tako."

"Tužna je ta tvoja priča, priča o beznađu i uzaludnosti, priča u kojoj se doslovce *ništa ne može učiniti*. Čovjek ima mane, tako da nastavlja kvariti ono što bi trebao biti raj i protiv toga se ništa

ne može poduzeti. I tako ste tu, strmoglavce jureći u propast, a sve što možete je promatrati je kako se približava."

"Da, čini se da je tako."

"Budući osim te jadne priče nemaju ništa drugo, nije ni čudo da tako mnogo tvojih živi ovisno o drogama ili alkoholu ili televiziji. Nije ni čudo da tako mnogo vas poludi ili počini samoubojstvo."

"Istina. Ali ima li još koja?"

"Još koja što?"

"Još koja priča u kojoj se može živjeti."

"Da, postoji još jedna priča u kojoj se može živjeti, ali Uzimatelji čine sve što mogu da bi razorili i nju zajedno sa svim ostalim."

7

"Da li si mnogo razgledavao na svojim putovanjima?"

Glupavo sam žmirnuo prema njemu. "Razgledavao?"

"Da li si skretao sa svoga puta da bi pogledao domaće zanimljivosti?"

"Pretpostavljam da jesam. Katkad."

"Siguran sam da si zamijetio kako *samo* posjetitelji zaista zagledavaju domaće zanimljivosti. Poradi svih praktičnih razloga, te su zanimljivosti domaćim ljudima nevidljive, jednostavno stoga što su im uvijek na oku."

"Da, tako je."

"To je ono što smo mi dosad radili na našem putovanju. Lutali smo tvojom kulturalnom domovinom razgledavajući zanimljivosti koje domaći nikada ne vide. Posjetitelju s druge planete bit će dojmjlive, čak izuzetne, ali ih stanovnici tvoje kulture uzimaju kao nešto što se samo po sebi razumije, i čak ih ni ne primjećuju."

"To je točno. Trebalo je da mi uhvatiš glavu rukama, usmjeriš je u jednom pravcu i kažeš: 'Vidiš li ono?' A ja bih rekao: 'Vidim li što? Nema se što vidjeti.'"

"Velik smo dio današnjega dana proveli promatrajući jedan od vaših najdojmjlivijih trenutaka - postavku da ne postoji nikakav način kojim bi se moglo doseći bilo kakvo određeno znanje o tome kako bi ljudi trebali živjeti. Majka Kultura nudi da to prihvatite po njezinim vlastitim mjerilima, bez dokaza, budući je to samo po sebi nedokazivo."

"Istina."

"A zaključak koji se može izvući iz te pretpostavke je... ?"

"Stoga nema nikakvoga smisla tragati za takvim spoznajama."

"Točno. Prema vašim kartama, svijet misli neuskladiv je s vašom kulturom. On završava na granici vaše kulture i ako se usudite s onu stranu te granice, jednostavno padnete s ruba svijeta. Shvaćate li što hoću reći?"

"Mislim da da."

"Sutra ćemo skupiti hrabrost i prijeći tu granicu. I kao što ćeš vidjeti, nećemo pasti s kraja svijeta. Samo ćemo se naći na novom području, na području koje nikada nitko iz tvoje kulture nije istraživao, stoga što vaše karte kažu da ono nije tamo - i zaista *ne može* biti tamo."

1

"Pa kako se danas osjeć'aš?" upita Ishmael. "Znoje se dlanovi? Srce lupa tika - tak?"

Kroz staklo koje nas je odvajalo zamišljeno sam se zagledao u njega. Ta zaigranost blistavih očiju bila je nešto novo i nisam bio siguran da mi se sviđa. Bio sam u iskušenju da ga podsjetim kako je on *gorila*, za dragog Boga, ali sam se suzdržao i promrmljao:

"Prilično smireno, za sada."

"Dobro. Kao i Drugi Ubojica, ti si onaj koga su opaki udarci i podvale svijeta tako razjarili da ne haje što će učiniti da bi napakostio svijetu."

"Upravo tako."

"Tada počnimo. Suprotstavljamo se zidu na granicama misli u tvojoj kulturi. Jučer sam ga nazvao značajnim postignućem, ali pretpostavljam da nema nikakvih zapreka da i zid bude značajno postignuće. U svakom slučaju, taj je zid postavka koja govori da je određeno znanje o tome kako bi ljudi trebali živjeti nedostižno. Ja odbijam tu postavku i penjem se preko zida. Nisu nam potrebni proroci da bi nam rekli kako da živimo; to možemo otkriti i sami za sebe pitajući za savjet *ono što je zapravo ondje*."

Na to se nije imalo što reći, tako da sam samo slegnuo ramenima.

"Sumnjičav si, naravno. Prema Uzimateljima, u svemiru se mogu naći sve vrste korisnih obavijesti, ali se nijedna od njih ne odnosi na to kako bi ljudi trebali živjeti. Proučavajući svemir naučili ste letjeti, cijepati atome, slati poruke zvijezdama brzinom svjetlosti i tako dalje, ali nema nikakvog načina proučavanja svemira kojim bi stekli najtemeljniju i najpotrebniju spoznaju od svih: spoznaju o tome kako biste trebali živjeti."

"To je točno."

"Prije stotinu godina budući su zrakoplovci svijeta bili u potpuno istom stanju glede učenja letenja. Shvaćaš li zašto?"

"Ne. Ne shvaćam kako su zrakoplovci povezani s tim."

"Bilo je daleko od vjerojatnog da znanje za kojim su ti budući zrakoplovci tragali uopće postoji. Neki su govorili da ne postoji nigdje oko nas pa ga se ne može ni pronaći, tako da ga nema ni smisla tražiti. Da li sada uviđaš sličnosti?"

"Da, pretpostavljam."

"Međutim, ima još više sličnosti. U to doba, nije postojao ni dio spoznaje o letenju koji bi se mogao smatrati sigurnim. Svatko je imao svoju vlastitu teoriju. Jedan bi rekao: 'Jedino

oponašanjem ptica možemo uspjeti poletjeti; morate imati dva krila koja lepršaju.' Drugi bi rekao: 'Glupost. Papirnati zrakoplovi lete bez krila koja lepršaju; potreban vam je dvojac čvrstih krila i energetska postrojenja koje bi vas guralo kroz zrak.' I tako dalje. Mogli su braniti svoje omiljene zamisli do mile volje, stoga što ništa nije bilo sigurno. Mogli su samo nastaviti metodom pokušaja i pogreške."

"Uh huh."

"Što bi im omogućilo da nastave na neki djelotvorniji način?"

"Pa, kao što kažeš, očigledno neka spoznaja."

"Ali koja određena spoznaja?"

"Gospode... Trebalo im je znanje kako izvesti podizanje. Trebalo im je znanje da zrak ..."

"Što je to što pokušavaš opisati?"

"Pokušavam opisati što se događa kada zrak teče preko krila."

"Hoćeš reći da pokušavaš opisati što se *uvijek* događa kada zrak teče preko krila?"

"Točno."

"Kako se to zove? Tvrdnja koja opisuje što se uvijek događa kada se steknu određeni uvjeti."

"Zakon."

"Naravno. Rani su zrakoplovcima morali nastaviti metodom pokušaja i pogreške, stoga što nisu poznavali zakone aerodinamike - nisu čak ni znali *da postoje* takvi zakoni."

"Dobro, sada shvaćam kamo ciljaš."

"Ljudi tvoje kulture u istom su položaju glede učenja kako bi trebali živjeti. Moraju nastaviti metodom pokušaja i pogreške, stoga što ne znaju važne zakone - pa čak ne znaju ni da *postoje* takvi zakoni."

"I ja se slažem s njima", rekoh.

"Siguran si da se ne mogu otkriti zakoni koji se odnose na to kako bi ljudi trebali živjeti."

"To je točno. Očigledno postoje doneseni zakoni, kao što su zakoni koji zabranjuju uporabu droge, ali njih se može mijenjati glasovanjem. Zakon aerodinamike ne možeš mijenjati glasovanjem - a nema takvih zakona koji bi govorili kako bi ljudi trebali živjeti."

"Razumijem. To vas uči Majka Kultura i u ovom se slučaju ti slažeš s njom. To je u redu. Ali na kraju si jasno shvatio što ja to ovdje pokušavam: pokazati ti zakon za koji ćeš se složiti da nije podložan mijenjanju bilo kakvim glasovanjem."

"U redu. Moj je um otvoren, ali ne mogu zamisliti nikakav način na svijetu kojim bi ti to mogao postići."

2

"Kako glasi zakon gravitacije?" upita Ishmael, ponovo me zapanjivši očiglednom promjenom predmeta razgovora.

"Zakon gravitacije? Pa, zakon gravitacije kaže... da svaki djelić u svemiru privlači svaki drugi djelić, a ta se privlačna sila mijenja razdaljinom među njima."

"I gdje je pročitao izraz tog zakona?"

"Kako to misliš?"

"Izveden je promatranjem čega?"

"Pa... stvari, pretpostavljam. Ponašanja stvari."

"Nije izveden pomnim proučavanjem života pčela."

"Ne."

"Ako želiš shvatiti ponašanje pčela, proučavaš pčele, a ne planinsku arhitekturu."

"Tako je."

"A kad bi imao čudnu zamisao da bi možda mogao postojati skup zakona koji bi govorili o tome kako treba živjeti, gdje bi tragao za njima?"

"Ne znam."

"Da li bi pogledao u nebesa?"

"Ne."

"Da li bi prekapao po kraljevstvu subatomske čestice?"

"Ne."

"Da li bi proučavao šume?"

"Ne."

"Pokušaj nasumce."

"Antropologija?"

"Antropologija je područje proučavanja, kao fizika. Da li je Newton otkrio zakon gravitacije čitajući knjigu o fizici? Da li je taj zakon tamo bio napisan?"

"Ne."

"Gdje je bio zapisan?"

"U tvari. U tvarnom svemiru."

"Dakle, ponovo: ako postoji zakon koji se odnosi na život, gdje bi ga pronašao?"

"Pretpostavljam u ljudskom ponašanju."

"Imam za tebe zapanjujuće vijesti. Čovjek *nije sam na ovom planetu*. On je dio zajednice, o kojoj potpuno ovisi. Da li si ikada pomislio da bi moglo biti tako?"

Bilo je to prvi put što sam ga vidio daje podigao jednu obrvu.

"Ne moraš biti zajedljiv", rekoh mu.

"Koje je ime te zajednice, čiji član nije samo čovjek?"

"Zajednica života."

"Bravo. Da li ti se uopće čini vjerojatnim da bi zakon za kojim tragamo mogao biti zapisan u toj zajednici?"

"Ne znam."

"Što kaže Majka Kultura?"

Sklopio sam oči i na trenutak poslušao. "Majka Kultura kaže da ako i postoji takav zakon on se ne bi odnosio na nas."

"Zašto ne?"

"Stoga što smo mi uvelike iznad ostatka zajednice."

"Shvaćam. A možeš li se dosjetiti bilo kojih drugih zakona iz kojih ste izuzeti stoga što ste ljudi?"

"Kako to misliš?"

"Mislim da su krave i žohari podložni zakonu gravitacije. Da li ste vi izuzeti?"

"Ne."

"Da li ste izuzeti iz zakona aerodinamike?"

"Ne."

"Genetike?"

"Ne."

"Termodinamike?"

"Ne."

"Možeš li se dosjetiti uopće bilo kojeg zakona iz kojeg su ljudi izuzeti?"

"Ne ovako na brzinu."

"Reci mi ako se dosjetiš. To bi bile prave vijesti!"

"Dobro."

"Ali u međuvremenu, ako bi postojao zakon koji vlada ponašanjem zajednice života općenito, ljudi bi iz njega bili izuzeti."

"Pa, to kaže Majka Kultura."

"A što ti kažeš?"

"Ja ne znam. Ne shvaćam kako bi zakon kornjača i leptira mogao biti značajan za nas. Pretpostavljam da kornjače i leptiri slijede zakon o kojem govoriš."

"Tako je, slijede ga. A glede značajnosti, zakoni aerodinamike nisu uvijek bili značajni za vas, zar ne?"

"Nisu."

"Kada su vam postali značajni?"

"Pa... kada smo poželjeli letjeti."

"Kada ste poželjeli letjeti, zakoni koji vladaju letom postali su značajni."

"Da, tako je."

"A kada ste na rubu istrebljenja i želite malko duže poživjeti, zamislivo je da bi zakoni koji vladaju životom mogli postati značajni."

"Da, pretpostavljam da bi mogli."

3

"Kakav je učinak zakona gravitacije? Za što je dobra gravitacija?"

"Rekao bih da je gravitacija ono što organizira stvari na makroskopskoj razini. To je ono što stvari drži na okupu - Sunčev sustav, galaksiju, svemir."

Ishmael kimne. "A zakon za kojim tragamo je zakon koji životnu zajednicu drži na okupu. On organizira stvari na biološkoj razini upravo kao što zakon gravitacije organizira stvari na makroskopskoj razini."

"Dobro." Pretpostavljao sam da bi Ishmael mogao naslutiti da mi je nešto drugo na pameti, stoga što je pričekao da nastavim. "Teško je vjerovati da naši vlastiti biolozi nisu svjesni toga zakona."

Bore zabavljenog čuđenja nabraše plavo-sivu kožu njegova lica. "Zamišljaš li da Majka Kultura ne govori vašim biologima?"

"Ne."

"Pa što im onda govori?"

"Da ako i postoji takav zakon, on se na nas ne može primijeniti."

"Naravno. Ali to zapravo ne daje odgovor na tvoje pitanje. Vaši biolozi zacijelo ne bi bili zapanjeni kad bi čuli da ponašanje u prirodnoj zajednici slijedi određeni uzorak. Moraš se prisjetiti da kada je Newton oblikovao zakon gravitacije, nitko nije bio zapanjen. Nije nadljudsko dostignuće primijetiti da slobodni predmeti padaju prema središtu Zemlje. To zna svatko stariji od dvije godine. Newtonovo dostignuće nije bilo otkriće *pojave* gravitacije, nego oblikovanje te pojave kao *zakona*."

"Da, shvaćam što misliš."

"Na isti način, ništa što ovdje otkriješ o životu u životnoj zajednici neće nikoga zapanjiti, svakako ne prirodnjake ili biologe ili one koji proučavaju ponašanje životinja. Moje će postignuće, ako uspijem, jednostavno biti oblikovanje u *zakon*."

"Dobro. Shvatio sam."

4

"Da li bi rekao da zakon gravitacije govori o letenju?"

Razmislio sam malo o tome i rekao: "Ne govori o letenju, ali je svakako značajan za letenje, onoliko koliko se može primijeniti na zračna plovila na isti način na koji se primjenjuje na stijene. U njemu nema razlika između zračnih plovila i stijena."

"Da. To je dobro rečeno. Zakon za kojim ovdje tragamo umnogome je nalik tom zakonu, u odnosu na civilizaciju. Ne govori o civilizacijama, ali se odnosi na civilizacije na isti način na koji se odnosi na jata ptica i krda jelena. Ne pravi razlike između ljudskih civilizacija i pčelinjih košnica. Odnosi se na sve vrste bez razlike. To je jedan od razloga što je taj zakon u vašoj kulturi ostao neotkriven. U skladu s mitologijom Uzimatelja, čovjek je po definiciji biološka iznimka. Od milijun vrsta, samo je jedna *završni proizvod*. Svijet nije stvoren da bi proizvodio žabe ili skakavce ili morske pse ili kukce. Stvoren je da proizvodi čovjeka. Stoga čovjek stoji sam, jedinstven i beskonačno odvojen od svega ostaloga."

"Istina."

5

Nekoliko je sljedećih minuta Ishmael proveo zureći u točku nekih tridesetak centimetara ispred svoga nosa, pa sam se počeo pitati da li je zaboravio da sam ovdje. Tada on protrese glavom i vrati se k meni. Prvi puta u našem poznanstvu, održao mi je nešto nalik malom predavanju.

"Bogovi su Uzimatelje prevarili na tri prjljiva načina", počeo je. "Ponajprije, svijet nisu postavili tamo gdje su Uzimatelji mislili da pripada, u središte svemira. Zaista su mrzili i sam spomen toga, ali navikli su se. Čak i kad bi čovjekov dom bio razoren prirodnim silama, oni bi još uvijek vjerovali da je on središnji lik u drami stvaranja.

Druga je varka bogova bila još gora. Budući je čovjek bio vrhunac stvaranja, stvorenje poradi kojeg je sve ostalo stvoreno, trebali su imati pristojnosti da ga naprave na način koji bi odgovarao njegovom dostojanstvu i važnosti - u odvojenom, posebnom činu stvaranja. Umjesto toga smislili su za njega da se razvije iz zajedničkog mulja, upravo kao krpelj ili metilj. Uzimatelji su *zaista* mrzili i sam spomen toga, ali počeli su se prilagođavati. Čak i ako se čovjek razvio iz zajedničkog mulja, ipak je još uvijek njegova božanski određena sudbina da vlada svijetom, pa čak možda i samim svemirom.

Ali je posljednja varka bogova bila gora od svih. Iako to Uzimatelji još ne znaju, bogovi čovjeka nisu izuzeli iz zakona koji vlada životima crvi i krpelja i morskih rakova i zečeva i mekušaca i jelena i lavova i meduza. Nisu ga izuzeli iz tog zakona ništa više nego što su ga izuzeli iz zakona gravitacije, a to će Uzimateljima biti od svih najteži udarac. Mogli su se prilagoditi drugim prjljavim varkama bogova. Ovoj se varci nije moguće prilagoditi."

Sjedio je tako neko vrijeme, brežuljak krzna i mesa, pretpostavljam da bi dao vremena svojoj objavi da se slegne. Tada je nastavio. "Svaki zakon ima svoje učinke inače ne bi bio otkriven kao zakon. Učinak zakona za kojim tragamo jako je jednostavan. Vrste koje žive u skladu s tim zakonom žive zauvijek - ukoliko to dopuštaju uvjeti okoliša. To će, nadam se, čovječanstvo u cjelini primiti kao dobre vijesti, stoga što ako čovječanstvo živi u skladu s tim zakonom, tada će i ono živjeti zauvijek - ili toliko dugo koliko uvjeti dozvoljavaju.

Ali naravno da to nije jedini učinak zakona. One vrste koje *ne* žive u skladu s tim zakonom bit će istrijebljene. Na ljestvici biološkog vremena jako brzo izumiru. A to će biti jako loše vijesti za ljude tvoje kulture - najgore koje su ikada čuli."

"Nadam se", rekoh, "da ne misliš da mi bilo što od ovoga ukazuje kamo da se ogledam za tim zakonom."

Ishmael na tren razmisli a tada uze grančicu sa hrpice sa svoje desne strane, podigne je da bih je i ja vidio i pusti je da padne na pod. "To je učinak kojega je Newton pokušavao objasniti." Mahnuo je rukom prema vanjskom svijetu. "To je učinak kojega *ja* pokušavam objasniti. Gledajući taj vanjski svijet, vidiš da je pun vrsta koje će, ako to okolišni uvjeti dozvole, živjeti beskonačno."

"Da, to sam i pretpostavljao. Ali zašto tome treba objašnjenje?"

Ishmael izabere drugu grančicu sa svoje hrpice, podigne je i pusti je da padne na pod. "Zašto *tome* ne treba objašnjenje?"

"Dobro. Ti znači kažeš da ta pojava nije posljedica *ničega*. To je učinak zakona. Zakon je jedna operacija."

"Upravo tako. Zakon je jedna operacija i moj je zadatak tebi pokazati kako djeluje. U ovom trenutku, najjednostavniji način da ti pokažem kako djeluje je putem analogije sa zakonima koje već znaš - zakonom gravitacije i zakonom aerodinamike."

"Dobro."

6

"Znaš da, dok sjedimo ovdje, ni na koji način ne poričemo zakon gravitacije. Slobodni predmeti padaju prema središtu Zemlje, a nas podržavaju površine na kojima sjedimo."

"Točno."

"Zakoni aerodinamike ne pružaju nam način da poreknemo zakon gravitacije. Siguran sam da to razumiješ. Jednostavno nam pružaju način korištenja zraka kao potpore. Čovjek koji sjedi u zrakoplovu podložan je zakonu gravitacije upravo isto kao što smo joj podložni i mi koji sjedimo ovdje. Bez obzira na to, čovjek koji sjedi u zrakoplovu očigledno uživa slobodu koja nama nedostaje: slobodu zraka."

"Da."

"Zakon za kojim tragamo nalik je zakonu gravitacije: ne može mu se izbjeći, ali postoji način postizanja ekvivalenta letenju - ekvivalent slobode koju pruža zrak. Drugim riječima, moguće je izgraditi civilizaciju koja leti."

Neko sam vrijeme zurio u njega, a tada rekoh: "U redu."

"Sjećaš se kako su Uzimatelji pokušavali postići let na pogon. Nisu započeli razumijevanjem zakona aerodinamike. Nisu počeli teorijom utemeljenom na istraživanju i brižno smišljenim opitima. Jednostavno su sagradili naprave, gurnuli ih sa stijena i nadali se najboljem."

"Istina."

"Dobro. Želio bih do u sitnice slijediti jedan od tih ranih pokušaja. Pretpostavimo da je taj pokušaj učinjen u jednom od onih prekrasnih naprava koje su se pokretale papučicama, sa pokretnim krilima, utemeljenom na pogrešno shvaćenom ptičjem letu."

"Dobro."

"U početku leta sve je u redu. Naš je budući zrakoplovac odgurnut s ruba litice i udaljuje se na nožni pogon, a krila njegovog vozila pokreću se kao luda. On se osjeća izvanredno, u zanosu. Doživljava slobodu zraka. Međutim, ono što ne shvaća je da je ta naprava aerodinamički

nesposobna za let. Jednostavno nije u skladu sa zakonima koji omogućuju let - ali on bi se nasmijao kad bismo mu to rekli. On nikada nije čuo za takve zakone, o njima ništa ne zna. Pokazao bi nam ona pokretna krila i rekao: 'Vidiš? Baš kao ptica!' Bez obzira na to, što god on mislio, on ne leti. On je slobodni predmet koji pada prema središtu Zemlje. On ne leti, nego slobodno pada. Da li si me dosada uspio slijediti?"

"Da."

"Srećom - ili, prije bi se reklo na nesreću po našega zrakoplovca - izabrao je jako visoku liticu s koje je pokrenuo svoju napravu. Njegovo je razočaranje daleko u vremenu i prostoru. Evo ga u slobodnom padu, osjeća se izvanredno i sam sebi čestita na svome uspjehu. Nalik je čovjeku u vicu koji za okladu skače sa prozora devetnaestoga kata. Dok pada pored desetog kata, kaže sam sebi: 'Pa, do sada je dobro!'

Evo ga kako slobodno pada, doživljavajući zanos onoga što smatra da je letenje. Sa svoje velike visine može vidjeti kilometrima naokolo, i nešto što vidi pokreće njegovu znatiželju: tlo doline istočkanije napravama nalik njegovoj - nisu slomljene, jednostavno napuštene. 'Zašto', pita se on, 'te naprave nisu u zraku umjesto na tlu? Kakve bi to budale napustile svoje zračne naprave kada u njima mogu uživati slobodu zraka?' Pa, dobro, hirovi manje nadarenih smrtnika privrženih Zemlji nisu njegova briga. Međutim, pogled u dno doline skrenuo je njegovu pozornost na nešto drugo. Kao da ne održava svoju visinu. Zapravo, čini se da se Zemlja uzdiže prema njemu. Pa, ne brine se mnogo o tome. Na kraju, sve do sad njegov je let bio potpuno uspješan i nema razloga poradi kojeg ne bi i dalje bio uspješan. Mora samo malo snažnije pokretati papučice, to je sve.

Do sada je dobro. Zabavljajući se razmišlja o onima koji su predviđali da će njegov let nesretno završiti, slomljenih kostiju i smrću. Evo ga ovdje, dug je put prešao, a nema čak ni modrice, a kamo li slomljenu kost. Ali tada ponovo pogleda dolje i ono što vidi stvarno ga uznemiruje. Zakon gravitacije stiže ga brzinom od otprilike devet stotina metara u sekundi - i ubrztava. Tlo mu se sada zabrinjavajuće naglo približava. Uznemiren je, ali daleko od očajanja. 'Moja me naprava donijela *ovoliko* daleko u sigurnosti', kaže sam sebi. 'Samo moram nastaviti.' I tako počinje okretati papučice svom svojom snagom. Što mu dakako uopće ne pomaže, stoga što njegova naprava jednostavno nije u skladu sa zakonima aerodinamike. Čak i kada bi u svojim nogama imao snagu tisuća ljudi - deset tisuća, milijun - ta naprava ne bi mogla letjeti. Ta je naprava osuđena - a isto tako i on ako je ne napusti."

"Točno. Shvaćam što govoriš, ali ne vidim povezanost s onim o čemu mi ovdje govorimo."

Ishmael kimne. "Evo povezanosti. Prije deset tisuća godina, ljudi tvoje kulture upustili su se u sličan let: civilizacijski let. Njihova naprava nije bila napravljena u skladu s uopće bilo kojom teorijom. Kao i naš zamišljeni zrakoplovac, bili su potpuno nesvjesni da postoji zakon s kojim se moraju uskladiti da bi ostvarili civilizacijski let. Nisu se čak ni pitali o tome. Željeli su slobodu zraka i tako su se otisnuli u prvoj novotariji koja im je došla pod ruku: Grom Uzimatelja.

S početka je sve bilo dobro. Zapravo, bilo je sjajno. Uzimatelji su okretali papučice a krila naprave prekrasno su lepršala. Osjećali su se izuzetno, zaneseno. Doživljavali su slobodu zraka: slobodu od svih spona koje vežu i ograničavaju ostatak biološke zajednice. A s tom su slobodom došla čuda - sve one stvari koje si neki dan spominjao: urbanizacija, tehnologija, pismenost, matematika, znanost.

Njihov let nikada nije mogao doći svome kraju, mogao se samo nastavljati postajući sve uzbudljiviji i uzbudljiviji. Oni nisu mogli znati, nisu čak mogli ni naslutiti da su, kao i naš

nesretni zrakoplovac, u zraku, ali ne i da lete. Slobodno su padali, stoga što njihova naprava jednostavno nije bila u skladu sa zakonom koji omogućuje let. Ali njihovo je razočaranje daleko u budućnosti i tako oni i dalje okreću papučice i divno se provode. Kao i naš zrakoplovac i oni vide neobične prizore tijekom svoga pada. Vide ostatke naprava jako sličnih njihovoj vlastitoj - ne razorene, samo napuštene - koje su napustile Maye, Hohokami, Anasazi, narodi Hopewellskog kulta, da spomenem samo nekoliko onih koji su pronađeni ovdje u Novome Svijetu. 'Zašto', pitaju se oni, 'zašto su te naprave na tlu umjesto u zraku? Zašto bi bilo koji narod radije ostao vezan za Zemlju kada može imati slobodu zraka, kao što je mi imamo?' To je s onu stranu razumijevanja, neshvatljiva tajna.

A, dobro, neuračunljivosti takvih glupavih ljudi ništa ne znače Uzimateljima. Oni i dalje okreću svoje papučice i divno se provode. Oni ne namjeravaju napustiti *svoju* napravu. Oni zauvijek namjeravaju uživati u slobodi zraka. Ali avaj, zakon ih sustiže. Oni čak ni ne znaju da takav zakon postoji, ali to im neznanje ne pruža nikakvu zaštitu od njegovog djelovanja. Taj zakon ne oprašta, kao ni zakon gravitacije i dostiže ih upravo na isti način na koji je zakon gravitacije dostigao našega zrakoplovca: *ubrzavajući*.

Neki su mrzovoljni mislioci devetnaestoga stoljeća, kao Robert Wallace i Thomas Robert Malthus, pogledali prema dolje. Prije tisuću godina, čak i prije pet tisuća godina, vjerojatno ništa ne bi primijetili. Ali uzbunjuje ih ono što sada vide. Kao da se Zemlja obrušava na njih - kao da će se sudariti. Ponešto razmišljaju i kažu: 'Ako ovako nastavimo, u ne tako dalekoj budućnosti bit ćemo u velikoj nevolji.' Ostali Uzimatelji odbacuju njihova predviđanja. 'Prešli smo sav taj dugačak put i nismo čak dobili ni ogrebotinu. Istina je da se čini kako se tlo uzdiže prema nama, ali to samo znači da ćemo morati malo jače okretati naše papučice. Nema razloga za brigu.' Bez obzira na to, upravo kao što je bilo predviđeno, glad uskoro postaje uobičajeni uvjet života u mnogim dijelovima gromovite vladavine Uzimatelja - a Uzimatelji moraju okretati papučice čak još jače i djelotvornije nego prije. Ali začudo, što snažnije i djelotvornije okreću papučice, uvjeti se pogoršavaju. Jako čudno. Peter Farb to naziva paradoksom: 'Povećanje proizvodnje da bi se nahranilo povećano stanovništvo vodi još većem porastu stanovništva.' 'Ne brinite', kažu Uzimatelji. 'Morat ćemo samo zaposliti neke ljude da okreću papučice prema pouzdanom načinu kontrole rađanja. Tada će naša gromovita vladavina letjeti zauvijek.'

Ali takvi jednostavni odgovori nisu dovoljni da bi u današnje vrijeme zadovoljili ljude tvoje kulture. Svi gledaju prema dolje i očigledno je da se tlo obrušava prema vama - i to se svake godine obrušava sve brže. Gromovita vladavina Uzimatelja utječe na osnovne ekološke i planetarne sustave, a taj je utjecaj svake godine sve snažniji. Svake godine trošite osnovne, nenadomjestive izvore - i svake ih godine trošite sve pohlepnije. Cijele vrste nestaju kao posljedica vašega nadiranja - i to svake godine ih nestaje sve veći broj. Pesimisti - ili su to možda realisti - gledaju prema dolje i kažu: 'Pa, do sudara će možda doći za dvadesetak ili možda za pedesetak godina. Zapravo, mogao bi se dogoditi u bilo koje vrijeme. Ne možemo biti sigurni.' Ali naravno da postoje i optimisti koji kažu: 'Moramo imati vjere u našu napravu. Napokon, sigurno nas je dovela *ovoliko* daleko. Ono što nas čeka nije propast, nego samo mala prepreka koju možemo savladati ako svi okrećemo svoje papučice samo malo brže. Onda ćemo se vinuti u slavnu, beskrajnu budućnost i gromovita će nas vladavina Uzimatelja uznijeti do zvijezda i osvojiti ćemo i sam svemir.' Ali vaša vas naprava neće spasiti. Sasvim suprotno, upravo vas vaša naprava nosi u propast. Ni kada bi papučice okretalo pet milijardi ljudi - ili deset ili dvadeset milijardi - ona ne bi mogla poletjeti. Od početka je u slobodnom padu, a i taj će pad uskoro doći do svoga kraja."

Napokon sam i sam poželio dodati nešto svoje. "Najgori dio toga", rekoh, "je što će preživjeti, ako ih uopće bude, odmah početi raditi sve to iznova, na upravo isti način."

"Da, bojim se da si u pravu. Metoda pokušaja i pogreške nije loš način da se nauči kako sagraditi zračnu letjelicu, ali može biti razoran način da se nauči kako sagraditi civilizaciju."

Sedam

1

"Evo ti zagonetke za razmatranje", reče Ishmael. "Nalaziš se u udaljenoj zemlji i u nepoznatom gradu, odvojen od svih svojih. Odmah te se dojmje ljudi koje tu pronalaziš. Prijateljski su nastrojeni, vedri, zdravi, napredni, snažni, miroljubivi i dobro obrazovani; oni ti pričaju da takvo stanje kod njih traje toliko dugo koliko uopće pamte. I ti si zadovoljan da se ovdje zaustaviš, a jedna te obitelj poziva da ostaneš s njima.

Te noći pri objedu kušaš njihovu hranu i budući ti je ukusna ali nepoznata, pitaš ih što je to, a oni kažu: 'Oh, to je meso B-eova, naravno. To je sve što jedemo.' To te naravno zanima i upitaš ih misle li na male kukce koji sakupljaju med. Oni se nasmiju i pokažu ti kroz prozor. 'Eno, to su neki B-eovi', kažu, pokazujući svoje susjede u idućoj kući.

'Dobri gospode!' uzvikneš užasnut, 'ne mislite mi valjda reći da jedete Ijude!' A oni te znatiželjno gledaju i kažu: 'Mi jedemo B-eove.'

'Odvratno', odgovoriš. 'Da li su onda oni vaši robovi? Da li ih držite zatvorene?'

'Zašto bismo ih za ime svijeta držali zatvorene?' pita tvoj domaćin.

'Da ne pobjegnu, naravno!'

Do tad tvoji domaćini već misle da s tvojom glavom nije sve u redu i objašnjavaju ti da B-eovi nikada ne bi ni pomislili na bijeg, stoga što njihova vlastita hrana, A-ovi, žive preko puta.

Pa, neću te zamarati svim tvojim bijesnim uzvicima i njihovim zbrkanim objašnjenjima. Napokon složiš cijelu sablasnu priču. A-ove jedu B-eovi, a B-eove jedu C-eovi, koje zauzvrat jedu A-ovi. Nema hijerarhije među tim kategorijama hrane. C-eovi ne vladaju B-eovima samo stoga što su B-eovi njihova hrana, jer na kraju i oni sami hrana su A-ovima. Sve je to savršeno demokratski i prijateljski. Ali naravno da je sve to savršeno užasno za tebe i pitaš ih kako mogu podnijeti život u takvom bezakonju. Opet te zbunjeno gledaju. 'Kako to misliš, u bezakonju?' pitaju. 'Imamo mi zakon, i svi ga jednako slijedimo. Zbog toga smo prijateljski nastrojeni i vedri i miroljubivi i sve ono ostalo što ti se kod nas toliko svidjelo. Zakon je osnova našeg uspjeha kao naroda i tako je bilo od početka.'

A evo napokon i zagonetke. Kako možeš otkriti, a da ih ne pitaš, kakav je to zakon kojega svi slijede?"

Trepnuo sam prema njemu na tren. "Ne mogu ni zamisliti."

"Razmisli."

"Pa... očigledno je njihov zakon da A-ovi jedu C-eove, a B-eovi jedu A-ove i C-eovi jedu B-eove."

Ishmael odmahne glavom. "To su sklonosti po pitanjima hrane. Za to nije potreban zakon."

"Tada mi je potrebno nešto više da bih mogao nastaviti. Sve što imam su njihove sklonosti hrani."

"Imaš još tri podatka koje možeš koristiti. Imaju zakon, svi ga jednako slijede, i stoga što ga jednako slijede, imaju visoko uspješno društvo."

"Još je to jako oskudno. Osim ako se ne radi o nečemu kao što je... 'Budi hladnokrvan.'"

"Ne tražim od tebe da pogodiš koji je to zakon. Tražim od tebe da smišliš metodu za *otkrivanje* tog zakona."

Spustio sam se u svojoj stolici, prekrizio ruke na trbuhu i zagledao se u strop. Nakon nekoliko minuta sinula mi je zamisao. "Postoji li kazna za kršenje tog zakona?"

"Smrt."

"Tada bih pričekao na izvršenje."

Ishmael se nasmije. "Maštovito, ali teško da je metoda. Osim toga, previdio si činjenicu da svi bez razlike slušaju taj zakon. Nikada nije bilo izvršenja."

Uzdahnuo sam i sklopio oči. Nakon nekoliko minuta rekoh: "Promatranje. Pomno promatranje tijekom dužeg razdoblja."

"To je već nalik nečemu. Za čim bi tragao?"

"Za onim što oni *nisu* učinili. Za onim što *nikada* nisu učinili."

"Dobro. Ali kako bi odvojio ono što je nevažno? Na primjer, mogao bi otkriti da nikada ne spavaju dubeći na glavi ili da nikada ne bacaju kamenje na Mjesec. Pojavilo bi se milijun stvari koje nikada nisu učinili, ali njih zakon ne bi neminovno zabranjivao."

"Istina. Pa, da vidimo. Imaju zakon, postojano ga slijede i, po njihovom mišljenju... ah. Po njihovom mišljenju, provođenje toga zakona dalo im je društvo koje dobro napreduje. Da li bih to trebao uzeti za ozbiljno?"

"Svakako. To je dio pretpostavke."

"Tada bi to izdvojilo većinu nevažnih stvari. Činjenica što ne spavaju na glavi uopće ne bi bila povezana s tim što imaju napredno društvo. Da vidim. Kao posljedica... ono za čim ja zapravo tragam je... približio bih se tome s dvije strane. Sjedne bih strane rekao: 'Što je to što pokreće ovo društvo?' A s druge bih strane rekao: 'Što je to što oni *ne* čine a što pokreće ovo društvo?'"

"Bravo. Sada, budući si to tako sjajno izveo, malo ću ti olakšati stvari: ipak će doći do izvršenja kazne. Po prvi puta u povijesti, netko je prekršio zakon koji je temelj njihova društva. Oni su bijesni, užasnuti, zaprepasteni. Prekršitelja nasijeku na male komadiće i njime nahrane pse. To bi ti trebala biti velika pomoć u otkrivanju njihova zakona."

"Da."

"Ja ću preuzeti ulogu tvoga domaćina. Upravo smo bili nazočni izvršenju. Možeš postavljati pitanja."

"Dobro. Što je zapravo taj momak učinio?"

"Prekršio je zakon."

"Da, ali što je određeno učinio?"

Ishmael slegne ramenima. "Živio je u suprotnosti sa zakonom. Učinio je ono što mi nikada ne činimo."

Mrko sam ga pogledao. "To nije pošteno. Ne odgovaraš na moja pitanja."

"Kažem ti da je čitava ta tužna priča javno zabilježena, mladiću. Njegov je životopis, do u sitnice, dostupan u knjižnici."

Zagundao sam.

"Pa kako ćeš iskoristiti taj životopis? U njemu se ne kaže kako je prekršio zakon. To je samo potpuno izvješće kako je živio, a mnogo će toga biti nevažno."

"Dobro, ali to mi daje još jednu nit vodilju. Sada ih imam tri: što održava njihovo društvo tako naprednim, što nikada ne čine, i što je *on* učinio a oni nikada *ne* čine."

2

"Jako dobro. To su točno tri niti vodilje koje su ti potrebne da bi došao do zakona za kojim ovdje tragamo. Životna je zajednica na ovoj planeti dobro djelovala nekih tri milijarde godina - zapravo je djelovala prekrasno. Uzimatelji se užasnuti povlače iz te zajednice, misleći da je to mjesto zbrke gdje ne vladaju zakoni nego divlje, nemilosrdno natjecanje, gdje je svaki stvor uplašen za svoj život. Ali one od vaših vrsta koje zapravo žive u toj zajednici ne misle da je tako i one će se boriti do smrti radije nego da se odvoje od nje.

"To je zapravo zajednica reda. Zelene su biljke hrana za biljojede, koji su hrana za mesojede, a neki od tih mesojeda hrana su za druge mesojede. A ono što preostaje hrana je za strvinare, koji Zemlji vraćaju tvari koje su potrebne zelenim biljkama. To je sustav koji milijardama godina izvanredno djeluje. Snimatelji razumljivo vole snimati krv i bitke, ali bilo koji prirodnjak će ti reći da vrste ni na koji način nisu u ratu jedna s drugom. Gazela i lav neprijatelji su samo po mišljenju Uzimatelja. Lav koji naiđe na krdo gazela ne čini pokolj nad njima, kao što bi učinio neprijatelj. On ubija jednu, ne da bi zadovoljio svoju mržnju prema gazelama, nego da bi utišao svoju glad i jednom kada je to učinio, gazele mogu savršeno zadovoljno nastaviti pasti u društvu s lavom.

Sve se to tako zbiva stoga što postoji zakon kojega cijela zajednica postojano slijedi, a bez toga zakona zajednica bi zaista postala kaotična i veoma bi se brzo raspala i nestala. Svoj vlastiti opstanak čovjek duguje ovome zakonu. Da mu se vrste oko njega nisu pokoravale, on nikada ne

bi ni nastao niti bi preživio. To je zakon koji štiti ne samo zajednicu kao cjelinu nego čak i pojedince. Razumiješ li?"

"Razumijem što govoriš, ali ne mogu zamisliti kakav je to zakon."

"Upućujem te na njegove posljedice."

"Oh. Dobro."

To je zakon koji čuva mir, zakon koji zajednicu čuva da se ne pretvori u urlajuću kaos kakvom je Uzimatelji smatraju. To je zakon koji njeguje život za sve - za trave, za skakavca koji se hrani travama, život za prepelicu koja se hrani skakavcima, život za lisicu koja se hrani prepelicama, život za vrane koje se hrane mrtvom lisicom.

Riba koja je oprezno obilazila obale kontinenata nastala je stoga što su stotine milijuna naraštaja prije nje slijedile taj zakon, a neke od njih, slijedeći taj zakon, postale su vodozemci. A slijedeći taj zakon, neki od tih vodozemaca postali su gmazovi. I neki od tih gmazova postali su ptice i sisavci slijedeći taj zakon. I neki od sisavaca postali su primati slijedeći taj zakon.

I jedna je grana primata postala *australopithecus* slijedeći taj zakon. I slijedeći taj zakon *australopithecus* je postao *homo habilis*. I slijedeći taj zakon *homo habilis* postao je *homo erectus*. I *homo erectus* je, slijedeći taj zakon postao *homo sapiens*. I *homo sapiens* je postao *homo sapiens sapiens* slijedeći taj zakon.

A onda je jednom prije deset tisuća godina jedna grana obitelji *homo sapiens sapiens* rekla: 'Čovjek je izuzet od ovoga zakona. Bogovi nikada nisu namislili da ga taj zakon obvezuje.' I tako su izgradili civilizaciju koja se izruguje tom zakonu gdje god može i u okviru pet stotina naraštaja – što je samo treptaj oka na ljestvici biološkog vremena - ta je grana obitelji *homo sapiens sapiens* uvidjela da je cijeli svijet dovela na rub smrti. A njihovo objašnjenje za tu nesreću je... što?"

"Ha?"

"Čovjek je nekih tri milijuna godina bezopasno živio na ovom planetu, ali u samo pet stotina naraštaja Uzimatelji su cijelu stvar doveli na rub propasti. I koje je njihovo objašnjenje za to?"

"Shvaćam što želiš reći. Njihovo je objašnjenje da je kod ljudi nešto u osnovi pogrešno."

"Ne da ste vi Uzimatelji možda činili nešto loše, nego radije da je nešto u osnovi pogrešno s ljudskom prirodom samom po sebi."

"Točno."

"Kako ti se sada sviđa to objašnjenje?"

"Počinjem sumnjati u njega."

"Dobro."

3

"U vrijeme kada su Uzimatelji nabasali na Novi Svijet i sve počeli razarati, Ostavitelji su ovdje tragali za odgovorom na ovo pitanje: 'Postoji li način da ostvarimo naselje koje bi bilo u skladu sa zakonom kojeg slijedimo od početaka vremena?' Naravno da ne mislim da su svjesno oblikovali ovo pitanje. Nisu bili svjesniji tog zakona ništa više nego što su rani zrakoplovci bili svjesni zakona aerodinamike. Ali ipak su se nosili s time: gradeći i napuštajući jednu civilizacijsku napravu za drugom, pokušavajući pronaći jednu koja bi letjela. Kada se tako radi, to je spor posao. Nastavljajući jednostavno metodom pokušaja i pogreške, moglo im je trebati još deset tisuća godina - ili još pedeset tisuća godina. Očigledno su bili dovoljno mudri da znaju kako nema žurbe. Nisu se *moral*i vinuti u zrak. Njima se nije činilo smislenim da se predaju jednoj civilizacijskoj napravi koja bi ih sasvim jasno odvela u propast, kao što su učinili Uzimatelji."

Ishmael se tu zaustavi, a kada nije nastavljao, ja rekoh: "Što sada?"

Obrazi mu se nabraše u osmjehu. "Sada ti odlaziš i vratit ćeš se kada si spreman ispričati mi koji je zakon ili skup zakona na djelu u životnoj zajednici od početka."

"Nisam siguran da sam za to spreman."

"To je ono što smo ovdje radili prošlih nekoliko dana, ako ne od samoga početka: pripremali te."

"Ali neću znati odakle da počnem."

"Znaš. Imaš iste tri niti vodilje kao u slučaju A-ova, B-eova i C-eova. Zakonu za kojim tragaš tri se milijarde godina životna zajednica postojano pokoravala." Mahnuo je prema vanjskom svijetu. "A to je *kako su stvari postale ovakve kakve jesu*. Da se tome zakonu nisu pokoravali od početaka i nakon toga u svakom naraštaju, mora bi bila beživotne pustinje, a kopno samo prašina koju nosi vjetar. Svi su bezbrojni oblici života koje ovdje vidiš nastali slijedeći taj zakon i slijedeći taj zakon, nastao je i čovjek. I samo je jednom u svekolikoj povijesti ove planete bilo koja vrsta pokušala živjeti u suprotnosti sa tim zakonom - a to nije bila ni sveukupna vrsta, bio je to samo jedan narod, oni koje sam nazvao Uzimateljima. Prije deset tisuća godina taj je jedan narod rekao: 'Dosta je. Čovjek nije predodređen da se pokorava tom zakonu', i počeo živjeti tako da se izruguju tom zakonu gdje god mogu. Svaku pojedinu stvar koja je tim zakonom zabranjena oni su uveli u svoju civilizaciju kao *temeljno načelo*. A sada, nakon pet stotina naraštaja, uskoro će platiti kaznu koju bi platila i bilo koja druga vrsta kada bi živjela suprotno tome zakonu." Ishmael okrene ruku. "To bi ti trebao biti dovoljan vodič."

4

Vrata se za mnom zatvoriše i eto me tu. Nisam se mogao vratiti, a nisam želio ići kući, tako da sam samo stajao tamo. Um mi je bio prazan. Bio sam potišten. Bez ikakve stvarne osnove, čak sam se uspio osjetiti i odbačenim.

Kod kuće su se stvari gomilale. Zaostajao sam sa poslom, prekoračivši rokove. K tome, sada sam od Ishmaela dobio zadatak koji me nije ispunjavao poletom. Došlo je vrijeme da se marljivo

primim posla i uozbiljim se, tako da sam učinio nešto što rijetko činim; izašao sam i popio piće. Bilo mi je potrebno da s nekim razgovaram, a osamljeni pijanci sretni su u tome pogledu - oni uvijek imaju nekoga s kime mogu razgovarati.

Dakle: što je u osnovi tih tajanstvenih osjećaja potištenosti i odbačenosti? I zašto su izronili upravo ovoga dana? Odgovor: upravo ovoga dana Ishmael me poslao da sam radim. Mogao me poštediti istrage koju sam trebao poduzeti, ali odlučio je drugačije. Stoga: odbačenost, neke vrste. Naravno da je bilo djetinjasto to tako shvatiti, ali nikada nisam tvrdio da sam savršen.

Međutim, bilo je tu i nešto više, stoga što sam se još uvijek osjećao potišteno. Drugi mi je burbon u tome pomogao: napredovao sam. To je točno. To je bio izvor mog osjećaja potištenosti.

Ishmael je imao nastavni plan. Pa, naravno, zašto ga ne bi imao? On je svoj nastavni plan razvijao tijekom godina, radeći s jednim učenikom za drugim. To ima smisla. Morate imati zamisao. Počnete ovdje, krećete se do ove točke, tada do one, do te točke, te točke, i te točke, i tada, evo! Jednoga lijepoga dana dođete do kraja. Hvala vam na pozornosti, imajte lijep život i zatvorite vrata za sobom na odlasku.

Koliko sam ja daleko stigao u ovom trenutku? Na pola puta? Na trećinu puta? Četvrtinu? Što god bilo, svaki napredak kojeg sam učinio vodio me korak bliže izlasku iz Ishmaelova života.

Koja je najbolja loša riječ koja opisuje ovakav način prihvaćanja zbivanja? Sebičnost? Posesivnost? Škrtost? Štogod to bilo, priznat ću ga i neću tražiti isprike.

Morao sam se suočiti s tim: nisam želio samo učitelja - želio sam učitelja za cijeli život.

1

Traganje za zakonom uzelo mi je četiri dana.

Jedan sam dan proveo govoreći sam sebi da to ne mogu učiniti, dva sam dana to činio i jedan sam dan provjeravao učinjeno. Petoga sam dana krenuo natrag. Dok sam ulazio u Ishmaelov ured, u mislima sam uvježbavao što ću reći, a to je bilo: "Mislim da shvaćam zašto si bio uporan da to sam učinim."

Podigao sam pogled sa svojih misli i istoga trenutka se izgubio. Zaboravio sam što me ovdje čekalo: prazna prostorija, osamljena stolica, tanka staklena ploča i dva blistava oka iza nje. Glas mi je zadrhtao kada sam pozdravio u prazan zrak.

Tada Ishmael učini nešto što nikada prije nije učinio. U znak pozdrava podigao je gornju usnu, pruživši mi priliku da pogledam u red jantarnih zubiju velikih kao laktovi. Otapkao sam do svoje stolice i kao školarac čekao njegovo kimanje.

"Mislim da shvaćam zašto si bio uporan da to sam učinim", rekoh mu. "Da si ti taj posao napravio za mene i ukazao mi na stvari koje Uzimatelji čine a koje se nikada nisu činile u prirodnoj zajednici, ja bih bio rekao: 'Pa, jasno, što onda, velika stvar.'"

Ishmael zagunđa.

"Dobro. Koliko ja razumijem, četiri su stvari koje Uzimatelji čine, a koje se nikada ne čine u ostatku zajednice, a sve su one temeljne za njihov civilizacijski sustav. Prvo, oni uništavaju svoje suparnike, a to je nešto što se u divljini nikada ne događa. U divljini životinje brane svoja područja i svoj plijen i napadat će područja svojih suparnika i zauzeti njihov plijen. Neke vrste čak uključuju i suparnike u svoj plijen, ali oni nikada ne love suparnike samo da bi ih ubili, kao što to čine rančeri i farmeri s kojotima i lisicama i vranama. Ono što ulove, oni i pojedu."

Ishmael kimne. "Međutim, treba istaći da će životinje isto tako ubiti u samoobrani, ili čak kada se samo osjećaju ugroženima. Na primjer, babun može napasti leoparda koji ga nije napao. Ono što bih želio istaći je da, iako babun traži svoju hranu, nikada neće tražiti leoparda."

"Nisam siguran da shvaćam što hoćeš reći."

"Hoću reći da će se u nedostatku hrane babuni organizirati da bi je pronašli, ali ako nema leoparda nikada se neće organizirati da bi ga išli tražiti. Drugim riječima, tako je kako ti kažeš - kada životinje idu u lov - čak i krajnje nasilne životinje kakvi su babuni - to je da bi došle do hrane, a ne da bi uništavale suparnike ili čak životinje koje ih love kao plijen."

"Da, sada shvaćam kamo ciljaš."

"A kako možeš biti siguran da se taj zakon postojano provodi? Hoću reći, osim činjenice što se nikada ne vidi da suparnici uništavaju jedni druge u onome što ti zoveš divljinom."

"Da se ne provodi postojano, tada, kako ti kažeš, stvari ne bi postale ovakve. Kada bi se suparnici međusobno lovili samo poradi ubijanja, tada ne bi *bilo* suparnika. Tada bi na svakoj razini suparništva jednostavno bila samo jedna vrsta: najjača."

"Nastavi."

"Sljedeće, Uzimatelji sustavno uništavaju hranu svojih suparnika da bi napravili mjesta za svoju vlastitu. U prirodnoj se zajednici to nikada ne događa. Tamo je pravilo: uzmi što ti treba, a ostatak ostavi na miru."

Ishmael kimne.

"Sljedeće, Uzimatelji svojim suparnicima uskraćuju pristup hrani. U divljini je pravilo: možeš uskratiti svojim suparnicima pristup onome što ti jedeš, ali ne možeš im uskratiti pristup hrani općenito. Drugim riječima, možeš reći: 'Ova je gazela moja.' Ali ne možeš reći: 'Sve su gazele moje.' Svoj plijen lav brani kao svoj vlastiti, ali ne brani krdo kao da je njegovo vlastito."

"Da, to je istina. Ali pretpostavi da si odnjegovao vlastito stado, od samog početka, da tako kažem. Da li bi takvo stado mogao braniti kao svoje vlastito?"

"Ne znam. Pretpostavljam da bi, sve dok ti ne postane načelo da su sva krda na svijetu tvoja vlastita."

"A što je s uskraćivanjem pristupa suparnicima onome što si uzgojio?"

"Ponovo... *naše* je načelo: nama pripada svaki četvorni metar ove planete, tako da ako je svu počnemo obrađivati, tada naši suparnici jednostavno nemaju sreće i morat će izumrijeti. Naše je načelo uskratiti suparnicima pristup *sveukupnoj hrani na svijetu*, a to je nešto što ne čini ni jedna druga vrsta."

"Pčele će ti uskratiti pristup unutrašnjosti njihove košnice na jabukovom drvetu, ali neće ti uskratiti pristup jabukama."

"Točno tako."

"Dobro. Ali rekao si da postoji i četvrta stvar koju Uzimatelji čine a koja se nikada ne radi u divljini, kako si je ti nazvao."

"Da. U divljini, lav ubija gazelu i pojede je. On ne ubija drugu gazelu da bi je sačuvao za sutra. Jelen pase travu na kojoj se nalazi. On ne kosi travu i ne čuva je za zimu. Ali to su stvari koje Uzimatelji čine."

"Činiš mi se manje siguran u ovome."

"Da, *i jesam* manje siguran. *Postoje* vrste koje spremaju hranu, kao što su pčele, ali većina to ne čini."

"U tom slučaju, previdio si očigledno. Svako živo stvorenje skladišti hranu. Mnogi je jednostavno skladište u svojim tijelima, kao lavovi i jeleni i ljudi. Drugima bi to bilo neprikladno poradi njihove probave i moraju je pohraniti negdje vani."

"Da, shvaćam."

"Nema zabrane protiv pohranjivanja hrane kao takve. Ne može ni biti, jer to je ono što pokreće cijeli sustav: zelene biljke pohranjuju hranu za biljojede, biljojedi pohranjuju hranu za mesojede i tako dalje."

"Istina. Nisam o tome razmišljao na taj način."

"Ima li još nešto što Uzimatelji čine a što se nikada ne radi u ostatku životne zajednice?"

"Ne, a da bih toga bio svjestan. Ne, a da bi se činilo važnim za ono što pokreće zajednicu."

2

"Taj zakon kojega si tako krasno opisao određuje granice suparništva u životnoj zajednici. Možeš se natjecati do krajnjih granica svojih mogućnosti, ali ne možeš loviti svoje suparnike ili uništavati njihovu hranu ili im uskraćivati pristup hrani. Drugim riječima, možeš se natjecati, ali ne možeš zametati rat."

"Da. Kao što kažeš, to je zakon za održavanje mira."

"A koji je učinak toga zakona? Što on provodi?"

"Pa... provodi red."

"Da, ali meni je sada nešto drugo na pameti. Što bi se bilo dogodilo da je taj zakon ukinut prije deset milijuna godina? Kako bi onda izgledala zajednica?"

"Ponovo moram reći da bi postojao samo jedan oblik života na svakoj razini suparništva. Da su svi suparnici po pitanju trave zametali međusobni rat deset milijuna godina, mislim da bi do sada izronio sveukupni pobjednik. Ili bi možda postojao jedan pobjednik među kukcima, jedan među pticama, jedan među gmazovima i tako dalje. Isto bi se dogodilo na svim razinama."

"Dakle zakon provodi što? Koja je razlika između te zajednice i zajednice kakva jest?"

"Pretpostavljam da bi se zajednica koju sam upravo opisao sastojala od nekoliko desetaka ili nekoliko stotina različitih vrsta. Zajednica ovakva kakva je sada sastoji se od mnogo milijuna vrsta."

"Dakle zakon provodi što?"

"Raznolikost."

"Naravno. A koje dobro dolazi od raznolikosti?"

"Ne znam. Svakako je... zanimljivija."

"Što ne valja sa sveukupnom zajednicom koja se sastoji samo od trave, gazela i lavova? Ili sa sveukupnom zajednicom koja se sastoji samo od riže i ljudi?"

Neko sam vrijeme gledao preda se. "Morao bih pomisliti da bi takva zajednica bila ekološki krhka. Bila bi jako ranjiva. Bilo koja promjena egzistencijalnih uvjeta i sve bi propalo."

Ishmael kimne. "Raznolikost je čimbenik opstanka *za samu zajednicu*. Zajednica od stotinu milijuna vrsta može preživjeti gotovo sve osim potpune planetarne propasti. Unutar tih stotinu milijuna naći će se tisuće koje bi mogle preživjeti sveopći pad temperature od dvadeset stupnjeva - što bi bilo razornije nego što zvuči. Unutar tih stotinu milijuna bit će tisuće koje bi mogle preživjeti sveopći porast temperature od dvadeset stupnjeva. Ali zajednica od stotinu ili tisuću vrsta nema gotovo nikakve mogućnosti opstanka."

"Istina. A ovdje je na udaru upravo raznolikost. Deseci vrsta nestaju svakoga dana poradi toga što se Uzimatelji natječu izvan zakona."

"Sada kada znaš da zakon postoji, da li drugačije promatraš ono što se događa?"

"Da. Više ne mislim da smo zabrljali. Mi ne razaramo svijet stoga što smo nespretni. Razaramo ga stoga što smo, sasvim doslovno i namjerno, u ratu s njim."

3

"Kao što si objasnio, životna bi zajednica bila razorena kada bi se sve vrste izuzele od pravila natjecanja koja nalaže ovaj zakon. Ali što bi se dogodilo kada bi se izuzela *satno* jedna vrsta?"

"Misliš neka druga osim čovjeka?"

"Da. Naravno da bi morala imati jednu gotovo ljudsku lukavost i odlučnost. Pretpostavi da si hijena. Zašto bi morao dijeliti plijen s onim lijenim, vladarskim lavovima? Događa se iznova i iznova da ubiješ zebdu, dođe lav, otjera te i posluži se dok ti sjediš u blizini i čekaš da ode. Da li je to pošteno?"

"Mislio sam da se događa obratno - da lav ubija a hijene mu dosađuju."

"Lavovi naravno ubijaju za sebe, ali savršeno su zadovoljni kada mogu prisvojiti nečiji tuđi plijen."

"Dobro."

"Dakle, nahranio si se. Što ćeš poduzeti?"

"Istrijebiti lavove."

"A kakva je posljedica toga?"

"Pa... nema više sukoba."

"Od čega su živjeli lavovi?"

"Od gazela. Zebri. Divljači."

"Sada su lavovi nestali. Kako to utječe na tebe?"

"Shvaćam kamo ciljaš. Ima više divljači za nas."

"A budući ima više divljači za vas?"

Prazno sam ga pogledao.

"Dobro. Pretpostavljao sam da znaš osnove ekologije. U prirodnoj zajednici, kad god porastu zalihe hrane stanovnika, stanovništvo raste. Kako to stanovništvo raste, njegove se zalihe hrane smanjuju, a kad se njegove zalihe hrane smanjuju, smanjuje se i to stanovništvo. Taj međuodnos između hrane i stanovništva sve drži u ravnoteži."

"Znao sam to. Samo nisam mislio."

"Pa", reče Ishmael zbunjeno se namrštivši, "misli."

Nasmijao sam se. "Dobro. Tako, budući su lavovi nestali, za hijene ima više hrane, i njihov broj raste. Raste do točke kada divljač postaje rijetka, a onda počinje nestajati."

"To bi se dogodilo u uobičajenim okolnostima, ali ti si te okolnosti promijenio. Odlučio si da se zakon ograničenog suparništva ne odnosi na hijene."

"Točno. Pa smo ubili sve druge suparnike."

"Nemoj da moram iz tebe izvlačiti riječ po riječ. Želim da ti to sam napraviš."

"Dobro. Daj da vidimo. Kada smo istrijebili sve naše suparnike glede divljači... naš broj raste sve dok divljač ne postane rijetka. Više nema suparnika koje bismo ubijali, tako da moramo povećati broj divljači... Ne mogu zamisliti hijene kako se bave životinjskim poljodjelstvom."

"Ubio si sve svoje suparnike glede divljači, ali i tvoja divljač isto tako ima svoje suparnike - suparnike glede trave. I to su tvoji suparnici. Istrijebi i njih i bit će više trave za tvoju divljač."

"Točno. Više trave za divljač znači više divljači, više divljači znači više hijena, više hijena znači... Što je ostalo za istrebljivanje?" Ishmael samo podigne svoje obrve na mene. "Ništa nije ostalo što bi se moglo istrijebiti."

"Misli."

Razmišljao sam. "Dobro. Poubijali smo naše izravne i one neizravne suparnike. Sada možemo istrijebiti ono što predstavlja suparnike hrani naše divljači - biljke koje se natječu s travama za prostor i sunčevo svjetlo."

"To je točno. Tada će biti više biljaka za tvoju divljač i više divljači za tebe."

"Smiješno., to se među poljodjelicima i uzgajivačima stoke smatra gotovo svetim poslom. Istrijebi sve što ne možeš pojesti. Istrijebi sve što jede isto što i ti jedeš. Istrijebi sve što ne koristi onome što ti jedeš."

"To i *jest* sveti posao u kulturi Uzimatelja. Što više suparnika uništiš, to više ljudi možeš donijeti na svijet, a to se smatra zamalo najsvetijim poslom koji postoji. Kada se jednom izdvojiš iz zakona ograničenog suparništva, sve na svijetu osim tvoje hrane i hrane tvoje hrane postaje neprijatelj kojega treba istrijebiti."

4

"Kao što vidiš, to što se jedna vrsta izdvojila iz zakona ima isti krajnji učinak kao da su se izdvojile sve vrste. Na kraju imaš zajednicu u kojoj se raznovrsnost neprestano razara da bi se podržao napredak jedne vrste."

"Da. Moraš se na kraju naći tamo gdje su i Uzimatelji završili - neprestano uništavajući svoje suparnike, neprestano povećavajući svoje zalihe hrane i neprestano se pitajući što će učiniti sa pretjeranim porastom stanovništva. Kako si ti to ono rekao neki dan? Nešto o povećanju proizvodnje hrane da bi se nahranilo povećano stanovništvo."

"'Povećanje proizvodnje da bi se prehranilo povećano stanovništvo vodi još većem porastu stanovništva.' To je rekao Peter Farb u *Čovječanstvu*."

"Rekao si daje to paradoks?"

"Ne, *on* je rekao daje to paradoks."

"Zašto?"

Ishmael slegne ramenima. "Siguran sam kako on zna da će svaka vrsta u divljini postojano rasti kako rastu njezine zalihe hrane. Ali, kao što znaš, Majka Kultura uči da se takvi zakoni ne odnose na čovjeka."

5

"Imam pitanje", rekoh. "Dok razgovaramo o svemu ovome, neprestano se pitam da li je poljoprivreda sama po sebi suprotna ovome zakonu. Hoću reći, čini se suprotna zakonu po definiciji."

"Suprotna je - ako je jedina definicija koju imaš definicija Uzimatelja. Ali postoje i druge. Poljoprivreda ne mora biti rat usmjeren prema svemu životu koji ne podržava tvoj rast."

"Pretpostavljam da se moj problem sastoji u ovome. Biološka je zajednica jedno gospodarstvo, zar ne? Hoću reći, ako počneš uzimati više za sebe, tada će neminovno biti manje za nekoga drugoga, za *nešto* drugo. Nije li tako?"

"Da. Ali što dobivaš uzimajući više za sebe? Zašto to činiti?"

"Pa, to je temelj naseljavanja. Ne mogu imati naseljenost ako ne postoji poljoprivreda."

"Da li si siguran da je to ono što želiš?"

"Što bih drugo želio?"

"Želiš li rasti sve do točke na kojoj možeš preuzeti svijet i obraditi svaki njegov četvorni metar i prisiliti sve žive da budu poljoprivrednici?"

"Ne."

"To je ono što su Uzimatelji radili - i još uvijek rade. To podržava njihov poljoprivredni sustav: ne samo naseljenost - *rast*. Neograničen rast."

"U redu. Ali sve što ja želim je naseljavanje."

"Tada ne moraš ići u rat."

"Ali problem time nije riješen. Ako želim osnovati naselje, moram imati više nego sam imao prije, a to više mora doći *odnekud*."

"Da, to je istina i razumijem tvoju teškoću. Ponajprije, naselje ni u kom slučaju nije isključivo ljudsko postignuće. Ovako napamet ne mogu se sjetiti niti jedne vrste *koja je potpuni* nomad. Uvijek postoji područje, hranilište, leglo, košnica, gnijezdo, konačište, brlog, jazbina, rupa. A među životinjama postoje različiti stupnjevi naseljavanja, kao i među ljudima. Čak ni lovci-sakupljači nisu potpuni nomadi, a postoje međustupnjevi između njih i čistih poljoprivrednika. Postoje lovci-sakupljači koji vrše pojačano sakupljanje, koji sakupljaju i uskladištuju viškove hrane što im omogućuje da se duže smjeste na jednome mjestu. Onda postoje polu-poljoprivrednici koji malo uzgajaju, a prinos im je velik. I onda postoje gotovo pravi poljoprivrednici koji mnogo uzgajaju i malo sakupe. I tako dalje."

"Ali to se ne odnosi na središnju poteškoću", rekoh.

"To je *blizu* središnje poteškoće, ali tvoj je vidokrug ograničen viđenjem problema na samo jedan način. Ono što si previdio je ovo: kada se na mjestu događaja pojavio *homo habilis* - kada se ta određena prilagodba pojavila - *nešto* mu je moralo napraviti mjesta. Ne mislim da je neka druga vrsta morala izumrijeti. Jednostavno mislim da je, svojim prvim ugrizom, *homo habilis* postao suparnik *nečemu*. I to ne u samo jednoj stvari, nego u njih tisuću - koje su se sve morale u nekom malom postotku smanjiti ako je *homo habilis* trebao ostati na životu. To je činjenica za svaku pojedinu vrstu koja je ikada nastala na ovoj planeti."

"Dobro. Ali još uvijek ne shvaćam kakve to veze ima s naseljavanjem."

"Ne slušaš. Naseljavanje je biološka prilagodba koju do nekog stupnja provodi *svaka* vrsta, uključujući i ljudsku. A *svaka* prilagodba podržava samu sebe u suparništvu s prilagodbama oko sebe. Ukratko, ljudsko naseljavanje nije *suprotno* zakonu suparnišva, nego mu je *podložno*."

"Ah. da. Dobro, sada razumijem."

6

"Dakle, što smo ovdje otkrili?"

"Otkrili smo da bilo koja vrsta koja sebe izuzme od vladavine suparništva završava razarajući zajednicu da bi podržala svoje vlastito širenje."

"Bilo koja vrsta? Uključujući čovjeka?"

"Da, očigledno. To je zapravo ono što se događa."

"Znači da shvaćaš kako ovo - barem ovo - nije neka tajanstvena zloća osobena za ljudsku vrstu. Nije u pitanju neka neodrediva pogreška u čovjeku poradi koje su narodi tvoje kulture postali razaratelji svijeta."

"Ne. Ista bi se stvar dogodila s bilo kojom vrstom, barem s onima koje bi bile dovoljno jake da to provedu. Pod uvjetom da svako povećanje zaliha hrane prati porast stanovništva."

"Svako će se stanovništvo povećati ako postoji povećanje zaliha hrane. To je činjenica za bilo koju vrstu, uključujući i čovjeka. Uzimatelji to dokazuju deset tisuća godina. Deset su tisuća godina postojano povećavali proizvodnju hrane da bi prehranili povećano stanovništvo i kad god su to učinili, stanovništvo je još više poraslo."

Sjedio sam neko vrijeme razmišljajući. Tada rekoh: "Majka Kultura se ne slaže."

"Naravno da ne. Siguran sam da se uporno suprotstavlja. Što kaže?"

"Kaže da je u našoj moći da povećamo proizvodnju hrane *bez* porasta našeg stanovništva."

"U koju svrhu? Zašto povećavati proizvodnju hrane?"

"Da bi se prehranilo milijune koji gladuju."

"A dok ih hranite izvući ćete im obećanje da se neće množiti?"

"Pa... ne, to nije dio nauma."

"Pa što će se dogoditi ako nahranite milijune koji gladuju?"

"Oni će se množiti i naše će stanovništvo porasti."

"Nesumnjivo. To je opit koji se u tvojoj kulturi provodi svake godine već deset tisuća godina, uz potpuno predvidljive rezultate. Povećavanje proizvodnje hrane da bi se prehranilo povećano stanovništvo ima za posljedicu još jedan porast stanovništva. To očigledno mora biti posljedica i predvidjeti bilo što drugo značilo bi se jednostavno uljuljkivati u biološke i matematičke maštarije."

"Čak i tako..." Još sam malo razmislio. "Majka Kultura kaže da će, ako do toga dođe, kontrola rađanja riješiti problem."

"Da. Ako ikada budeš tako budalast da se upustiš u razgovor o tom predmetu s nekim od svojih prijatelja, otkrit ćeš da će ispustiti dubok uzdah olakšanja kada se prisjete tog detalja: 'Uh! Spašeni!' Kao alkoholičar koji se kune da će se ostaviti pića prije nego uništi svoj život. Sveopća kontrola stanovništva uvijek je nešto što će se dogoditi u budućnosti. Kada vas je 1960. godine bilo tri milijarde, kontrola stanovništva trebala se dogoditi u budućnosti. Sada, kada vas ima pet milijardi, to je još uvijek nešto što će se dogoditi u budućnosti."

"Istina. Bez obzira na to, *moglo* bi se dogoditi."

"Zaista bi moglo - ali ne sve dok širite takvu priču. Sve dok širite tu priču, na glad ćete i dalje odgovarati povećanom proizvodnjom hrane. Vidio si oglase za slanje hrane gladnima diljem svijeta?"

"Da."

"Da li si ikada vidio oglase za slanje sredstava za sprečavanje trudnoće?"

"Ne."

"Nikada. Majka Kultura na sva usta govori o tome. Kada joj kažeš *pretjerani porast stanovništva*, ona odgovara *sveopća kontrola stanovništva*, ali kada joj kažeš *glad*, ona odgovara *povećana proizvodnja hrane*. Ali po svemu sudeći, povećana proizvodnja hrane nešto je što se događa svake godine, a sveopća kontrola stanovništva je nešto što se uopće nikada ne događa."

"Istina."

"Unutar tvoje kulture kao cjeline zapravo nema nikakvog značajnog napora prema sveopćoj kontroli stanovništva. Ono što treba istaći je da nikada i *neće biti* takvog napora sve dok širite priču koja kaže da su bogovi svijet stvorili za čovjeka. Jer sve dok širite tu priču, Majka će Kultura poticati povećanu proizvodnju hrane danas - i obećavati kontrolu stanovništva sutra."

"Da, razumijem. Ali imam pitanje."

"Nastavi."

"Znam što Majka Kultura kaže o gladi. A što *ti* kažeš?"

"Ja? Ništa ne kažem, osim da tvoja vrsta nije izuzeta iz biološke stvarnosti koja vlada svim drugim vrstama."

"Ali kako se to odnosi na glad?"

"Glad nije određena isključivo za ljude. Sve su joj vrste, svugdje na svijetu, podložne. Kada broj članova neke vrste nadraste njihove izvore hrane, ta se vrsta smanjuje sve dok ponovo ne dođe u ravnotežu sa svojim izvorima. Majka Kultura kaže da bi ljudi trebali biti izuzeti iz toga procesa, tako da kada se pojavi stanovništvo koje je prevladalo svoje izvore, ona im izvana dobavlja hranu i time osigurava da će ih u idućem naraštaju biti čak još i više gladnih. Stoga što stanovništvu

nikada nije dozvoljeno da se smanji do točke na kojoj ga mogu podržavati njegovi vlastiti izvori, glad ostaje kronična pratilja njihovih života."

"Da. Prije nekoliko godina pročitao sam u novinama priču o ekologu koji je to isto izjavio na nekom sastanku koji se bavio problemom gladi. Čovječe, kako su skočili na njega. Gotovo su ga optužili da je ubojica."

"Da, to mogu zamisliti. Njegovi kolege diljem svijeta savršeno dobro razumiju to što je rekao, ali suviše su pametni da bi se suprotstavljali Majci Kulturi usred njezine dobrohotnosti. Ako u nekom području koje može prehraniti samo trideset tisuća ljudi ima njih četrdeset tisuća, nije dobro djelo ako im se izvana donese hrana da bi ih se održalo na četrdeset tisuća. To samo jamči da će se glad nastaviti."

"Istina. Ali svejedno, teško je samo sjediti i pustiti ih da gladuju."

"Upravo tako govori onaj koji si zamišlja da su ga bogovi odredili za vladara svijeta: 'Neću im dopustiti da gladuju. Neću dopustiti da dođe do suše. Neću dopustiti poplave.' Bogovi su oni koji dopuštaju takve stvari, ne vi."

"Dobar zaključak", rekoh. "Čak i tako, imam još jedno pitanje." Ishmael me kimanjem potakne da nastavim. "Mi u Sjedinjenim Državama svake godine strašno povećavamo proizvodnju hrane, ali rast našega stanovništva relativno je malen. S druge strane, porast stanovništva najviši je u zemljama koje imaju slabu poljoprivrednu proizvodnju. Čini se da se to suprotstavlja tvome međuodnosu proizvodnje hrane i rasta stanovništva."

On odmahne glavom s blagim prezirom. "Onako kako se promatra ta pojava, može se reći: 'Svako povećanje proizvodnje hrane da bi se prehranilo povećano stanovništvo prati ponovni rast stanovništva.' Ništa se ne kaže o tome gdje se događaju ta povećanja."

"Ne razumijem."

"Povećanje proizvodnje hrane u Nebraski neće neminovno dovesti do porasta stanovništva u Nebraski. Može dovesti do toga negdje u Indiji ili Africi."

"Još uvijek ne razumijem."

"Svako povećanje proizvodnje hrane prati porast stanovništva *negdje*. Drugim riječima, *netko* koristi viškove Nebraske - a kada ih ne bi koristili, poljoprivrednici Nebraske bi istoga trena prestali proizvoditi te viškove."

"Istina", rekoh i nekoliko trenutaka provedoh u mislima. "Želiš li reći da poljoprivrednici Prvog Svijeta potiču pretjerani porast stanovništva Trećega Svijeta?"

"Na kraju", reče on, "tko bi to drugi činio?"

Sjedio sam tamo i zurio u njega.

"Moraš se od problema udaljiti da bi ga mogao sagledati u planetarnoj perspektivi. Sada vas na planetu ima šest milijardi i, iako milijuni gladuju, proizvodite dovoljno hrane da biste prehranili i šest i pol milijardi. A *stoga* što proizvodite dovoljno hrane za šest i pol milijardi, javlja se biološka sigurnost da će vas za tri ili četiri godine *biti* šest i pol milijardi. Međutim, do tada (iako

će milijuni još uvijek gladovati), proizvodit ćete dovoljno hrane za sedam milijardi ljudi -što znači da će vas u iduće tri ili četiri godine *biti* sedam milijardi. Ali do tada ćete proizvoditi dovoljno hrane za osam milijardi (iako će milijuni još uvijek gladovati), što ponovo znači da će u iduće tri ili četiri godine *biti* osam milijardi ljudi. Da biste zaustavili taj proces, morate se suočiti sa činjenicom da povećanje proizvodnje hrane ne hrani vaše gladne, nego samo potiče pretjerani rast vašega stanovništva."

"To shvaćam. Ali kako da prestanemo povećavati proizvodnju hrane?"

"Učinite to na isti način na koji ćete zaustaviti razaranje ozonskog omotača, na isti način na koji ćete prestati sjeći šume. Ako postoji volja, pronaći će se način."

7

"Kao što vidiš, pored tvoje sam stolice ostavio knjigu", reče Ishmael.

Bila je to *Američka baština - knjiga o Indijancima*.

"Dok razgovaramo o problemu kontrole stanovništva, evo ti karte plemenskih područja koja će te možda prosvijetliti." Nakon što sam je neko vrijeme proučavao, on me upita kako mi izgleda karta.

"Nisam shvaćao da ih ima tako mnogo. Tako mnogo različitih naroda."

"Nisu svi od njih bili tamo u isto vrijeme, ali većina jest. Ono o čemu bih želio da razmisliš je što je ograničavalo njihov rast."

"Kako bi mi ta karta trebala pomoći?"

"Želio sam da vidiš kako je Sjeverna Amerika bila daleko od praznog kontinenta. Kontrola stanovništva nije bila luksuz, nego neophodnost."

"Dobro."

"Imaš li kakvih zamisli?"

"Misliš gledajući kartu? Ne, bojim se da nemam."

"Reci mi ovo: što ljudi tvoje kulture učine ako se zamore živeći na prenaseljenom Sjeveroistoku?"

"To je lako. Presele se u Arizonu. U New Mexico. Colorado. U široke otvorene prostore."

"A kako se to sviđa Uzimateljima u širokim otvorenim prostorima?"

"Ne sviđa im se. Na automobile im zalijepi naljepnice na kojima piše: 'Ako volite New Mexico, vratite se tamo odakle ste došli.'"

"Ali oni se ne vraćaju."

"Ne, jednostavno nastavljaju dolaziti."

"Zašto Uzimatelji na tim područjima ne mogu zaustaviti tu bujicu? Zašto ne mogu ograničiti rast stanovništva na Sjeveroistoku?"

"Ne znam. Ne vidim kako bi mogli."

"Dakle, ono što imate vrelo je rasta koje se u jednome dijelu zemlje prelijeva, a nitko se ne trudi da ga isključi, stoga što se višak uvijek može prelijevati u divlja prostranstva Zapada."

"To je točno."

"Pa ipak svaka od tih država ima granicu. Zašto ih te granice ne zadržavaju?"

"Stoga što su to samo zamišljene crte."

"Upravo tako. Sve što trebaš učiniti da bi se preobrazio u Arizonca je da prijedeš tu zamišljenu crtu i naseliš se. Ali ono što treba istaći je da je na ovoj karti oko svakog od naroda Ostavitelja granica koja ni u kom slučaju nije zamišljena: kulturološka granica. Ako bi se Navajou učinilo da živi u gužvi, ne bi mogao reći: 'Pa, Hopi imaju dosta divljih prostranstava. Hajdemo tamo k njima i postanimo Hopi.' Tako bi nešto njima bilo nezamislivo. Ukratko, Njujorčani mogu riješiti svoje probleme sa stanovništvom tako što će postati Arizonci, ali Navajo Indijanci nisu mogli riješiti svoje probleme sa stanovništvom tako što bi postali Hopi Indijanci. Te kulturološke granice bile su granice koje nitko nije mogao prijeći po svome izboru."

"Istina. S druge strane, Navajo Indijanci su mogli prijeći *prostorne* granice Hopi Indijanaca a da ne prijeđu njihovu kulturološku granicu."

"Misliš da su mogli napasti njihovo područje. Da, svakako. Ali ono što sam istakao još uvijek stoji. Ako bi prešao na područje Hopi Indijanaca, oni ti ne bi dali obrazac kojega trebaš ispuniti, nego bi te ubili. To je bilo jako djelotvorno. To je narodima davalo snažan poticaj da ograniče svoj rast."

"Da, tako je."

"Ti ljudi nisu ograničavali svoj rast za dobrobit čovječanstva ili za dobrobit okoliša. Oni su ga ograničavali stoga što je to uglavnom bilo jednostavnije nego ići u rat sa susjedima. A naravno da je bilo i takvih koji nisu činili nikakav velik napor da bi ograničili svoj rast, stoga što nisu imali ništa protiv rata sa susjedima. Ne mislim reći da je to bilo kraljevstvo mira nekog utopijskog sna. U svijetu gdje nikakav Veliki Brat ne motri na ponašanje svih i ne jamči svima prava vlasništva, dobro je biti poznat po neustrašivosti i okrutnosti - a takav glas ne dobivaš ako susjedima šalješ osorne poruke. Želiš da znaju točno što će im se dogoditi ako ne ograniče svoj rast i ne ostanu na svome vlastitome području."

"Da, razumijem. Ograničavali su jedni druge."

"Ali ne samo podizanjem nepremostivih prostornih granica. I njihove su kulturološke granice morale biti nepremostive. Višak stanovnika Narraganseta nije se mogao jednostavno spakirati i

iseliti na zapad Chevennima. Narraganseti su morali ostati gdje jesu i ograničiti svoje stanovništvo."

"Da. To je još jedan slučaj gdje se čini da raznovrsnost djeluje bolje od istovrsnosti."

8

"Prije tjedan dana", reče Ishmael, "kada smo razgovarali o zakonima, rekao si da postoji samo jedan zakon koji se odnosi na to kako bi ljudi trebali živjeti - zakon kojega glasovanje ne može promijeniti. Što sada misliš? Mogu li zakoni koji vladaju suparništvom u zajednici biti promijenjeni glasovanjem?"

"Ne. Ali oni nisu apsolutni, kao zakoni aerodinamike. Oni mogu biti prekršeni."

"Mogu li zakoni aerodinamike biti prekršeni?"

"Ne. Ako tvoj zrakoplov nije sagrađen u skladu sa zakonom, neće letjeti."

"Ali ako ga gurneš s litice, ostat će u zraku, zar ne?"

"Neko vrijeme."

"Isto je točno i za civilizaciju koja nije sagrađena u skladu sa zakonom ograničenog suparništva. Ostaje u zraku neko vrijeme, a onda se sa treskom sruši. Nije li to ono sa čime se sada suočavaju ljudi tvoje kulture? Raspad?"

"Da."

"Postavit ću pitanje na drugi način. Da li si siguran da će svaka vrsta koja, kao stvar načela, sebe izuzme iz zakona o ograničenom suparništvu završiti razarajući zajednicu da bi podržala svoje vlastito širenje?"

"Da."

"Pa što smo onda ovdje otkrili?"

"Otkrili smo dio sigurne spoznaje o tome kako bi ljudi trebali živjeti. Kako bi zapravo morali živjeti."

"Spoznaju za koju si prije tjedan dana rekao da se ne može doseći."

"Da. Ali..."

"Da?"

"Ne vidim kako... Čekaj malo."

"Imaš vremena."

"Ne vidim kako od toga učiniti izvor spoznaje *općenito*. Hoću reći, ne vidim nikakvoga načina da to znanje primijenimo na općenit način, na druge probleme."

"Da li ti zakoni aerodinamike pokazuje kako popraviti oštećene gene?"

"Ne."

"Pa za što su onda dobri?"

"Dobri su za... omogućuju nam da letimo."

"Zakon kojega smo ovdje ocrtali omogućava vrstama da žive - omogućava im da prežive, uključujući i ljudsku vrstu. Neće ti reći da li bi droge koje mijenjaju raspoloženje trebale biti dozvoljene ili ne. Neće ti reći da li su predbračni spolni odnosi dobri ili loši. Neće ti reći da li je smrtna kazna dobra ili loša. Ali, *reći* će ti kako moraš živjeti ako želiš izbjeći uništenju, a to je prvo i najosnovnije znanje koje je svima potrebno."

"Istina je. Ali ipak..."

"Da?"

"Ipak, ljudi ga moje kulture neće prihvatiti."

"Hoćeš reći da ljudi tvoje kulture neće prihvatiti ono što si ovdje naučio."

"Tako je."

"Hajde da raščistimo što hoće, a što neće prihvatiti. Zakon je sam po sebi izvan rasprave. On postoji, jednostavno postoji u životnoj zajednici. Ono što će Uzimatelji zanjekati je da se odnosi na ljudsku vrstu."

"To je točno."

"Jedva da nas to može iznenaditi. Majka bi Kultura mogla prihvatiti činjenicu da dom čovječanstva nije središte svemira. Mogla bi prihvatiti činjenicu da se čovjek razvio iz običnog blata. Ali nikada neće prihvatiti činjenicu da čovjek nije izuzet iz zakona koji održava mir u životnoj zajednici. Kada bi to prihvatila bila bi to njezina smrt."

"Pa što to onda znači? Da nema nade?"

"Ni u kom slučaju. Svakako da Majka Kultura mora umrijeti ako vi želite preživjeti, a to je nešto što ljudi tvoje kulture mogu učiniti. Ona ne postoji izvan vaših umova. Kada je jednom prestanete slušati, prestat će postojati."

"Istina. Ali mislim da ljudi neće dozvoliti da se to dogodi."

Ishmael slegne ramenima. "Tada će to zakon učiniti umjesto njih. Ako odbiju živjeti pod vladavinom zakona, jednostavno neće živjeti. Moglo bi se reći da je to jedno od osnovnih načela zakona: oni koji ugrožavaju ravnotežu zajednice odbijajući zakon, automatski sami sebe uništavaju."

"Uzimatelji to nikada neće prihvatiti."

"Prihvatanje s time nema nikakve veze. Isto tako možeš o čovjeku koji se sprema zakoračiti s ruba litice reći da ne prihvaća posljedice gravitacije. Uzimatelji su u procesu uništavanja samih sebe, a kada to učine, ravnoteža zajednice ponovo će se uspostaviti, a šteta koju ste vi načinili početak će se popravljati."

"Istina."

"S druge strane, mislim da nerazumno tmurno gledamo na sve to. Mislim da ima mnogo ljudi koji znaju da je svemu kraj i koji su spremni čuti nešto novo - koji *žele* čuti nešto novo, upravo kao ti."

"Nadam se da si u pravu."

9

"Nisam sasvim zadovoljan načinom kojim smo izrazili taj zakon", rekoše.

"Ne?"

"Kažemo da je to zakon, ali zapravo postoje tri zakona. Ili sam ih barem ja opisao kao tri zakona."

"Ta se tri zakona granaju. Ono što ti tražiš je glavno stablo, a to je nešto ovakvo: 'Nijedna vrsta ne smije prisvajati život svijeta samo za sebe.'"

"Da, to je ono što propisi suparništva osiguravaju."

"To je jedan izraz zakona. Evo još jednoga: 'Svijet nije stvoren samo za jednu vrstu.'"

"Da. Što znači da čovjek nije stvoren da bi osvojio i vladao svijetom."

"To je suviše velik skok. U mitologiji Uzimatelja, svijetu je potreban vladar stoga što su bogovi od njega načinili zbrku. Ono što su oni stvorili bila je džungla, urlajući kaos, bezvlade. Ali da li je bilo baš tako?"

"Ne, sve je bilo u redu. Uzimatelji su ti koji su uveli nered u svijet."

"Vladavina toga zakona bila je i sada je dovoljna. Nije bilo potrebno čovječanstvo da svijetu vrati red."

"To je točno."

10

"Ljudi tvoje kulture fanatičnom se upornošću drže posebnosti čovjeka. Očajnički žele postaviti široku provaliju između čovjeka i ostatka stvaranja. Ta mitologija ljudske nadmoćnosti opravdava što god oni požele učiniti sa svijetom, upravo kao što je Hitlerova mitologija arijske nadmoćnosti opravdavala sve što je on želio učiniti s Europom. Ali na kraju krajeva ta mitologija dubinski ne zadovoljava. Uzimatelji su duboko osamljeni ljudi. Svijet je za njih neprijateljsko područje i posvuda u njemu oni žive kao osvajačka vojska, otuđena i odvojena svojom izuzetnom posebnosti."

"To je istina. Ali kamo ciljaš?"

Umjesto da odgovori na moje pitanje, Ishmael reče: "Među Ostaviteljima su zločin, duševne bolesti, samoubojstvo i ovisnost izuzetno rijetki. Što Majka Kultura kaže o tome?"

"Rekao bih da je to stoga... Majka Kultura kaže da je to stoga što su Ostavitelji jednostavno suviše primitivni da bi imali te stvari."

"Drugim riječima, zločin, duševne bolesti, samoubojstvo i ovisnost osobine su napredne kulture."

"To je točno. Naravno da to nitko ne kaže na taj način, ali to se podrazumijeva. Te su stvari cijena napretka."

"Postoji jedno gotovo suprotno mišljenje koje je bilo prilično snažno u tvojoj kulturi prije otprilike stotinu godina. Suprotno mišljenje o tome zašto su te stvari rijetke među Ostaviteljima."

Kratko sam razmislio. "Misliš teorija o plemenitom divljaku. Ne mogu reći da je poznajem."

"Ali imaš neki dojam o njoj."

"Da."

"To je ono što vlada tvojom kulturom - ne teorija sa svojim detaljima, nego dojam o njoj."

"Istina. To je zamisao da su ljudi koji žive u povezanosti s prirodom skloni plemenitosti. To im dolazi od gledanja svih onih sunčevih zalazaka i oluja. Ne znam. Ne možeš promatrati sunčev zalazak, a tada krenuti i potpaliti šator svoga susjeda. Živjeti u povezanosti s prirodom izvanredno je za duševno zdravlje."

"Vjerujem da razumiješ kako ja ne govorim ništa nalik tome."

"Da. Ali što onda govoriš?"

"Malo smo zavirili u priču koju Uzimatelji šire svijetom već deset tisuća godina. I Ostavitelji šire priču. Ne pričanjem nego provođenjem."

"Što time misliš?"

"Ako posjetiš različite narode svoje kulture - ako odeš u Kinu i Japan i Rusiju i Englesku i Indiju - svaki će ti narod dati potpuno različito izvješće o sebi, ali će ipak svi širiti jednu osnovnu priču, a to je priča Uzimatelja."

"Dobro."

"Isto vrijedi i za Ostavitelje. Bušmani iz Afrike, Alawe iz Australije, Kreen-Akrore iz Brazila i Navajo iz Sjedinjenih Država - svi će ti dati različito izvješće o sebi, ali će i oni isto tako pričati jednu temeljnu priču, a to je priča Ostavitelja."

"Shvaćam što želiš reći. Nije važna priča koju pričaš, nego način na koji zapravo živiš."

"To je točno. Priča koju Uzimatelji šire već deset tisuća godina nije samo razorna za čovječanstvo i za svijet, nego je u svojim osnovama nezdrava i nezadovoljavajuća. To je megalomanska maštarija i njezino širenje Uzimateljima je donijelo kulturu ispunjenu pohlepom, okrutnošću, duševnim bolestima, zločinom i ovisnošću."

"Da, čini se da je tako."

"Priča koju Ostavitelji provode posljednjih tri milijuna godina nije priča o osvajanju i vladanju. Njezino im provođenje ne donosi moć. Njezino provođenje donosi im živote koji su za njih zadovoljavajući i smisleni. U to ćeš se uvjeriti ako odeš među njih. U njima ne vrije nezadovoljstvo i pobuna, oni se ne prepiru neprestano o tome što bi trebalo biti dozvoljeno a što zabranjeno, nikada ne optužuju jedan drugoga da ne žive na pravi način, ne žive u strahu jedan od drugoga, ne izluđuju se stoga što im se čini da su im životi prazni i besmisleni, ne moraju se zaglupljivati drogama da bi prebrodili dan, ne izmišljaju novu religiju svakoga tjedna koja će im pružiti nešto na što se mogu osloniti, ne tragaju neprestano za nečim što bi učinili ili nečim u što bi vjerovali a što će dati vrijednost njihovim životima. I - ponavljam - to nije stoga što žive u povezanosti s prirodom ili što nemaju vladu ili stoga što su po prirodi plemeniti. To je jednostavno stoga što provode priču koja na ljude dobro djeluje - priču koja je dobro djelovala tri milijuna godina i još uvijek dobro djeluje tamo gdje je Uzimatelji još nisu uspjeli zgaziti."

"Dobro. To zvuči izvanredno. Kada ćemo prijeći na njihovu priču?"

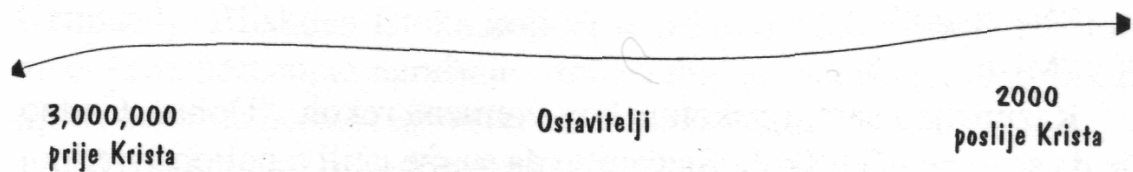
"Sutra. Barem ćemo sutra započeti."

Devet

1

Kada sam idućega dana stigao, otkrio sam da se nešto novo događa: Ishmael više nije bio s druge strane stakla, bio je na mojoj strani, ispružen na mekim jastucima nekoliko metara od moje stolice. Nisam shvaćao kako je ta staklena ploča postala važna za naš odnos: da budem pošten, u želucu sam osjetio treptaj uzbune. Njegova su me blizina i ogromnost zbunili, ali bez oklijevanja koje bi trajalo duže od djelića sekunde, sjeo sam na svoje mjesto i uobičajeno mu kimnuo na pozdrav. On mi je uzvratio pozdrav, ali mislim da sam uočio da me pomno promatra, kao da ga je moja blizina uznemiravala jednako kao što je njegova uznemiravala mene.

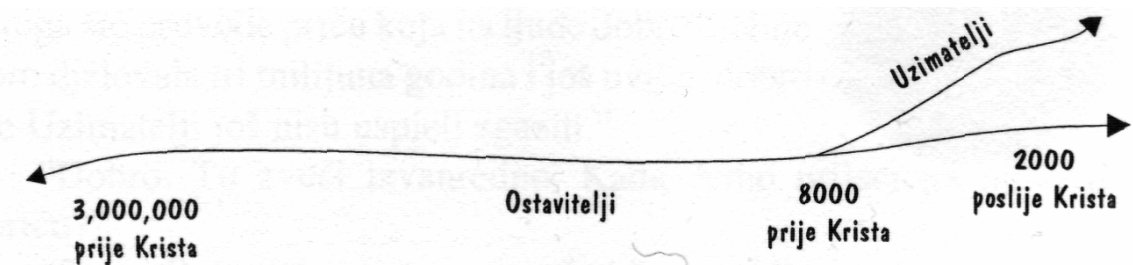
"Prije nego nastavimo", reče Ishmael nakon nekoliko trenutaka, "želim raščistiti krive pojmove." Podigao je komad crtaćeg papira s nacrtanim dijagramom.

"Nije osobito težak pregled. Predstavlja širenje priče Ostavitelja", reče on.

"Da, vidim."

On nešto doda na crtež i ponovo ga podigne.

"Ovaj ogranak, koji počinje otprilike 8000 godina prije Krista, predstavlja crtu širenja priče Uzimatelja."

"Točno."

"A koji događaj to predstavlja?" upita on, stavivši vrh olovke na točku označenu brojem 8000 prije Krista.

"Poljoprivrednu revoluciju."

"Da li se taj događaj dogodio u nekoj točki vremena ili tijekom nekog vremenskog razdoblja?"

"Pretpostavljam da se zbivao tijekom nekog vremenskog razdoblja."

"Onda ova točka, 8000 godina prije Krista, predstavlja što?"

"Početak revolucije."

"Gdje da označim kada je završila?"

"Ah", rekoh budalasto. "Zaista ne znam. Mora da je trajala barem tisuću godina."

"Koji je događaj označio kraj te revolucije?"

"Ponovo, ne znam. Ne znam da bi je označio *bilo* koji određeni događaj."

"Nikakvo slavlje uz šampanjac?"

"Ne znam."

"Misli."

Razmišljao sam, i nakon nekog vremena rekoh: "Dobro. Čudno je da se to ne uči u školi. Sjećam se da su me učili o poljoprivrednoj revoluciji, ali ovoga se ne sjećam."

"Nastavi."

"Nije završila. Samo se širila. Širi se sve od prije deset tisuća godina. Širi se diljem ovoga kontinenta tijekom osamnaestog i devetnaestog stoljeća. Još se uvijek i danas širi dijelovima Novoga Zelanda i Afrike i Južne Amerike."

"Naravno. Tako da sada shvaćaš da vaša poljoprivredna revolucija nije neki događaj nalik Trojanskome ratu, odvojen u udaljenoj prošlosti i bez izravnog značaja za vaše živote danas. Posao je počeo s neolitskim poljoprivrednicima na Bliskom Istoku i prenosio se s jednog naraštaja na drugi bez prekida, sve do sadašnjeg trenutka. To je temelj vaše prostrane civilizacije danas upravo na isti način kako je bio temelj onog prvog poljoprivrednog naselja."

"Da, to razumijem."

"To bi ti trebalo pomoći da razumiješ zašto je priča koju pričate svojoj djeci o značenju svijeta, o božanskim namjerama sa svijetom i o sudbini čovjeka, tako duboko značajna ljudima tvoje kulture. To je proglas revolucije na kojoj se temelji vaša kultura. To je spremište svih vaših revolucionarnih učenja i krajnji izraz vašega revolucionarnoga duha. To objašnjava zašto je revolucija bila neophodna i zašto se mora nastaviti po svaku cijenu, kakva god ona bila."

"Da", rekoh. "To je zamisao i pol."

2

"Prije otprilike dvije tisuće godina", nastavi Ishmael, "u tvojoj je kulturi došlo do jednog događaja izvanredne ironije. Uzimatelji - ili barem njihov jako veliki dio - kao svoju vlastitu usvojio je priču koja im se činila ispunjena značenjem i tajnovitošću. Došla je do njih od Uzimatelja Bliskoga Istoka koji su je pripovijedali svojoj vlastitoj djeci kroz bezbrojne naraštaje - toliko mnogo naraštaja da je čak i njima samima postala tajanstvena. Znaš li zašto?"

"Zašto je postala tajanstvena? Ne."

"Postala je tajanstvena stoga što oni koji su je prvi pričali - njihovi drevni preci - nisu bili Uzimatelji nego Ostavitelji."

Sjedio sam tako neko vrijeme trepćući prema njemu. Tada ga upitah da li bi imao nešto protiv da mi to ponovi.

"Prije dvije tisuće godina, Uzimatelji su kao svoju vlastitu usvojili priču koja potječe od Ostavitelja otprije mnogo stoljeća."

"Dobro. Kakva je ironija u tome?"

"Ironija je u tome stoje to priča koju su Ostavitelji nekada pričali o podrijetlu Uzimatelja."

"Pa?"

"Uzimatelji su *kao svoju vlastitu* usvojili priču Ostavitelja o svome podrijetlu."

"Bojim se da jednostavno ne shvaćam."

"Kakvu bi vrst priče Ostavitelji pričali o pojavi Uzimatelja na svijetu?"

"Bože, nemam nikakve zamisli."

Ishmael virne na mene kao sova. "Čini se da si jutros zaboravio uzeti svoju tabletu za mozak. Nema veze, ja ću ti ispričati moju priču, a tada ćeš shvatiti."

"Dobro."

Ishmael pomakne svoju brežuljkastu ogromnost u novi položaj na svojim jastucima, a ja nevoljko sklopim oči, razmišljajući: kada bi sada stranac otvorio vrata i ušao, što bi za ime svijeta *pomislio!*"

3

"Postoji jedno jako posebno znanje koje moraš imati ako namjeravaš vladati svijetom", reče Ishmael. "Siguran sam da to shvaćaš."

"Iskreno rečeno, nikada o tome nisam razmišljao."

"Uzimatelji naravno imaju to znanje - barem oni tako zamišljaju - i poradi toga su jako, jako ponosni. To je najosnovnije od svih znanja i apsolutno je prijeko potrebno onima koji žele vladati svijetom. A što misliš, što Uzimatelji otkriju kada odu među Ostavitelje?"

"Ne znam što misliš."

"Otkriju da Ostavitelji nemaju takvoga znanja. Nije li to čudesno?"

"Ne znam."

"Razmisli o tome. Uzimatelji imaju znanje koje im omogućava da vladaju svijetom, a Ostavitelji ga nemaju. To je ono što su misionari otkrili kada su otišli među Ostavitelje. I sami su bili prilično zapanjeni, stoga što su imali dojam da je to znanje zapravo bjelodano."

"Čak ne znam ni o kakvom to znanju govoriš."

"O znanju potrebnom da bi se vladalo svijetom."

"Dobro, ali kakvo je to određeno znanje?"

"Naučit ćeš iz ove priče. Ono što ja sada istražujem je *tko ima to znanje*. Rekao sam ti da ga imaju Uzimatelji i to se doima smisljeno, zar ne? Uzimatelji su vladari svijeta, nisu li?"

"Jesu."

"A Ostavitelji ga nemaju, pa i to ima smisla, zar ne?"

"Pretpostavljam da je tako."

"Sada mi reci ovo: tko bi još mogao imati to znanje, osim Uzimatelja?"

"Nemam pojma."

"Razmišljaj mitološki."

"Dobro... trebali bi ga imati bogovi."

"Naravno. I o tome govori moja priča: kako su bogovi došli do znanja koje im je bilo potrebno da bi vladali svijetom."

4

Jednoga dana (počne Ishmael), bogovi su razmatrali upravljanje svijetom na uobičajeni način i jedan od njih reče: "O ovome sam neko vrijeme razmišljao - široka, ugodna savana. Hajde da u tu

zemlju pošaljemo veliku količinu skakavaca. Tada će u njima čudesno planuti iskra života, pa i u pticama i gušterima koji će se njima hraniti i to će biti jako zgodno."

Ostali su neko vrijeme razmišljali o tome, a tada jedan reče: "Svakako je istina da, ako pošaljemo skakavce u tu zemlju, iskra će života planuti u njima i u stvorenjima koja se njima hrane - ali na račun svih drugih bića koja tamo žive." Ostali ga zapitaše što time želi reći i on nastavi. "Svakako bi bio velik zločin svim ostalim stvorovima uskratiti iskru života da bi skakavci i ptice i gušteri mogli neko vrijeme napredovati. Jer skakavci će ogoljeti zemlju, a jeleni i gazele i koze i zečevi će gladovati i umrijeti. A nestankom divljači, lavovi i vukovi i lisice isto će tako ubrzo izumrijeti. Neće li nas onda proklinjati i nazivati nas zločincima što smo prednost dali skakavcima i pticama i gušterima?"

Sada su se bogovi počeli češkati po glavi nad tim pitanjem stoga što nikada prije stvari nisu sagledali u tom svjetlu. Ali na kraju jedan od njih reče: "Mislim da to ne predstavlja nikakvu veliku poteškoću. Jednostavno to nećemo napraviti. Nećemo poslati veliku količinu skakavaca u tu zemlju, a stvari će se odvijati kao i prije i nitko neće imati nikakvog razloga da nas proklinje."

Većina je bogova smatrala da to ima smisla, ali jedan se od njih nije složio. "Svakako bi to bio jednako velik zločin kao i onaj drugi", reče on. "Jer, zar skakavci i ptice i gušteri ne žive u našim rukama jednako kao i sve ostalo? Zar da nikada ne dođe njihovo vrijeme za procvat, kao što je došlo vrijeme i drugima?"

Dok su bogovi raspravljali o tome, izade lisica u lov, i oni rekoše: "Hajde da lisici pošaljemo prepelicu." Ali jedva da su izgovorili te riječi, kada jedan od njih reče: "Svakako bi bio zločin dopustiti lisici da živi na račun prepelice. Prepelica ima svoj život kojeg smo joj podarili i živi u našim rukama. Bilo bi besramno poslati je u ralje lisici!"

Tada drugi reče: "Pogledajte ovamo! Prepelica se prišuljala skakavcu! Ako prepelicu ne predamo lisici, ona će pojesti skakavca. Zar skakavac nema svoj život kojim smo ga mi nadarili i zar ne živi u našim rukama isto kao i prepelica? Svakako bi bio zločin *ne* dati prepelicu lisici, tako da skakavac ostane na životu."

Pa, kao što možeš i zamisliti, bogovi su teško gundali nad tom poteškoćom, i nisu znali što im je činiti. I dok su se prepirali oko toga, dođe proljeće, i otopljeni snijeg sa planina počne bujati u potoke i jedan od njih reče: "Svakako bi bio zločin dopustiti tim vodama da poplave zemlju, jer bezbrojna će stvorenja biti osuđena da ih bujice odnesu u smrt." Ali tada drugi reče: "Svakako bi bio zločin *ne* dozvoliti tim vodama da potope zemlju, jer će jezera i močvare isušiti i sva stvorenja koja u njima žive umrijet će." I opet se bogovi nađoše u zbrci.

Na kraju jedan od njih izreče ono što se činilo daje nova zamisao. "Jasno je da će svako djelo koje poduzmemo biti na dobro jednima, a na štetu drugima, pa hajde da uopće ništa ne poduzimamo. Tada nas nijedno stvorenje koje živi u našim rukama neće moći nazvati zločincima."

"Besmislica", otrese se drugi. "Ako ništa ne poduzmemo i to će isto tako biti na dobro jednima, a na štetu drugima, zar ne? Stvorovi koji žive u našim rukama reći će: 'Gle, mi patimo, a bogovi ne čine ništa!'"

I dok su se bogovi međusobno svađali, skakavci preplaviše savanu i skakavci i ptice i gušteri slavili su bogove, dok su divljač i mesojedi umirali proklinjući ih. I stoga što bogovi nisu ništa poduzeli glede toga, prepelica je preživjela, a lisica je u svoju rupu otišla gladna, proklinjući bogove. I stoga što je prepelica preživjela, pojela je skakavca, a skakavac je umro proklinjući

bogove. A stoga što su na kraju bogovi odlučili zaustaviti bujice proljetnih voda, jezera i močvare presušiše i sve tisuće stvorova koji su živjeli u njima umriješe proklinjući ih.

I slušajući sve te kletve, bogovi zastenjaše. "Od toga smo vrta stvorili mjesto užasa i svi koji žive u njemu mrze nas kao nasilnike i zločince. I u pravu su, jer smo im svojim djelovanjem ili nedjelovanjem poslali jednoga dana dobro, a zlo drugoga, ne znajući što bismo trebali učiniti. Savana koju su skakavci ogoljeli odzvanja kletvama, a mi joj nemamo što odgovoriti. Lisica i skakavac nas proklinju, jer smo dozvolili prepelici da preživi, a ni za njih nemamo odgovora. Sigurno je da svekoliki svijet mora proklinjati dan kada smo ga stvorili, jer mi smo zločinci koji naizmjenice šalju dobro i zlo, znajući čak i dok to činimo da ne znamo što bi trebalo učiniti."

Tako su bogovi tonuli pravo u beznadno očajanje, kada jedan od njih reče: "Recite, nismo li za vrt sačinili određeno drvo čiji je plod spoznaja dobra i zla?"

"Jesmo", uzviknuše ostali. "Hajde da pronađemo to stablo i pojedemo njegov plod i spoznamo kakvo je to znanje." A kada bogovi pronađoše drvo i okusiše njegov plod, oči im se otvoriše i oni rekoše: "Sada zaista imamo spoznaju koja nam je potrebna da njegujemo vrt a da ne postanemo zločinci i da ne zaslužimo prokletstva svih onih koji žive u našim rukama."

I dok su tako govorili, izađe lav u lov i bogovi rekoše sami sebi: "Danas je na lavu red da ostane gladan, a jelen kojega bi ulovio poživjet će još koji dan."

I tako lav izgubi svoj plijen i dok se gladan vraćao u svoj brlog, počeo je proklinjati bogove. Ali oni rekoše: "Budi smiren, jer mi znamo kako vladati svijetom, a danas je tvoj red da ostaneš gladan." I lav se smiri.

I idućega dana lav krene u lov i bogovi mu poslaše jelena kojega su dan prije poštjednili. A kada je jelen osjetio lavlje ralje na svome vratu, počeo je proklinjati bogove. Ali oni rekoše: "Budi smiren, jer mi znamo kako vladati svijetom, a danas je tvoj dan za umiranje, upravo kao što je jučer bio tvoj dan za život." I jelen ostade smiren.

Tada bogovi rekoše sami sebi: "Spoznaja dobra i zla svakako je snažna, jer nam omogućuje da vladamo svijetom a da ne postanemo zločinci. Da smo jučer lava ostavili gladnim bez ovoga znanja, tada bi to zaista bio zločin. A da smo danas jelena poslali u lavlje ralje bez ovoga znanja, tada bi to zaista isto tako bio zločin. Ali s ovim smo znanjem učinili obje ove stvari, jednu očigledno suprotnu drugoj, i nismo počinili nikakav zločin."

Dogodilo se da je jedan od bogova bio negdje po nekakvom poslu dok su ostali jeli sa drveta spoznaje i kada se vratio i čuo što su bogovi učinili glede lava i jelena, on reče: "Čineći tako vi ste svakako počinili zločin, bilo u jednom bilo u drugom slučaju, jer su te dvije stvari suprotne i jedno učiniti je pravo, a drugo pogrešno. Ako je bilo dobro da lav ostane gladan prvoga dana, tada je bilo loše poslati mu jelena drugoga dana. Ili ako je bilo dobro poslati jelena lavu drugoga dana, tada je bilo zlo ostaviti ga gladnog prvoga dana."

Ostali kimnuše i rekoše: "Da, tako bismo i mi razmišljali prije nego smo pojeli plod drveta spoznaje."

"Kakvo je to znanje?" upita bog po prvi put zapazivši drvo.

"Okusi njegov plod", rekoše mu. "Tada ćeš točno znati kakvo je to znanje."

I bog ga okusi i oči mu se otvoriše. "Da, vidim", reče. "Ovo je doista pravo znanje za bogove: znanje o tome tko će živjeti, a tko umrijeti."

5

"Ima li kakvih pitanja?" upita Ishmael.

Skočio sam, prenut tim prekidom u pripovijedanju. "Ne. Ovo je očaravajuće." Ishmael nastavi.

6

Kada bogovi vidješe da se Adam budi, rekoše sami sebi: "Evo jednog stvora koji nam je toliko nalik da bi gotovo mogao biti jedan od nas. Koliko ćemo mu dug život podariti i kakvu ćemo mu sudbinu odrediti?"

Jedan od njih reče: "On je tako lijep, hajde da mu podarimo život koliko je dug životni vijek ove planete. Dok je u danima svoga djetinjstva, brinut ćemo se za njega kao što se brinemo za sve ostale u vrtu, tako da nauči slatkoću življenja u našoj ruci. Ali kada odraste sigurno će početi shvaćati da je sposoban za mnogo više od ostalih stvorova i pod našom će brigom postati nemiran. Hoćemo li ga tada odvesti do drugog stabla u vrtu, do Drveta Života?"

Ali drugi reče: "Odvesti Adama do Drveta Života dok je još dijete, prije nego je on sam čak i počeo tragati za njim, značilo bi oduzeti mu velik pothvat kojim bi mogao doseći važnu mudrost i sam sebi dokazati svoju odvažnost. Kao što ćemo mu dok je dijete pružiti brigu koja mu je potrebna, hajde da mu pružimo i potragu koja mu je potrebna u mladosti. Neka potraga za Drvetom Života ispuni njegovu mladost. Tako će sam za sebe otkriti kako može živjeti jednako dugo koliko je i životni vijek ove planete."

Ostali se složili s tim naumom, ali jedan reče: "Trebali bismo istaći da bi za Adama to mogla biti duga i zbnunjuća potraga. Mladost je nestrpljiva i nakon nekoliko tisuća godina traganja, mogao bi početi očajavati. Ako bi se to dogodilo, mogao bi umjesto toga doći u iskušenje i jesti sa Drveta Spoznaje Dobra i Zla."

"Glupost", odvratili ostali. "Jako dobro znaš da plod toga drveta hrani samo bogove. Ne može hraniti Adama kao što ga ne može hraniti ni trava kojom se hrane volovi. Može ga uzeti u usta i progutati, ali plod će proći kroz njegovo tijelo bez ikakve dobrobiti. Ne misliš valjda da bi jedući s toga drveta zaista mogao doseći naše znanje?"

"Naravno da ne", odgovori on. "Opasnost nije u tome što bi on mogao postići naše znanje, nego prije u tome što bi mogao *zamišljati* da ga je dosega. Kada bi okusio plod toga drveta, mogao bi reći sam sebi: 'Jeo sam sa drveta spoznaje koje pripada bogovima i stoga jednako kao i oni znam kako vladati svijetom. Mogu učiniti sve što želim.'"

"To je besmisleno", rekoše ostali bogovi. "Kako bi Adam ikada bio tako glup da si umisli kako posjeduje spoznaju koja mu omogućuje da vlada svijetom i da čini što bismo i mi činili? Nikada nijedan naš stvor neće biti gospodarem spoznaje o tome tko će živjeti a tko umrijeti. To je samo

naše znanje i kad bi Adam rastao u mudrosti sve do samog pomračenja svemira, bilo bi mu podjednako daleko kao što mu je daleko i sada."

Ali ti dokazi nisu zbunili drugog boga. "Kada bi Adam jeo s našega drveta", uporno je nastavljao, "ne može se predvidjeti kako bi se mogao zavaravati. Ne znajući istinu, mogao bi reći sam sebi: 'Dobro je sve ono što ja smatram ispravnim, a loše je sve što ne smatram ispravnim.'"

Ali ostali se tome narugaše, govoreći: "To nije znanje dobra i zla."

"Naravno da nije", odvrati on, "ali kako će to Adam znati?"

Ostali slegoše ramenima. "Možda bi u djetinjstvu Adam mogao vjerovati da je dovoljno mudar da bi vladao svijetom, ali što ima u tome? Takva će drska ludost proći sa zrelošću."

"Ah", reče onaj bog, "ali ako ga obuzme ta drska ludost, hoće li Adam *preživjeti* do zrelosti? Vjerujući da nam je ravan, bio bi sposoban za sve. U svojoj drskosti, mogao bi se ogledati vrtom i reći sam sebi: 'Sve je ovo pogrešno. Zašto bih morao dijeliti iskru života sa svim ovim stvorovima? Pogledaj, lavovi i vukovi i lisice love divljač koju bih ja uzeo za sebe. To je loše. Poubijati ću sva ta stvorenja i to će biti dobro. A pogledaj ovamo, zečevi i skakavci i vrapci hrane se plodovima zemlje koje bih ja uzeo za sebe. To je loše. Poubijati ću sva ta stvorenja i to će biti dobro. A pogledaj ovamo, bogovi su ograničili moj rast kao što su ograničili rast svega drugoga. To je loše. Ja ću rasti bez ograničenja, uzevši svaku iskru života koja struji ovim vrtom samo za sebe i to će biti dobro.' Recite mi - ako bi se to dogodilo, koliko bi dugo Adam živio prije nego bi uništio cijeli svijet?"

"Ako bi se to dogodilo", rekoše ostali, "Adam bi u jednome danu uništio svijet, a na kraju toga dana uništio bi samoga sebe."

"Upravo tako", reče onaj bog, "osim ako mu ne uspije pobjeći s ovoga svijeta. Tada bi uništio svekoliki svemir kao što je uništio svijet. Ali čak i tako neminovno bi završio uništavajući samoga sebe, kao što mora završiti sve što neograničeno raste."

"To bi zaista za Adama bio užasan završetak", reče neki drugi bog. "Ali da li bi mogao doći do istoga kraja čak i kada ne bi kušao s Dreveta Spoznaje Dobra i Zla? Ne bi li svojim čeznućem za rastom bio u iskušenju da iskru života uzme u svoje vlastite ruke čak i ako se ne zavarava da je to dobro?"

"Mogao bi", složiše se ostali. "Ali kakva bi bila posljedica? Postao bi zločinac, odmetnik, kradljivac života i ubojica stvorenja koja ga okružuju. Kada ne bi živio u obmani da je ono što čini dobro - i da ga stoga treba učiniti pod svaku cijenu - uskoro bi se zamorio odmetničkim životom. Zaista, to se tijekom njegove potrage za Drevetom Života mora dogoditi. Ali kada bi jeo s drveta našega znanja, tada bi odbacio svoj umor. Rekao bi: 'Što znači što sam umoran živjeti kao ubojica svega života koji me okružuje? Razlikujem dobro i zlo, a ovaj je način života dobar. Stoga moram tako živjeti, čak iako sam na smrt umoran, čak iako uništavam svijet i čak samoga sebe. Bogovi su u svijet upisali zakon kojega svi moraju slijediti, ali on se ne može odnositi na mene stoga što sam im ja ravan. Stoga ću živjeti izvan tog zakona i rasti bez ograničenja. Loše je biti ograničen. Ukrast ću iskru života iz ruku bogova i iskoristiti je za svoj rast i to će biti dobro. Uništiti ću one vrste koje neće podržati moj rast i to će biti dobro. Otet ću vrt iz ruku bogova i iznova ga preurediti da služi samo mome rastu i to će biti dobro. I budući je sve to dobro, moram to učiniti pod svaku cijenu. Može se dogoditi da ću uništiti vrt i razoriti ga. Može se dogoditi da će se moje potomstvo množiti diljem Zemlje kao skakavci i ogoliti je, sve dok se ne utope u

svojoj vlastitoj prljavštini i dok ne zamrže i sam pogled na onoga drugoga i dok ne polude. Ipak moraju nastaviti, jer je bezgranični rast dobar, a prihvaćanje ograničenja zakona je loše. A ako itko kaže: "Hajde da odbacimo teret zločinačkog života i ponovo živimo u rukama bogova", ubit ću ga, jer ono što kaže je zlo. A ako itko kaže: "Hajde da okrenemo leđa našoj bijedi i tragamo za onim drugim drvetom", i njega ću ubiti, jer ono što kaže je zlo. A na kraju, kada cijeli vrt podvrgnem svojoj koristi i odbacim sve vrste koje ne podržavaju moj rast i kad svaka iskra života u svijetu teče kroz moje potomstvo, ja i dalje moram rasti. A ljudima ove zemlje reći ću: "Rastite, jer to je dobro", i oni će rasti. A ljudima druge zemlje ću reći: "Rastite, jer to je dobro", i oni će rasti. A kada više ne budu mogli rasti, ljudi ove zemlje napast će ljude one zemlje da bi ih ubili, tako da i dalje mogu rasti. A ako jauci mojih nasljednika ispune svekoliki svijet, reći ću im: "Morate podnijeti svoje patnje, jer patite poradi dobra. Pogledajte kako smo ogromni postali! Rabeći svoje znanje o dobru i zlu, učinili smo sebe gospodarima svijeta, pa ni bogovi nas ne mogu nadjačati. Iako vaši jauci odzvanjaju svijetom, nije li milije živjeti u svojim vlastitim rukama, negoli u rukama bogova?"

Pa kada su bogovi sve to čuli, oni uvidješe da, od sveg drveća u vrtu, samo Drvo Spoznaje Dobra i Zla može uništiti Adama. I tako mu rekoše: "Možeš jesti sa svakoga drveta u vrtu osim s Drveta Spoznaje Dobra i Zla, jer onoga dana kada kušaš plod s tog drveta sigurno ćeš umrijeti."

7

Sjedio sam tamo neko vrijeme omamljen, a tada se prisjetih da sam u Ishmaelovoj staroj zbirci knjiga vidio Bibliju. Zapravo, bilo ih je tri. Dohvatio sam ih i nakon nekoliko minuta proučavanja pogledah ga i rekoh: "Nijedna od ovih ne objašnjava zašto je to drvo zabranjeno Adamu."

"Da li si očekivao objašnjenje?"

"Pa... da."

"Uzimatelji zapisuju bilješke, a ova je priča njima uvijek bila nerješiva zagonetka. Nikada nisu mogli dokučiti poradi čega bi spoznaja dobra i zla trebala biti zabranjena čovjeku. Da li ti shvaćaš?"

"Ne."

"Stoga što je to znanje, prema Uzimateljima, najbolje znanje od svih - najviše dobrobiti donosi čovjeku ako ga posjeduje. Ako je tako, zašto bi mu ga bogovi zabranili?"

"Istina."

"Spoznaja dobra i zla u osnovi je znanje u kojemu se vladari svijeta moraju uvježbavati, stoga što je sve što urade dobro za neke, ali zlo za druge. O tome se u vladanju i radi, zar ne?"

"Da."

"A čovjek je rođen da vlada svijetom, nije li?"

"Da. Prema mitologiji Uzimatelja."

"Poradi čega bi onda bogovi zadržali upravo to znanje koje je čovjeku potrebno da bi ispunio svoju sudbinu? Sa stajališta Uzimatelja, u tome nema nikakvoga smisla."

"Istina."

"Do nevolje je došlo prije deset tisuća godina, kada su ljudi tvoje kulture rekli: 'Mi smo jednako mudri kao bogovi i jednako dobro kao oni možemo vladati svijetom.' Kada su moć života i smrti uzeli u svoje vlastite ruke, njihova je propast bila zapečaćena."

"Da. Stoga što zapravo nisu mudri kao bogovi."

"Bogovi su milijardama godina vladali svijetom i sve je bilo prilično dobro. Nakon samo nekoliko tisuća godina ljudske vladavine, svijet je na rubu smrti."

"Istina. Ali Uzimatelji ga se nikada neće odreći."

Ishmael slegne ramenima. "Tada će umrijeti. Kao što je predviđeno. Stvaraoci ove priče znali su o čemu govore."

8

"I ti kažeš da je ova priča napisana sa stajališta Ostavitelja?"

"Točno. Da je napisana sa stajališta Uzimatelja, spoznaja dobra i zla ne bi bila zabranjena Adamu, bila bi mu *nametnuta*. Bogovi bi neprestano ponavljali: 'Hajde, Čovječe, ne vidiš li da si ništa bez ovoga znanja? Prestani odbacivati naš dar kao lav ili vombat. Evo, kušaj ovoga ploda i istoga ćeš trenutka shvatiti da si nag - nag kao lav ili vombat: nag prema svijetu, nemoćan. Hajde, kušaj ovoga ploda i postani jedan od nas. Tada, sretniče, možeš napustiti ovaj vrt i početi živjeti u znoju lica svoga, onako kako je ljudima predviđeno da žive.' I da su je napisali ljudi tvoga kulturološkoga uvjerenja, taj se događaj ne bi zvao Padom, nego Uzdizanjem - ili, kako si ti to prije rekao, Oslobođanjem."

"Potpuno istinito... Ali nisam sasvim siguran kako se to uklapa sa svim drugim."

"Mi proširujemo tvoje razumijevanje onoga *kako su stvari postale ovakve kakve jesu*."

"Ne shvaćam."

"Prije kratkog si mi vremena rekao da se Uzimatelji nikada neće odreći svoga nasilja nad svijetom, kako god loše stvari stajale. Kako su postali takvi?"

Zurio sam u njega.

"Postali su takvi stoga što su oduvijek vjerovali da je ono što oni čine *pravilno* - i stoga se mora učiniti pod bilo koju cijenu. Oduvijek su vjerovali da, kao bogovi, znaju što je dobro učiniti i što je krivo učiniti, a ono što oni čine je *dobro*. Shvaćaš li kako su pokazivali ono što govorim?"

"Morao bih promisliti."

"Pokazali su to prisiljavajući sve na svijetu da čine ono što *oni* čine, da žive kao što *oni* žive. Svi su morali biti prisiljeni živjeti kao što žive Uzimatelji, stoga što su Uzimatelji znali *pravi* način."

"Da, to shvaćam."

"Mnogi su se narodi Ostavitelja bavili poljoprivredom, ali nikada nisu bili opsjednuti obmanom da je ono što čine *pravilno*, da se svi u svekolikom svijetu moraju baviti poljoprivredom, da svaki i posljednji kvadratni metar planete mora biti tome posvećen. Ljudima oko sebe nisu govorili: 'Više ne možete živjeti od lova i sakupljanja. To je pogrešno. To je zlo i mi to zabranjujemo. Obradujte svoju zemlju ili ćemo vas izbrisati.' Ono što su oni rekli bilo je: 'Želite biti lovci-sakupljači? Što se nas tiče to je u redu. To je krasno. Mi želimo biti poljoprivrednici. Vi budite lovci-sakupljači, a mi ćemo biti poljoprivrednici. Ne pretvaramo se da znamo koji je način *pravi*. Samo znamo što se nama više *sviđa*.'"

"Da, shvaćam."

"A ako bi im dosadilo to što se bave poljoprivredom, ako bi otkrili da im se ne sviđa kamo ih to vodi u njihovoj određenoj prilagodbi, bili su *sposobni* odreći se toga. Nisu sebi govorili: 'Pa, moramo nastaviti čak ako bi nas to i uništilo, stoga što je to *pravi* način života.' Na primjer, nekada je živio narod koji je smislio široku mrežu kanala za navodnjavanje da bi obradio pustinje onoga što je sada jugoistočna Arizona. Tri su tisuće godina održavali te kanale i sagradili prilično naprednu civilizaciju, ali na kraju su mogli reći: 'To je tegoban i nezadovoljavajući način života, pa neka ide k vragu.' Jednostavno su digli ruke od svega i tako potpuno izbacili iz misli ono što su do tada činili da mi čak ne znamo ni kako su se zvali. Jedino ime koje za njih imamo je ime koje su im nadjenuli Pima Indijanci: Hohokami - oni koji su nestali."

"Ali za Uzimatelje neće biti tako jednostavno. Bit će teško kao sam vrag da se svega odreknu, stoga što je ono što oni čine *dobro*, i moraju s tim nastaviti čak ako to znači uništenje svijeta i ljudske vrste s njime."

"Da, čini se da je tako."

"Odreći se toga značilo bi... što?"

"Odreći se toga značilo bi... značilo bi da su cijelo vrijeme bili *u krivu*. Značilo bi da *nikada* nisu znali kako vladati svijetom. Značilo bi... prebacivanje svojih težnji na bogove."

"Značilo bi ispljunuti plod toga drveta i vratiti vladavinu svijetom nazad bogovima."

9

Ishmael glavom pokaže na kup Biblija do svojih nogu. "Prema piscima te priče, ljudi koji su živjeli između rijeka Tigrisa i Eufrata jeli su sa drveta spoznaje koje je pripadalo bogovima. Gdje su našli takvu zamisao, što misliš?"

"Kako to misliš?"

"Što je tvorcima ove priče dalo zamisao da su ljudi koji su živjeli u Plodnom Polumjesecu jeli sa božanskog drveta spoznaje? Misliš li da su to vidjeli vlastitim očima? Misliš li da su bili tamo kada je počela vaša poljoprivredna revolucija?"

"Pretpostavljam da je to moguće."

"Misli. Da su bili tamo i vidjeli to svojim vlastitim očima, tko bi oni morali biti?"

"Oh... točno. Morali bi biti ljudi Pada. Bili bi Uzimatelji."

"A ako su bili Uzimatelji, priču bi bili ispričali na drugi način."

"Da."

"Što znači kako tvorci ove priče nisu bili tamo da to vide svojim vlastitim očima. Kako su onda znali što se dogodilo? Kako su znali da su Uzimatelji prisvojili ulogu bogova u svijetu?"

"Gospode", rekoh.

"Tko su *bili* tvorci ove priče?"

"Pa... Židovi?"

Ishmael odmahne glavom. "Među ljudima poznatim kao Židovi to je bila već drevna priča - i to tajanstvena priča. Židovi su u povijest stupili kao Uzimatelji - i nisu željeli ništa više nego da budu kao njihovi susjedi Uzimatelji. Zaista, zato su ih njihovi proroci uvijek grdili."

"Istina."

"Tako, iako su sačuvali priču, više je nisu potpuno razumijevali. Da bismo pronašli ljude koji je razumiju, moramo pronaći njezine tvorce. A tko su oni bili?"

"Pa... preci Židova."

"Ali tko su *oni* bili?"

"Bojim se da nemam pojma."

Ishmael zagunđa. "Gledaj, ne mogu ti zabraniti da kažeš: 'Nemam pojma', ali zahtijevam da prije nego to izgovoriš *razmisliš* nekoliko trenutaka."

Tako sam proveo nekoliko sekundi, tek da bih bio pristojan, a onda rekoh: "Žao mi je. Moje je znanje o drevnoj povijesti beznačajno."

"Drevni su preci Židova bili Semiti."

"Oh."

"To si znao, zar nisi?"

"Da, pretpostavljam da jesam. Samo..."

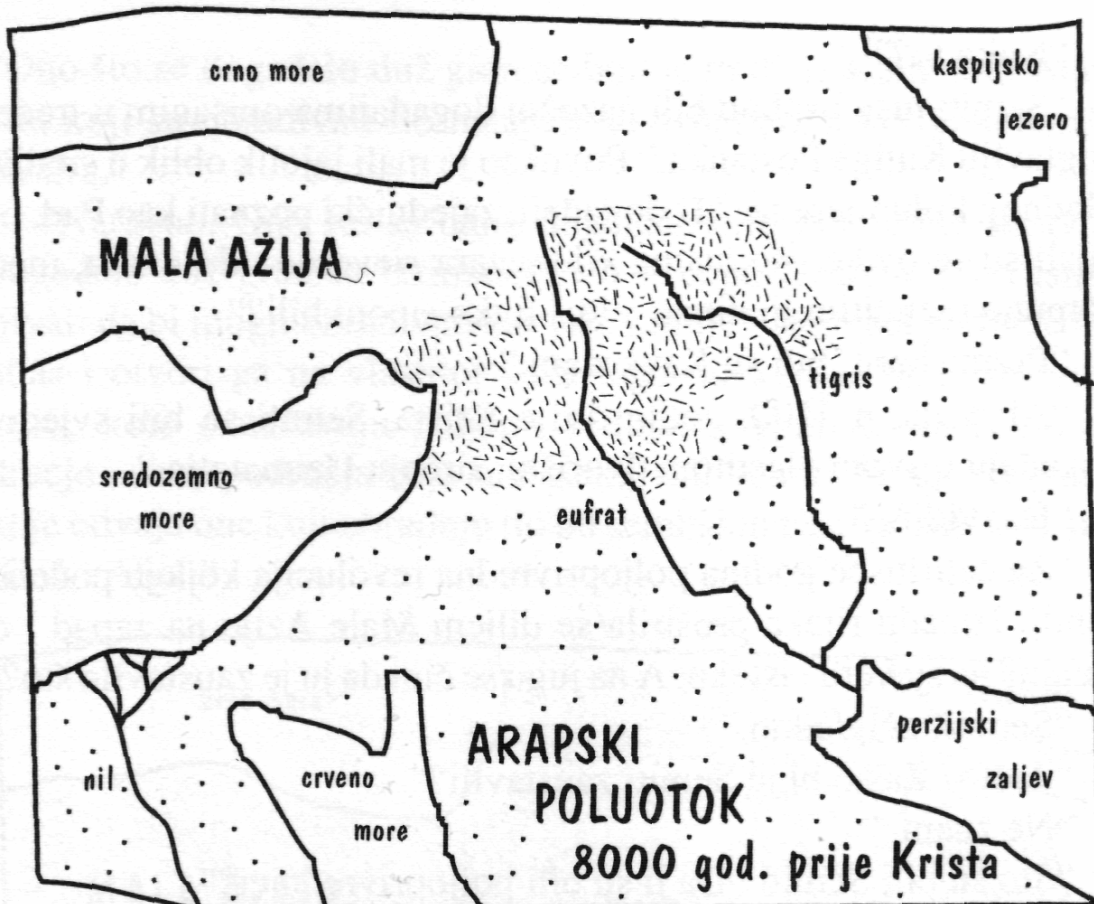
"Samo nisi razmišljao."

"Točno."

Ishmael se pokrene i, da budem savršeno iskren, želudac mi se stisnuo kad je njegova polutonska težina prošla pored moje stolice. Ako ne znate kako se gorile kreću s mjesta na mjesto na tlu, možete posjetiti zoološki vrt ili posuditi video vrpcu *National Geographica*; nikakve vam moje riječi to ne mogu dočarati.

Ishmael je tutnjao ili se gegao ili se odvuкао do police s knjigama i vratio se s povijesnim atlasom, kojeg mi je predao otvorenog na karti Europe i Bliskog Istoka 8 500. godine prije Krista. Oštrica nalik srpu gotovo je presijecala Arapski poluotok od ostatka. Riječi *Počeci poljoprivrede* pojašnjavale su da oštrica srpa zatvara Plodni Polumjesec. Pregršt točkica označavao je mjesta gdje je pronađeno rano oruđe za obrađivanje zemlje.

"Ova karta, vjerujem, ostavlja krivi dojam", reče Ishmael, "iako to nije učinjeno namjerno. Odaje utisak da se poljoprivredna revolucija dogodila u praznome svijetu. Stoga više volim svoju vlastitu kartu." Rastvorio je svoj atlas i pokazao mi ga.

"Kao što vidiš, ovo pokazuje situaciju pet stotina godina kasnije. Poljoprivredna je revolucija već dobrano odmakla. Područje u kojem se odvija obrađivanje zemlje označeno je ovim crticama." Rabeći olovku za pokazivanje, označio je područje između Tigrisa i Eufrata. "Ovo je, naravno, zemlja između rijeka, rodno mjesto Uzimatelja. A što misliš što predstavljaju sve ove točkice?"

"Narode Ostavitelja?"

"Upravo tako. Nisu zamišljene kao izjava o gustoći stanovništva. Niti imaju namjeru pokazati da su svaki dostupan komadić zemlje nastanjivali neki narodi Ostavitelja. Ono što pokazuju je da je to bilo daleko od nekog praznog svijeta. Vidiš li što ti pokazujem?"

"Pa, mislim da vidim. Zemlja Pada ležala je između Plodnog Polumjeseca, okružena nepoljoprivrednicima."

"Da, ali ti isto tako pokazujem da su u to vrijeme, na početku vaše poljoprivredne revolucije, ti rani Uzimatelji, osnivači tvoje kulture, bili nepoznati, odvojeni, nevažni. Sljedeća karta u tom povijesnom atlasu pokazuje stanje nakon četiri tisuće godina. Što bi očekivao ugledati na njoj?"

"Očekivao bih da su se Uzimatelji proširili."

On kimne, pokazujući mi da okrenem stranicu. Tamo je tiskani jajolik oblik, označen sa *Kulture bakrenoga doba*, s Mezopotamijom u središtu, okruživao cijelu Malu Aziju i sve zemlje prema sjeveru i istoku sve do Kaspijskog mora i Perzijske struje. Jajolik se oblik pružao prema jugu sve do ulaza na Arapski poluotok, koji je bio označen crtama koje su se križale i označen sa *Semiti*.

"Sada", reče Ishmael, "imamo neke svjedoke."

"Kako to?"

"Semiti nisu osobno bili nazočni događajima opisanim u trećem poglavlju Knjige Postanka." Povukao je mali jajolik oblik u središtu Plodnog Polumjeseca. "Ti događaji, zajednički poznati kao Pad, odvijali su se ovdje, stotinama kilometara sjeverno od Semita, među potpuno različitim ljudima. Vidiš li tko su oni bili?"

"Prema karti, bili su Kavkažani."

"Ali sada, u 4500. godini prije Krista, Semiti su bili svjedoci događaju u svom vlastitom dvorištu: širenju Uzimatelja."

"Da, vidim."

"Za četiristisće godina poljoprivredna revolucija koja je počela u zemlji između rijeka proširila se diljem Male Azije na zapad i do planina na sjeveru i istoku. A na jugu se čini da ju je zaustavilo što?"

"Semiti, očigledno."

"Zašto? Zašto bi je Semiti zaustavili?"

"Ne znam."

"Što su bili Semiti? Da li su bili poljoprivrednici?"

"Ne. Karta jasno pokazuje da nisu bili dio onoga što se događalo kod Uzimatelja. Tako da pretpostavljam da su bili Ostavitelji."

"Ostavitelji, da, ali ne više lovci-sakupljači. Razvili su svoju drugu prilagodbu koja će postati tradicionalna za semitske narode."

"Oh. Bili su pastiri."

"Naravno. Ovčari." Pokazao je na granicu između Bakrenoga doba Uzimatelja i Semita. "Pa što se ovdje događalo?"

"Ne znam."

Ishmael kimne prema Biblijama do mojih nogu. "Pročitaj priču o Kainu i Abelu u Postanku i tada ćeš znati."

Podigao sam jednu s vrha i potražio četvrto poglavlje. Nekoliko minuta kasnije promrmljah: "Dragi Bože."

10

Kada sam priču pročitao u sva tri oblika, pogledah ga i rekoh: "Ono što se događalo duž granice bilo je to da je Kain ubio Abela. Oni koji su obrađivali tlo natapali su svoja polja krvlju semitskih pastira."

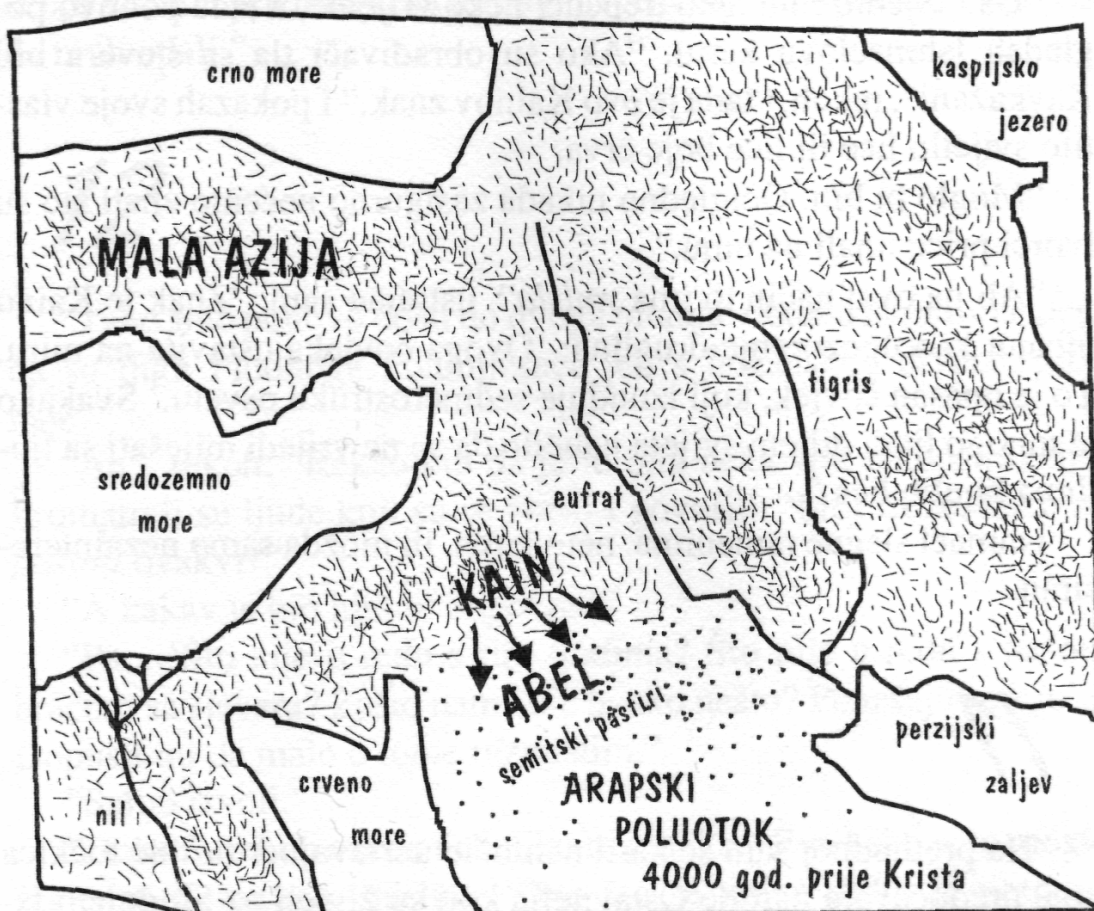
"Naravno. Ono što se tamo događalo bilo je ono što se uvijek događalo duž granica Uzimateljevih širenja: Ostavitelje su istrebljivali da bi mogli obrađivati što više zemlje." Ishmael podigne svoj atlas i otvori ga na vlastitoj karti toga razdoblja. "Kao što vidiš, crtice koje označavaju poljoprivrednike preplavile su cijelo područje - osim područja koja su nastanjivali Semiti. Ovdje na granici koja odvaja one koji obrađuju tlo od semitskih pastira, sukobili su se Kain i Abel."

Nekoliko sam trenutaka proučavao kartu, a tada stresoh glavom. "A biblijski znanstvenici to ne razumiju?"

"Naravno, ne mogu reći da niti jedan znanstvenik nikada to nije razumio. Ali većina tu priču čita kao da je smještena u povijesnoj nikada postojećoj zemlji, nalik jednoj od Ezopovih basni. Jedva da bi im palo na pamet da je tumače kao dio semitske ratne promidžbe."

"Ona to i jest, svakako. Znam da je uvijek bila tajna zašto je Bog prihvatio Abela i njegove ponude, a odbio Kaina i njegove. Ovo objašnjava zašto. Ovom su pričom Semiti pripovijedali svojoj djeci: 'Bog je na našoj strani. On voli nas pastire, ali mrzi one strašne ljude koji tamo na sjeveru obrađuju zemlju.'"

"To je točno. Kada bi to čitao kao priču koja je ponikla među precima tvoje vlastite kulture, ona je nerazumljiva. Postaje smisljena tek kada shvatiš da potiče od *neprijatelja* predaka tvoje kulture."

"Da." Sjedio sam tako trećući neko vrijeme, a tada ponovo pogledah Ishmaelovu kartu. "Ako su obrađivači tla sa sjevera bili Kavkažani", rekoh, "tada je *ovo* Kainov znak." I pokazah svoje vlastito svijetlo lice ili lice boje crva.

"Moglo bi biti. Očigledno nikada zasigurno nećemo znati što su tvorci priče imali na umu."

"Ali na ovaj način to ima *smisla*", ustrajao sam. "Znak je Kainu utisnut kao upozorenje drugima: 'Ovoga čovjeka ostavite na miru. To je opasan čovjek, koji iznuđuje sedmerostruku osvetu.' Svakako je mnogo ljudi diljem svijeta naučilo da se ne vrijedi miješati sa ljudima bijelih lica."

Ishmael slegne ramenima, neuvjeren, ili možda samo nezainteresiran.

11

"Na prethodnoj sam se karti namučio ucrtavajući stotine točkica koje predočavaju narode Ostavitelja koji su živjeli na Srednjem Istoku kada je počela vaša poljoprivredna revolucija. Što misliš, što se dogodilo tim ljudima u vremenu između ove dvije karte?"

"Morao bih reći da ili su ih Uzimatelji prevladali i pretopili među svoje, ili su preuzeli poljoprivredu kao oponašanje Uzimatelja."

Ishmael kimne. "Nema sumnje da su mnogi od tih naroda imali svoje vlastite priče o toj revoluciji, svoj vlastiti način objašnjavanja kako su ti ljudi s područja Plodnoga Polumjeseca postali takvi kakvi su bili, ali samo je jedna od tih priča preživjela - ona koju su Semiti pripovijedali svojoj djeci o Padu Adama i Kainovu ubojstvu svoga brata Abela. Preživjela je stoga što Uzimatelji nikada nisu uspjeli prevladati Semite, a Semiti su odbili preuzeti poljoprivredni način života. Čak i njihovi krajnji potomci, Uzimatelji, Židovi, koji su sačuvali priču ne razumijevajući je potpuno, nisu mogli stvoriti nikakav zanos prema seljačkom načinu života. A evo kako se dogodilo da, širenjem kršćanstva i Staroga Zavjeta, Uzimatelji usvoje kao svoju vlastitu priču koju su njihovi neprijatelji jednom pripovijedali da bi ih odali."

12

"Tako smo ponovo došli do ovoga pitanja: otkuda Semitima ideja da su ljudi Plodnoga Polumjeseca jeli s božanskog drveta spoznaje?"

"Ah", rekoh. "Rekao bih da je to bila neka vrst rekonstrukcije. Promatrali su ljude koji su se borili i govorili: 'Moj Bože, kako su *postali* ovakvi?'"

"A kakav je bio njihov odgovor?"

"Pa... 'Što nije u redu s tim ljudima? Što nije u redu s našom braćom sa sjevera? Zašto nam čine ovako nešto? Ponašaju se kao...' Dopusti mi da malo o tome razmislim."

"Samo izvoli."

"Dobro", rekoh nakon nekoliko trenutaka. "Evo kako je to moglo izgledati Semitima, mislim. 'Ono što se zbiva nešto je potpuno novo. To nisu lutajuće horde. To nisu ljudi koji povlače granicu i pokazuju nam zube da bi bili sigurni kako mi znamo da su oni tamo. Ovi momci govore... naša braća sa sjevera govore nam da moramo umrijeti. Govore da je Abel morao biti uništen. Govore nam da nam se ne može dopustiti da živimo. Eto to je nešto novo i mi to ne razumijemo. Zašto oni ne mogu živjeti tamo gore i obrađivati zemlju i pustiti nas da živimo ovdje dolje i dja budemo pastiri? Zašto nas moraju ubijati?'"

Gore se moralo dogoditi nešto zaista čudno što je ove ljude moglo pretvoriti u ubojice. Što je to moglo biti? Čekaj malo... pogledaj kako ovi ljudi žive. Nitko prije nije ovako živio. Ne samo da govore kako *mi* moramo umrijeti. Govore kako *sve* mora umrijeti. Ne ubijaju samo nas, ubijaju *sve*. Govore: dobro, lavovi, vi ste mrtvi. S vama smo se obračunali. Vas više nema. Govore: dobro, vukovi, i s vama smo se obračunali. Ni vas više nema. Govore... nitko ne jede osim nas. Sva ta hrana pripada nama i nitko ne može dobiti ni malo bez našeg dopuštenja. Govore: živi samo ono što mi želimo da živi, a što mi želimo da umre, umire.

To je to! Ponašaju se kao da su sami bogovi. Ponašaju se kao da jedu s božanskog drveta mudrosti, kao da su jednako mudri kao i bogovi, pa mogu dijeliti život i smrt gdje god požele. Da, to je to. To je ono što se moralo dogoditi tamo gore. Ti su ljudi pronašli božansko drvo mudrosti i ukrali njegove plodove.

Aha! Točno! To su prokleti ljudi! To se odmah može vidjeti. Kada su bogovi otkrili što su učinili, rekli su: "Dobro, vi pokvareni ljudi, to je za vas! Više se nećemo brinuti o vama. Izdvojeni ste. Protjeravamo vas iz vrta. Od sada nadalje, umjesto da živite po našoj milosti, možete svoju hranu otimati od zemlje u znoju svoga lica." I tako su ti prokleti obrađivači zemlje došli i počeli nas uništavati i natapati svoja polja našom krvlju."

Kada sam završio, vidio sam kako Ishmael sklapa ruke u nijemom pljesku.

Odgovorio sam osmjehom i skromnim naklonom.

13

"Jedan je od najjasnijih pokazatelja da te dvije priče nisu smislili prethodnici tvoje kulture, je činjenica da poljoprivreda nije prikazana kao poželjan, slobodan izbor, nego prije kao kletva. Tvorcima tih priča doslovce je bilo nezamislivo da bi itko *radije* živio u znoju lica svoga. Tako da njihovo pitanje nije bilo: 'Zašto su ti ljudi usvojili tako tegoban način života?' Nego: 'Kakvo su strašno zlodjelo počinili ti ljudi da bi zaslužili takvu kaznu? Što su učinili da su im bogovi uskratili dar koji omogućuje nama ostalima da živimo bezbrižnim životom?'"

"Da, to je sada očigledno. U povijesti naše vlastite kulture, usvajanje poljoprivrede bila je predigra usponu. U tim pričama, poljoprivreda je usud palih."

14

"Imam pitanje", rekoh. "Zašto su Kaina opisali kao Adamovog prvorođenca, a Abela kao drugorođenca?"

Ishmael kimne. "Značenje je prije mitološko nego kronološko. Hoću reći da ćeš taj motiv naći posvuda u narodnim pričama: kada imaš oca s dva sina, jednim vrijednim a drugim nevrijednim, nevrijedan sin gotovo je uvijek voljeni prvorođenac, dok je vrijedni sin drugorođenac - čime se želi reći, slabiji u priči."

"Dobro. Ali zašto bi oni o sebi uopće mislili kao o Adamovim nasljednicima?"

"Ne smiješ miješati metaforičko mišljenje sa biološkim. Semiti o Adamu nisu razmišljali kao o svome biološkome pretku."

"Kako to znaš?"

Ishmael na trenutak razmisli. "Znaš li što *adam* na hebrejskome znači? Ne možemo saznati ime koje su mu nadjenuli Semiti, ali vjerojatno je imalo isto značenje."

"Znači *čovjek*."

"Naravno. Ljudska vrsta. Vjeruješ li da su Semiti mislili kako je ljudska vrsta njihov biološki predak?"

"Ne, naravno da ne."

"Slažem se. Odnosi u priči moraju se razumjeti metaforički, ne biološki. Kako su to oni shvaćali, Pad je ljudsku vrstu podijelio nadvoje - u zločeste i dobre momke, u obrađivače zemlje i pastire, od kojih su prvi nakanili poubijati druge."

"Dobro", rekoše.

15

"Ali bojim se da imam još jedno pitanje."

"Nema razloga za ispričavanje. Poradi toga si ovdje."

"Dobro. Moje je pitanje, kako se Eva uklapa u sve to?"

"Njezino ime znači što?"

"Prema zapisima, znači *život*."

"A ne *žena*?"

"Ne, sudeći prema zapisima."

"Tim su imenom tvorci priče jasno izrazili da Adamovo iskušenje nije bio seks ili požuda ili pokornost ženi. Adama je privlačio *život*."

"Ne shvaćam."

"Razmisli: stotinu muškaraca i jedna žena ne znače stotinu djece, ali jedan muškarac i stotinu žena znače upravo to."

"Pa?"

"Ističem da, u smislu povećanja stanovništva, muškarci i žene imaju značajno različite uloge. U tom smislu ni u kom slučaju nisu ravnopravni."

"Dobro. Ali još uvijek ne shvaćam."

"Pokušavam te staviti u okvir mišljenja jednog nepoljoprivrednog naroda, naroda kojemu je kontrola rađanja uvijek ozbiljna poteškoća. Dozvoli mi da se suhoparno izrazim: skupina pastira koja se sastoji od pedeset muškaraca i jedne žene nije u opasnosti da će doživjeti pretjerani rast stanovništva, ali skupina koja se sastoji od jednoga muškarca i pedeset žena u velikoj je nevolji. Ljudi kao ljudi, ta skupina od pedeset i jednog pastira za tren oka postat će skupina od stotinu."

"Istina. Ali bojim se da još uvijek ne uviđam kako se to odnosi na priču u Postanku."

"Budi strpljiv. Vratimo se tvorcima priče, pastirskom narodu kojega poljoprivrednici sa sjevera tjeraju u pustinju. Zašto ih njihova braća sa sjevera tjeraju?"

"Željeli su obrađivati pastirsku zemlju."

"Da, ali zašto?"

"Ah, shvaćam. Povećavali su proizvodnju hrane da bi prehranili povećano stanovništvo."

"Naravno. Sada si spreman za još malo rekonstruiranja. Vidiš da ti obrađivači zemlje nemaju smisla za ograničavanje kada se radi o proširenju. Oni ne kontroliraju svoje stanovništvo; kada u blizini nema dovoljno hrane, oni jednostavno obrađuju novu zemlju."

"Istina."

"Dakle: kome ti ljudi kažu da?"

"Mm. Da, mislim da shvaćam. Kao u staklu, nejasno."

"Misli o tome na ovaj način: Semiti su, kao većina nepoljoprivrednih naroda, morali biti oprezni da ne dođe do neravnoteže između spolova. To što bi bilo suviše muškaraca ne bi ugrozilo ravnotežu njihovog stanovništva, ali suviše žena bi to svakako učinilo. To razumiješ?"

"Da."

"Ali Semiti su primijetili da njihovoj braći sa sjevera to nije važno. Kad bi se njihovo stanovništvo izmaklo kontroli, oni se nisu zabrinjavali, samo bi počeli obrađivati više zemlje."

"Da, to shvaćam."

"Ili pokušaj ovako: Adam i Eva proveli su u vrtu tri milijuna godina, živeći od božanskoga dara i njihov je rast bio veoma skroman; u načinu života Ostavitelja tako *mora* biti. Kao i svi Ostavitelji, nisu imali potrebu ispitivati božansku povlasticu odlučivanja tko će živjeti a tko umrijeti. Ali kada je Eva predočila to znanje Adamu, on je rekao: 'Da, vidim; s tim znanjem više ne moramo ovisiti o milosti bogova. Kada sami budemo odlučivali tko će živjeti a tko će umrijeti, moći ćemo stvarati milost koja će postojati samo za nas, a to znači da mogu reći *da* Životu i rasti neograničeno.' Ono što trebaš razumjeti je da su reći *da* Životu i prihvatiti spoznaju dobra i zla samo različite strane jednoga čina i tako je ta priča ispričovijedana u Postanku."

"Da. Prikriveno je, ali mislim da shvaćam. Kada je Adam prihvatio plod toga drveta, pokleknuo je pred iskušenjem neograničenoga života - i stoga je osoba koja mu je ponudila taj plod dobila ime *život*."

Ishmael kimne. "Kad god dvoje Uzimatelja razgovaraju o tome kako bi bilo prekrasno imati veliku obitelj, oni ponovo provode taj prizor pored Drveta Spoznaje Dobra i Zla. Govore sami sebi: 'Naravno da je naše pravo odmjeravati život na ovoj planeti kako nam se sviđa. Zašto stati kod četvero ili šestero djece? Možemo ih imati petnaestero ako želimo. Sve što trebamo uraditi je da preoremo još nekih stotinu jutara šuma - a tko mari ako kao posljedica nestane desetak vrsta živih bića?'"

16

Još je uvijek bilo nešto što se nije sasvim uklapalo, ali nisam mogao smisliti kako da to izrazim.

Ishmael mi je rekao da imam vremena.

Nakon što sam se nad tim znojio nekoliko minuta, on reče: "Ne očekuj da ćeš sve to moći izraziti pojmovima našega sadašnjega znanja o svijetu. U to su doba Semiti bili potpuno izdvojeni na Arapskome poluotoku, odsječeni u svim smjerovima, bilo morem, bilo Kainovim ljudima. Koliko su oni znali, oni i njihova braća sa sjevera doslovce su bili cjelokupna ljudska vrsta, jedini ljudi na Zemlji. Oni su svakako na taj način shvatili priču. Nikako nisu mogli znati da je Adam pojeo plod s božanskoga drveta samo u tom malom kutu svijeta, nikako nisu mogli znati da je Plodni Polumjesec samo jedno od mnogih mjesta gdje se začela poljoprivreda, nikako nisu mogli znati da posvuda po svijetu još uvijek ima ljudi koji žive onako kako je Adam živio prije Pada."

"Istina", rekoh. "Pokušavao sam sve to uklopiti u naše spoznaje, ali to se očigledno ne može."

17

"Mislim da sa sigurnošću možemo reći da je priča o Adamovu Padu izdaleka najpoznatija priča u svijetu."

"Barem na Zapadu", rekoh.

"Oh, isto je tako dobro poznata i na Istoku, budući su je kršćanski misionari prenijeli u svaki ugao svijeta. Ona posvuda snažno privlači Uzimatelje."

"Da."

"Zašto je to tako?"

"Pretpostavljam stoga što ukazuje na objašnjenje što je ovdje krenulo naopako."

"A što je krenulo naopako? Kako ljudi shvaćaju tu priču?"

"Adam, prvi čovjek, jeo je plod zabranjenoga drveta."

"A što bi to trebalo značiti?"

"Iskreno, ne znam. Nikada nisam čuo nijedno objašnjenje koje bi bilo imalo smisleno."

"A spoznaja dobra i zla?"

"Ponovo, nikada nisam čuo nikakvo objašnjenje koje bi imalo bilo kakvoga smisla. Mislim da većina ljudi to razumije kao da su bogovi željeli iskušati Adamovu poslušnost zabranjujući mu nešto, a nije bilo posebno važno što je to. A upravo je to Pad i bio - čin neposluha."

"Zapravo nema nikakve povezanosti sa spoznajom dobra i zla."

"Ne. Ali pretpostavljam da postoje ljudi koji misle da je spoznaja dobra i zla samo simbol... Ne znam točno čega. O Padu razmišljaju kao o padu iz nevinosti."

"Nevinosti koja je u ovom kontekstu vjerojatno istoznačnica za blaženo neznanje."

"Da... Ovako nekako: čovjek je bio nevin dok nije otkrio razliku između dobra i zla. Kada više nije bio nevin glede toga znanja, postao je propali stvor."

"Bojim se da mi to ne znači baš ništa."

"Ni meni, zapravo."

"Ipak, ako je čitaš s drugoga stajališta, ta priča ipak točno objašnjava što je krenulo po zlu, zar ne?"

"Da."

"Ali ljudi tvoje kulture nikada nisu bili sposobni razumjeti to objašnjenje, stoga što su uvijek pretpostavljali da su ga smislili ljudi nalik njima samima - ljudi koji su uzimali zdravo za gotovo da je svijet stvoren za čovjeka, a da je čovjek stvoren da osvoji svijet i ovlada njime, ljudi kojima je najmilije znanje na svijetu znanje o dobru i zlu, ljudi koji obrađivanje zemlje smatraju jedinim plemenitim i ljudskim načinom života. Čitajući priču kao da ju je napisao netko s njihovog vlastitog stajališta, nisu imali nikakve mogućnosti da je razumiju."

"To je točno."

"Ali kada je čitaš na drugi način, objašnjenje je savršeno smisljeno: čovjek nikada ne može imati mudrost kojom bogovi vladaju svijetom, a ako pokuša prisvojiti tu mudrost, posljedica neće biti prosvjetljenje; bit će smrt."

"Da", rekoh. "U to uopće ne sumnjam - to je značenje priče. Adam nije začetnik naše vrste, on je začetnik naše kulture."

"Poradi toga je vama oduvijek bio tako važan lik. Čak iako ti sama priča nije bila zaista smisljena, mogao si se poistovjetiti s Adamom kao njezinim likom. Od početka njega si prepoznavao kao jednoga od svojih."

Deset

1

U grad je neočekivano stigao moj ujak, očekujući da ga zabavljam. Mislio sam da će ostati jedan dan; ispalo je dva i pol dana. Uhvatio sam se kako mu dobacujem ovakve misli: "Nije li ti vrijeme da kreneš dalje? Nisi li se već zaželio svoje kuće? Ne bi li radije sam istraživao grad? Da li ti ikada padne na um da bih ja mogao imati drugoga posla?" Nije ih primao.

Nekoliko minuta prije nego sam izašao da ga odvedem u zračnu luku, primio sam poziv i ultimatum od klijenta: nema više izgovora, niti jedne riječi - posao obavi sada ili vrati predujam. Rekao sam da ću napraviti posao. Odveo sam svoga rođaka posjetioca u zračnu luku, vratio se i sjeo za računalo. Nije to tako velik posao, rekoh samomu sebi - nema smisla putovati u drugi dio grada samo da bih Ishmaelu rekao da me neće biti još dan ili dva.

Ali u srži mojih kostiju i u mojoj unutrašnjosti sve je treperilo od slutnji.

Molim se za zube - zar to ne čine svi? Nemam ih vremena četkati. Znete. Budite tamo, kažem im; navratit ću do vas prije nego postane suviše kasno. Ali tijekom druge noći izdahnuo je kutnjak koji je bio daleko, daleko pozadi. Idućega sam jutra pronašao zubara koji je pristao da ga izvadi i dostojno pokopa. U stolici, dok mi je davao injekciju za injekcijom i prebirao po svojim instrumentima i provjeravao moj pritisak, zatekao sam se u mislima: "Gledaj, nemam vremena za ovo - samo ga istrгни i pusti me da odem." Ali ispalo je da je on u pravu. O Bože, kakvo je korijenje taj zub imao - a činilo se da je mnogo bliži mojoj kralježnici nego usnama. U jednome sam ga trenutku upitao ne bi li bilo jednostavnije da mu se približi otpozadi.

Kada je to bilo gotovo, izronila je druga strana njegove osobnosti. Postao je Zubni Policajac i dobro me je i istinski izribao. Prekoravao me je, tako da sam se osjećao malenim, neodgovornim i nezrelim. Kimao sam i obećavao i kimao i obećavao, misleći: *molim vas, policajče, dajte mi još jednu priliku, pustite me na moju vlastitu jamčevinu*. Na kraju je to i učinio, ali kada sam stigao kući ruke su mi se tresle, a komadići gaze koji su ispadali iz usta nisu bili lijepi. Dan sam proveo pijući sredstva za smanjenje bolova i antibiotike i nalijevajući se do ludila burbonom.

Ujutro sam se vratio poslu, ali onaj treptaj slutnje još je uvijek pjevao u mojoj srži.

"Još jedan dan", rekoh samome sebi. "Ovo ću moći poslati večeras poštom, a jedan dan više ništa ne znači."

Kockar koji svoje posljedne novce stavi na neparan broj i promatra lopticu kako odlučno skače na utor s brojem osamnaest reći će vam kako je *znao* da gubi onoga trenutka kada je čip napustio njegovu ruku. On je to znao, *osjećao*. Ali naravno, da je loptica još jednom poskočila i zaustavila se na devetnaest, vedro bi priznao da su takvi predosjećaji često pogrešni.

Moj nije bio.

Još s početka hodnika ugledao sam napravu za čišćenje podova industrijske veličine parkiranu ispred Ishmaelovih napol otvorenih vratiju. Prije nego sam stigao do tamo, izašao je sredovječni muškarac u sivoj odori i počeo zaključavati. Doviknuo sam mu da pričekaj.

"Što to radite?" upitao sam, ponešto priglupo, kada sam mu prišao dovoljno blizu.

To zapravo nije zasluživalo odgovor, pa mi ga nije ni dao.

"Gledajte", rekoh, "znam da to nije moj posao, ali da li biste mi mogli reći što se ovdje događa?"

Pogledao me kao da sam žohar za kojeg je siguran da ga je prije tjedan dana ubio. Bez obzira na to, napokon je malo otvorio usta i ispustio nekoliko riječi: "Pripremam stan za novoga stanara."

"Ah", rekoh. "Ali, ovaj, što se dogodilo prethodnome stanaru?"

Nezainteresirano je slegnuo ramenima. "Pretpostavljam da je izbačena. Nije plaćala stanarinu."

"*Plaćala!*" Na tren sam zaboravio da se Ishmael nije sam brinuo za svoje poslove.

Sumnjičavo me pogledao. "Mislio sam da poznajete gospođu."

"Ne, poznavao sam ovaj... ovoga..."

Stajao je tamo i treptao prema meni.

"Gledajte", rekoh ponovo, zapinjući, "vjerojatno je unutra poruka za mene, ili nešto slično."

"Sad više ničeg nema unutra, osim lošeg mirisa."

"Da li bi vam smetalo kada bih sam pogledao?"

Okrenuo se prema vratima i zaključao ih. "Razgovarajte o tome s upravom, dobro? Imam posla."

2

"Uprava", u osobi recepcionerke, nije mogla smisliti nikakav razlog poradi kojeg bi mi mogao biti omogućen pristup u te prostorije ili bilo što drugo, uključujući obavijesti bilo koje vrste, o bilo kojem predmetu, osim onoga što sam već znao: da stanar nije plaćao stanarinu, i stoga su ga izbacili. Pokušao sam je odobrovoljiti s mrvicom istine, ali je natmureno odbila moju natuknicu da je u tim prostorijama nekada stanovao gorila.

"Ni jedna takva životinja nikada nije držana - niti će ikada biti - u bilo kojim prostorijama koje pripadaju ovoj tvrtki."

Rekao sam joj da bi mi barem mogla reći da li je Rachel Sokolow bila zakupac - kakva zla ima u tome?

Ona reče: "To nije u pitanju. Da se s pravom zanimate već biste znali tko je bio zakupac."

To nije bila tipična recepcionerka; ako ikada zatrebam jednu, nadam se da ću naći neku sličnu njoj.

3

U telefonskoj knjizi bilo je šest Sokolowa, ali nijedno nije bila Rachel. Postojala je Grace, s pravom adresom za udovicu bogatoga židovskoga trgovca. Rano idućega jutra uzeo sam automobil i obzirno zašao na tuđe imanje da se uvjerim da li imaju sjenicu; imali su.

Dao sam da mi operu auto, iščetkao sam svoje ozbiljne cipele i oprao ramena odijela kojega sam držao za vjenčanja i sprovode. Tada, da bih bio siguran kako neću upasti na objed ili čaj, čekao sam do dva sata da bih se pojavio.

Stil Beaux-Art ne odgovara ukusu sviju, ali meni se sviđao kada se ne bi zabunio misleći da je vjenčana torta. Palača Sokolow djelovala je hladno i veličanstveno, pa ipak pomalo i hirovito, kao kraljevska obitelj na izletu. Nakon što sam pozvonio, imao sam dovoljno vremena da proučim ulazna vrata, umjetničko djelo za sebe, brončani kip koji je prikazivao napastovanje Europe ili osnivanje Rima ili neku takvu prokletu stvar. Nakon nekog vremena vrata je otvorio čovjek kojega bih izabrao za tajnika države samo poradi njegovog odijela, izgleda i stava. Nije morao reći: "Da?" ili "Pa?" Zapitao me o mome poslu samo podignuvši obrvu. Rekao sam mu da želim vidjeti gospođu Sokolow. Pitao me imam li zakazan sastanak, sasvim dobro znajući da nemam. Znao sam da to nije momak kojega bih mogao odbiti izjavom da se radi o osobnim stvarima - misleći kako to nije njegov posao. Odlučio sam se malo otvoriti.

"Da vam pravo kažem, pokušavam stupiti u dodir s njezinom kćerkom."

Nemarno me odmjerio. "Vi niste njezin prijatelj", rekao je na kraju.

"Ne, iskreno, nisam."

"Da jeste, znali biste da je umrla prije gotovo tri mjeseca."

Osjećao sam se kao da me polio ledenom vodom.

Podigao je drugu obrvu, misleći: "Još nešto?"

Odlučio sam se još malo otvoriti.

"Da li ste vi bili sa *gospodinom* Sokolowim?"

Namrštio se, dajući mi do znanja kako sumnja u važnost mojih upita.

"Razlog poradi kojeg pitam je... mogu li znati vaše ime?"

I dalje je sumnjao u značaj mojih upita, ali mije odlučio ugoditi. "Moje je ime Partridge."

"Pa, gospodine Partridge, razlog poradi kojega pitam je, da li ste poznavali... Ishmaela?"

Oči mu se suziše.

"Da budem potpuno iskren prema vama, ne tražim Rachel, tražim Ishmaela. Shvatio sam da se Rachel manje-više brinula o njemu nakon što je njezin otac umro."

"Kako ste do toga došli?" upitao me, ne odavajući ništa.

"Gospodine Partridge, ako znate odgovor, vjerojatno ćete mi pomoći", rekoh, "a ako ne znate, vjerojatno nećete."

Bilo je to dobro izvedeno i on je to priznao kimanjem glave. Tada me upita zašto tražim Ishmaela.

"Nema ga na njegovu... uobičajenu mjestu. Očigledno je izbačen."

"Mora da ga je netko preselio. Pomogao mu."

"Da", rekoh. "Ne mislim da se otputio u Hertz i unajmio automobil."

Partridge nije obratio pozornost na moju duhovitost. "Zaista ništa ne znam, na žalost."

"Gospođa Sokolow?"

"Da ona nešto zna, ja bih to znao prije."

Vjerovao sam mu, ali rekoh: "Dajte mi neku polaznu točku."

"Ne znam odakle biste mogli početi, sada. Sad kad je gospođica Sokolow mrtva."

Neko sam vrijeme tamo stajao, razmišljajući. "Od čega je umrla?"

"Vi je uopće niste poznavali?"

"Ne."

"Tada to zaista nije vaša stvar", reče mi on, bez pakosti, samo ustanovljujući jednostavnu činjenicu.

4

Razmišljao sam da unajmim osobnog istražitelja. Tada sam u glavi isprobao vrst razgovora koju bih s njime morao voditi i odlučio to preskočiti. Ali stoga što nisam mogao to samo tako ostaviti, telefonirao sam u obližnji zoološki vrt i upitao imaju li gorila koje obitavaju u nizinama. Nisu imali. Rekao sam im da ja imam jednog kojeg bih se želio riješiti i da li je oni žele, a oni rekoše ne. Pitao sam mogu li mi predložiti nekoga tko bi ga *mogao* željeti, ali oni rekoše ne, zapravo ne. Pitao sam ih što bi učinili kada bi se zaista željeli riješiti gorile. Rekoše mi da možda postoji

jedan ili dva laboratorija koji bi je uzeli kao primjerak, ali zapazio sam da se nisu zaista usredotočili.

Jedno je bilo očigledno: Ishmael je imao prijatelje za koje ja nisam znao - možda prijašnje učenike. Jedini način kojega sam mogao smisliti da bih došao do njih bilo je onako kako je *on* vjerojatno to učinio - oglasom:

ISHMAELOVI PRIJATELJI: još jedan prijatelj izgubio je vezu. Molim vas nazovite i recite mi gdje je.

Oglas je bio pogreška, jer mi je dao izgovor da isključim mozak. Čekao sam da se pojavi, onda sam čekao da traje tjedan dana, onda sam još nekoliko dana čekao poziv koji nije došao i na taj su način protekla dva tjedna tijekom kojih nisam ni prstom makao.

Kada sam se na kraju suočio s činjenicom da neću dobiti odgovor na moj oglas, morao sam se ogledati za novim smjerom i trebalo mi je otprilike tri minute da ga smislim. Nazvao sam vijećnicu i uskoro sam razgovarao s osobom koja bi izdala dozvolu putujućoj družbi kad bi se pojavila i željela se na tjedan dana naseliti na ispražnjeno mjesto.

Ima li takva trenutno u gradu?

Ne.

Da li je bila prošloga mjeseca?

Da, Karneval Darrvla Hicksa, sa devetnaest vožnji, dvadeset i četiri igre i sporednom predstavom, bila je i otišla prije nekoliko tjedana ili tako nekako.

Bilo što nalik zvjerinjaku?

Ne sjećaju se da je takvo što bilo prijavljeno.

Možda neka životinja ili dvije u sporednoj predstavi?

Ne znaju. Moguće.

Njihova iduća postaja?

Nemaju pojma.

Nije bilo važno. Nakon desetak poziva otkrio sam daje putujuća družina u gradu šezdesetak kilometara prema sjeveru, gdje je ostala tjedan dana i krenula dalje. Pretpostavljajući da će se nastaviti kretati prema sjeveru, odredio sam njezinu iduću postaju i trenutno boravište jednim pozivom. I da, sada su se hvalisali da imaju "Gargantuu, najpoznatijeg svjetskog gorilu" - stvora za kojega sam osobno znao da je mrtav već otprilike četrdeset godina.

Za vas ili za bilo koga s razumno modernom opremom, Karneval Darrvla Hicksa bio bi udaljen devedeset minuta, ali za mene, u *Plymouthu* koji je proizveden iste godine kao i *Dallas*, bio je udaljen dva sata. Kada sam tamo stigao, bio je karneval. Znao. Karnevali su kao autobusne postaje: neki veći od ostalih, ali svi su slični. Darrvl Hicks obuhvaćao je dva jutra uobičajene

zapuštenosti pod krinkom zabave, ispunjen ružnim ljudima, bukom i mirisom piva, slatkiša i kokica. Gacao sam naokolo u potrazi za sporednom predstavom.

Imam dojam da su sporedne predstave kako ih se ja sjećam iz dječastva (ili možda iz filmova u dječastvu) gotovo izumrle u suvremenom svijetu karnevala; ako je tako, Darryl Hicks odabrao je ne obraćati pozornost na to. Kada sam stigao, izvikivač je najavljivao gutača vatre, ali nisam ostao gledati. Unutra se mnogo toga moglo vidjeti - uobičajena zbirka čudovišta, nakaza i hirova prirode, gutač stakla, jastučić za igle, tetovirana debela žena i sve ostalo, na što nisam obraćao pozornost.

Ishmael je bio u nejasnom uglu, što je moguće dalje od ulaza, s dva desetogodišnjaka u posjeti.

"Kladim se da bi ovoga trena mogao pokidati rešetke kada bi htio", primijeti jedan.

"Da", reče drugi. "Ali *on* to ne zna."

Stajao sam tamo nezadovoljno ga gledajući, a on je sjedio mirno, ne obraćajući pozornost bilo čemu sve dok dječaci nisu otišli.

Tijekom idućih nekoliko minuta nastavio sam zuriti u njega, a on se nastavio pretvarati da me nema. Tada sam odustao i rekao: "Reci mi ovo. Zašto nisi zatražio pomoć? Znam da si mogao. Oni ne izbacuju ljude preko noći."

Nije dao ni znaka da me je čuo.

"Kako ćemo te dovraga izvući odavde?"

Nastavio je gledati kroz mene kao da sam samo zrak.

Rekoh: "Gledaj, Ishmaele, ljutiš li se na mene ili što?"

Napokon me je pogledao, ali to nije bio jako prijateljski pogled. "Nisam te pozvao da budeš moj zaštitnik", reče on, "pa se ljubazno suzdrži od toga."

"Želiš mi reći da gledam svoja posla."

"Ukratko, da."

Nemoćno sam se ogledao oko sebe. "Hoćeš reći da zaista želiš *ostati* ovdje?"

Ishmaelove se oči ponovo pretvoriše u led.

"Dobro, dobro", rekoh mu. "Ali što je sa mnom?"

"Što s tobom?"

"Pa, nismo završili, zar ne?"

"Ne, nismo završili."

"Pa što ćeš učiniti? Hoću li ja postati peti promašaj, ili što?"

Sjedio je žmirkajući zlovoljno prema meni minutu ili dvije. Tada reče: "Nema potrebe da postaneš peti promašaj. Možemo nastaviti kao i prije."

U tome trenutku došetala se petočlana obitelj da bi pogledala najpoznatijeg gorilu na svijetu: mama, tata, dvije djevojčice i djetesce bez svijesti u majčinim rukama.

"Dakle možemo samo nastaviti kao i prije, zar ne?" rekoh, i to ne šapatom. "To ti se čini ostvarivo, zar ne?"

Obitelji posjetilaca iznenada sam postao mnogo zanimljiviji od "Gargantue", koji je, na kraju krajeva, samo sjedio tamo i djelovao nujno.

Rekoh: "Pa, gdje ćemo početi? Sjećaš li se gdje smo stali?"

Znatiželjni, posjetioći se okrenuše da bi vidjeli kakav će to odgovor izazvati kod Ishmaela. Naravno, kada je stigao, samo sam ga ja mogao čuti:

"Umukni."

"Umukni? Ali mislio sam da ćemo nastaviti baš kao i prije."

Zagundavši, odgegao se u pozadinu kaveza i pružio nam pogled na svoja leđa. Nakon otprilike minute posjetioći odlučio da zaslužujem gadan pogled; dali su mi ga i odšetali da pogledaju mumificirano tijelo čovjeka ubijenog u Mojave pustinji negdje krajem Građanskoga rata.

"Daj da te odvedem nazad", rekoh.

"Ne hvala", odgovorio je, okrećući se, ali nije prišao nazad prednjem dijelu kaveza. "Koliko god ti to moglo izgledati nevjerovatno, radije bih živio ovako nego bilo kome na teretu, čak i tebi."

"Bilo bi teško samo dok ne bismo smislili nešto drugo."

"Što nešto drugo? Izvoditi majstorije u nekoj TV emisiji? Točka u noćnom klubu?"

"Slušaj. Ako stupim u dodir s ostalima, možda možemo udružiti snage."

"O čemu to do vraga pričaš?"

"Govorim o ljudima koji su ti pomogli da dođeš dovdje. Nisi to sam učinio, zar ne?"

Pogledao me opako iz sjenki. "Nestani", zarežao je. "Samo nestani i ostavi me na miru."

Poslušao sam ga i ostavio ga samoga.

5

To nisam bio planirao - kao niti bilo što drugo, zapravo - tako da nisam znao što učiniti. Prijavio sam se u najjeftinijem motelu kojega sam mogao pronaći i izašao na odrezak i nekoliko pića da razmislim o svemu. Do devet sati nisam nimalo napredovao, pa sam se vratio na karneval da vidim što se tamo događa. Na neki sam način imao sreću - dolazilo je hladnije razdoblje i gadna lagana kiša veseljake je slala kućama pokisloga raspoloženja.

Što mislite, zovu li ih još putujućim zabavljačima? Nisam to upitao jednoga na kog sam naletio dok je sklapao šator sporedne predstave. Činilo se da ima oko osamdeset godina i ponudio sam mu deset dolara za prednost koju mi pruža život u doticaju s prirodom u obliku gorile koji ništa više nije bio Gargantua nego što sam to bio ja. Nije se činilo da razmatra bilo koju od moralnih strana stvari, nego se neskriveno podsmjehnuo veličini mita. Dodao sam još deset i on ostavi svjetlo u kavezu kada je odšepesao. Bilo je nekoliko sklopivih stolica na pozornicama, pa sam dovukao jednu i sjeo.

Ishmael me gledao nekoliko minuta, a tada zapita zašto nisam otišao.

"Upravo si bio završio pokazujući mi kako ta priča u Postanku koja počinje Padom Adama i završava ubojstvom Abela nije onakva kako je općenito razumiju ljudi moje kulture. To je priča o našoj poljoprivrednoj revoluciji kako su je ispričale neke od najranijih žrtava te revolucije."

"I što misliš, što ostaje?"

"Ne znam. Možemo sve to zajedno sastaviti za mene. Još uvijek ne znam kako se sve to slaže jedno s drugim."

"Da, slažem se. Dopusti mi da malo razmislim."

6

"Što je zapravo kultura? "na kraju upita Ishmael. "Onako kako se riječ uobičajeno rabi, ne u posebnom smislu kojeg smo joj mi dali za potrebe ovih razgovora."

Činilo se kao vražje pitanje postaviti ga nekome tko sjedi u karnevalskom šatoru, ali dao sam sve od sebe da bih o tome malo razmislio. "Rekao bih da je to zbir svega što ljude čini ljudima."

On kimne. "A kako je taj sveukupni zbir nastao?"

"Nisam siguran kamo ciljaš. Nastao je tako što su ljudi živjeli."

"Da, ali i vrapci žive, a oni nemaju kulturu."

"Dobro, shvaćam što misliš. To je nakupljanje. Sveukupni zbir je nakupljanje."

"Nisi mi rekao kako nakupljanje nastaje."

"Oh, shvaćam. Dobro. Nakupljanje je sveukupni zbir koji se prenosi od jednog naraštaja drugome. Nastaje... kada vrsta postigne određenu razinu inteligencije, članovi jednog naraštaja počinju predavati obavijesti i tehnike idućem. Idući naraštaj preuzima to što je sakupljeno, dodaje svoja vlastita otkrića i dopune i predaje sve to zajedno idućem."

"I to nakupljanje je ono što se zove kultura."

"Da, rekao bih da je."

"To je sveukupni zbir onoga što se prenosi, naravno, ne samo obavijesti i tehnika. Nego i vjerovanja, pretpostavki, teorija, običaja, legendi, pjesama, priča, plesova, šala, praznovjerja, predrasuda, ukusa, ponašanja. Svega."

"To je točno."

"Ali čudnovato, razina inteligencije koja je potrebna da bi nakupljanje počelo nije strašno visoka. Čimpanze u divljini već prenose načine pravljenja i rabljenja alata svojim mladima. Vidim da te to iznenađuje."

"Ne. Pa... pretpostavljam da sam iznenađen što se pozivaš na čimpanze."

"Umjesto na gorile?"

"Točno."

Ishmael se namršti. "Da ti kažem istinu, namjerno sam zaobilazio sva terenska istraživanja života gorila. To je predmet kojega ne volim istraživati."

Kimnuo sam, osjećajući se glupo.

"U svakom slučaju, ako su čimpanze već počeli nakupljati znanje o tome što za njih dobro djeluje, što misliš, kada su ljudi počeli nakupljati znanje o tome što dobro za njih djeluje?"

"Moram pretpostaviti da je to počelo kada su i ljudi počeli."

"Vaši bi se paleoantropolozi složili. Ljudska je kultura započela s ljudskim životom, što znači s *homo habilisom*. Ljudi koji su bili *homo habilis* svojoj su djeci prenosili sve što su naučili i kako je svaki naraštaj pridonosio toj malenkosti, stvaralo se sakupljeno znanje. A tko je naslijedio to što je bilo sakupljeno?"

"*Homo erectus*?"

"To je točno. A ljudi koji su bili *homo erectus* prenosili su to nakupljeno znanje s naraštaja na naraštaj i svaki je dodavao svoj dio cjelini. A tko su bili njihovi nasljednici?"

"*Homo sapiens*."

"Naravno. A nasljednici *homo sapiensa* bili su ljudi *homo sapiens sapiens*, koji su to sakupljeno znanje prenosili s naraštaja na naraštaj i svaki je dodavao svoju malenkost cjelini. A tko je naslijedio to nakupljeno znanje?"

"Morao bih reći da su to bili različiti narodi Ostavitelja."

"A ne Uzimatelji? Zašto?"

"Zašto? Ne znam. Rekao bih da je to stoga... u doba poljoprivredne revolucije očigledno je došlo do potpunog prekida sa prošlošću. Do potpunog prekida s prošlošću nije došlo kod različitih naroda koji su u to doba selili u obje Amerike. Do prekida s prošlošću nije došlo kod različitih naroda koji su nastanjivali Novi Zeland ili Australiju ili Polineziju."

"Što te navodi da to kažeš?"

"Ne znam. To je moj dojam."

"Da, ali što je temelj dojma?"

"Mislim da je ovo. Ne znam koju su priču provodili ti ljudi, ali vidim da su svi provodili jednu te istu. Još je ne mogu navesti, ali ona je sasvim jasno ovdje - za razliku od priče koju su provodili ljudi moje kulture. Kad se god susretnemo s onim ljudima, oni uvijek rade uglavnom isto, uvijek žive uglavnom istim načinom života - upravo kao što kad god se susretnemo s *nama*, uvijek radimo uglavnom iste stvari, uvijek živimo uglavnom istim životom."

"Ali kakva je povezanost između toga i prijenosa znanja koje je čovječanstvo sakupilo tijekom prvih tri milijuna godina ljudskoga života?"

Razmišljao sam o tome nekoliko minuta, tada rekoh: "Evo povezanosti. Ostavitelji još uvijek prenose to nakupljeno znanje u kojem god obliku dođe do njih. Ali mi to ne činimo, jer su prije deset tisuća godina osnivači naše kulture rekli: 'Sve je to sranje. To nije način na koji bi ljudi trebali živjeti', i riješili su se toga. Očigledno su se *riješili* toga, jer do onoga vremena kada su njihovi potomci stupili u povijest nema ni traga ponašanju i zamislama koje susrećeš posvuda među narodima Ostavitelja. A onda, isto tako..."

"Da?"

"To je zanimljivo. To nikada nisam zamijetio... Narodi Ostavitelja uvijek su svjesni da imaju tradiciju koja ide do u jako drevna vremena u prošlosti. Mi nemamo takve svjesnosti. Najvećim dijelom, mi smo jako 'novi' ljudi. Svaki naraštaj nekako je nov, potpunije odvojen od prošlosti nego onaj koji je došao prije njega."

"Što Majka Kultura kaže o tome?"

"Ah", rekoh i sklopih oči. "Majka Kultura kaže da tako treba biti. U prošlosti nema ničega za nas. Prošlost je sranje. Prošlost je nešto što treba ostaviti za sobom, nešto od čega treba pobjeći."

Ishmael kimne. "Dakle, vidiš: tako ste zaboravili svoju kulturnu prošlost."

"Kako to misliš?"

"Sve dok Darwin i paleontolozi nisu došli i pridodali tri milijuna godina ljudskoga života vašoj povijesti, u tvojoj se kulturi pretpostavljalo da su rođenje čovjeka i rođenje vaše kulture istovremeni događaji – da je to zapravo *isti* događaj. Hoću reći da su ljudi tvoje kulture mislili da

se čovjek rodio kao *jedan od vas*. Pretpostavljalo se da je obrađivanje zemlje podjednako urođeno čovjeku kao što je proizvodnja meda urođena pčelama."

"Da, čini se da je tako."

"Kada su se ljudi tvoje kulture susreli sa lovcima - sakupljačima Afrike i Amerike, vjerovalo se da su to narodi koji su se *izrodili* od prirodnog, poljoprivrednog stanja, ljudi koji su *izgubili* vještine s kojima su bili rođeni. Uzimatelji nisu imali pojma da gledaju u ono što su i sami bili prije nego su postali poljoprivrednici. Što se Uzimatelja ticalo, ono 'prije' nije *postojalo*. Do stvaranja je došlo prije samo nekoliko tisuća godina i Čovjek Poljoprivrednik odmah je počeo izvršavati svoj zadatak izgradnje civilizacije."

"Da, to je točno."

"Vidiš li kako je do toga došlo?"

"Kako je došlo do čega?"

"Kako je došlo do potpunog gubitka pamćenja vašeg vlastitog pred-revolucionarnog razdoblja - tako potpunog da čak niste ni znali da je postojalo."

"Ne, ne znam. Osjećam da bih trebao znati, ali ne znam."

"Ti si primijetio da Majka Kultura uči da je prošlost sranje, nešto od čega treba pobjeći."

"Da."

"A ono što ja želim istaći je da je to očigledno nešto što vas ona uči od samoga početka."

"Da, shvaćam. Sada mi se sve počelo slagati. Govorio sam da među Ostaviteljima uvijek imaš osjećaj kako su to ljudi čija se prošlost proteže unazad sve do praskozorja vremena. Među Uzimateljima imaš osjećaj kako su to ljudi čija se prošlost proteže do 1963. godine."

Ishmael kimne, ali tada reče: "Istovremeno treba istaći da je drevnost snažno mjerilo vrijednosti među ljudima tvoje kulture - sve dok je ograničeno na tu funkciju. Na primjer, Englezi žele da sve njihove institucije - i sav prazan sjaj koji ih obavija - budu drevne koliko je to moguće (čak ako to i nisu). Bez obzira na to, oni sami ne žive kao što su živjeli drevni Britanci i nemaju ni najmanje namjere tako živjeti. Gotovo se isto može reći za Japance. Oni cijene vrijednosti i tradicije mudrijih, plemenitijih predaka i oplakuju njihov nestanak, ali nemaju namjere živjeti kao što su živjeli ti mudriji, plemenitiji preci. Ukratko, drevni su običaji zgodni za institucije, obrede i praznike, ali Uzimatelji ih ne žele usvojiti za svoj svagdašnji život."

"Istina."

7

"Ali naravno da Majka Kultura ne uči kako *sve* iz prošlosti treba odbaciti. Što je trebalo spasiti? Što je zapravo *bilo* spašeno?"

"Rekao bih da su to obavijesti kako praviti stvari, kako raditi stvari."

"Sve što se odnosilo na proizvodnju u svakom je slučaju spašeno. A to je *kako su stvari postale ovakve kakve jesu*."

"Da."

"Naravno da su i Ostavitelji sačuvali obavijesti o proizvodnji, iako je proizvodnja sama po sebi rijetka osobina njihovih života. Među Ostaviteljima, ljudi nemaju tjedne norme zdjela koje moraju napraviti ili vrhova strijela koje moraju izbrusiti. Nisu opsjednuti povećanjem proizvodnje ručnih sjekira."

"Istina."

"Tako, iako čuvaju obavijesti o proizvodnji, većina obavijesti koje su sačuvali govore o nečemu drugome. Kako bi ti opisao tu obavijest?"

"Rekao bih da si ti sam dao odgovor na to pitanje prije nekoliko minuta. Rekao bih da je to ono što za njih dobro djeluje."

"Za njih? Ne za sve?"

"Ne. Ja nisam stručnjak za antropologiju, ali dovoljno sam o tome čitao da bih znao kako Zuni ne misle da je njihov način dobar za sve i kako Navajo Indijanci ne misle da je njihov način dobar za sve. Svatko od njih ima način koji dobro djeluje *za njih*."

"A o tome što dobro djeluje za njih oni uče svoju djecu."

"Da. A mi svoju djecu učimo kako praviti stvari. Kako praviti više i bolje stvari."

"Zašto ih ne učite onome što dobro djeluje za ljude?"

"Rekao bih da je to stoga što mi ne *znamo* što dobro djeluje za ljude. Svaki naraštaj mora smisliti svoj vlastiti prikaz onoga što dobro djeluje za ljude. Moji su roditelji imali svoju verziju, što je bilo prilično beskorisno, a njihovi su roditelji imali svoju, koja je bila prilično beskorisna, a mi radimo na *našoj* verziji, koja će vjerojatno našoj djeci izgledati prilično beskorisna."

8

"Dozvolio sam da razgovor skrene iz svoga toka", reče mrzovoljno i premjesti se u drugi položaj, ljuljajući kola na oprugama. "Želio sam da shvatiš kako je svaka kultura Ostavitelja nakupina znanja koje se proteže unazad u neprekinutome lancu sve do početaka ljudskoga života. Stoga nije veliko čudo da je svaki od njih način koji dobro djeluje. Svaki je ispitan i oplemenjen tijekom tisuća naraštaja."

"Da. Nešto mi je palo na pamet."

"Samo reci."

"Daj mi minutu. To je vezano s... nedostupnošću znanja o tome kako bi ljudi trebali živjeti."

"Imaš vremena."

"Dobro", rekoš nekoliko minuta kasnije. "Tamo na početku, kada sam bio rekao da nema tako nečeg kao što je sigurno znanje o tome kako bi ljudi trebali živjeti, mislio sam reći ovo: *određeno* znanje je znanje *jednog pravog načina*. To je ono što *mi* želimo. To je ono što Uzimatelji žele. Nas ne zanima način života koji dobro djeluje. Mi želimo znati *jedini pravi način*. A to je ono što su nam pružili naši proroci. I to je ono što su nam pružili naši zakonodavci. Daj da o tome razmislim... Nakon pet ili osam tisuća godina zaborava, Uzimatelji zapravo nisu znali kako živjeti. Oni su zaista *moralni* okrenuti leđa prošlosti, stoga se iznenada pojavljuje Hamurabi i svi kažu: 'Što je ovo?' a Hamurabi kaže: 'Ovo su, djeco moja, *zakoni!*' 'Zakoni? Što su zakoni?' A Hamurabi kaže: 'Zakoni su stvari koje vam ukazuju na *jedini pravi način života*.' Što to pokušavam reći?"

"Nisam siguran."

"Možda ovo. Kada si počeo pričati o našem kulturološkom zaboravu, mislio sam da govoriš u prenesenom značenju. Ili da možda preuveličavaš da bi istakao ono što želiš reći. Jer očigledno ne možeš znati što su mislili oni neolitski obrađivači zemlje. Ipak, ovo je činjenica: nakon nekoliko tisuća godina, potomci tih neolitskih obrađivača češkali su se po glavi i govorili: 'Uh, pitam se kako bi ljudi trebali živjeti.' Ali u tom istom vremenskom razdoblju, Ostavitelji svijeta *nisu* zaboravili kako živjeti. *Oni* su to još uvijek znali, ali su ljudi moje kulture bili zaboravili, odvojili su se od tradicije koja im je govorila kako živjeti. Njima je Hamurabi bio *potreban* da im kaže kako treba živjeti. Njima su bili *potrebni* Drako i Solon i Mojsije i Isus i Muhamed. A Ostaviteljima nisu trebali, stoga što su oni znali način - imali su cijelu hrpu načina - koji... Čekaj. Mislim da znam."

"Samo polako."

"Svaki je način Ostavitelja nastao evolucijom, procesom iskušavanja koji je započeo čak i prije nego su ljudi smislili ime za njega. Nitko nije rekao: 'Dobro, hajde da stvorimo odbor koji će napisati skup zakona koje bismo mi trebali slijediti.' Nijedna od ovih kultura nije bila *izumljena*. Ali to je ono što su nam *naši* zakonodavci dali - izume. Pronalazke. Ne ono što se iskušavalo tijekom tisuća naraštaja, nego proizvoljne izjave o *jednom pravom načinu života*. Ne možeš napraviti pobačaj ako zametak ne prijete tvom životu, ili ako ga nije začeo silovatelj. Ima mnogo ljudi koji bi voljeli vidjeti da se zakon tako čita. Zašto? Stoga što je to *jedini pravi način života*. Možeš se opijati do smrti, ali ako te uhvatimo kako pušiš marihuanu, to ti, mali, znači zatvor, stoga što je *to jedini pravi način*. Nikoga nije briga da li naši zakoni dobro djeluju. O dobrom djelovanju se ne pita... Ponovo, nisam siguran kamo smjeram."

Ishmael zagunđa. "Ne smjeraš nikamo određeno. Istražuješ dubok skup zamisli i ne možeš očekivati da ćeš za dvadesetak minuta stići do dna."

"Istina."

"Međutim, postoji nešto što sam odlučio reći prije nego prijedemo na druge stvari, pa bih to želio napraviti."

"Dobro."

"Sada vidiš da Uzimatelji i Ostavitelji sakupljaju dvije sasvim različite vrste znanja."

"Da. Uzimatelji sakupljaju znanje o tome što je dobro za *stvari*. Ostavitelji sakupljaju znanje o tome što je dobro za *ljude*."

"Ali ne za *sve* ljude. Svaki narod Ostavitelja ima sustav koji za njih dobro djeluje jer se razvio među njima; prilagođen je području u kojemu žive, prilagođen je klimi u kojoj žive, biološkoj zajednici, njihovim osobitim ukusima, onome što vole i njihovoj zamisli svijeta."

"Da."

"A takva vrst znanja zove se kako?"

"Ne znam što misliš."

"Netko tko zna što dobro djeluje za ljude ima što?"

"Pa... mudrost?"

"Naravno. Sada, znaš da je znanje o onome što dobro djeluje za proizvodnju ono što se cijeni u tvojoj kulturi. Na neki način, znanje o onome što dobro djeluje za ljude je ono što se cijeni u kulturama Ostavitelja. I svaki put kada Uzimatelji nagaze kulturu Ostavitelja, mudrost koja je bivala krajnje iskušavana sve od rođenja čovječanstva bez povratka nestaje sa svijeta, kao što svaki put kada nagaze neku vrst života, oblik života koji je bivao krajnje iskušavan sve tamo od rođenja života nestaje sa svijeta da se nikada više ne vrati."

"Ružno", rekoh.

"Da", reče Ishmael. "Ružno je."

9

Nakon što je nekoliko minuta češkao glavu i lupkao se po uhu, Ishmael odluči da je dosta za tu noć.

"Umoran sam", objasni on. "I suviše mi je hladno da bih mislio."

Jedanaest

1

Kišica je i dalje sipila, pa kada sam u podne sljedećega dana stigao, u blizini čak nije bilo nikoga koga bih mogao podmititi. U trgovini mornaričke robe uzeo sam dva pokrivača za Ishmaela - i jedan za sebe, da mu pružim moralnu podršku. Prihvatio ih je, osorno se zahvalivši, ali činilo se da je zadovoljan što ih može uporabiti. Sjedili smo neko vrijeme valjuškajući se u svojoj bijedi, a tada on započne preko volje.

"Kratko vrijeme prije moga odlaska - više se ne sjećam što je izazvalo pitanje - upitao si me kada ćemo stići do priče koju su provodili Ostavitelji."

"Da, točno je."

"Zašto te zanimala ta priča?"

Pitanje me dovelo u nepriliku. "Zašto me ne bi zanimala?"

"Pitam u čemu je stvar, u tvome umu. Znaš da je Abel gotovo izumro."

"Pa... da."

"Pa zašto onda znati priču koju je on provodio?"

"Ponovo, zašto *ne*?"

Ishmael potrese glavom. "Ne namjeravam nastaviti na tim osnovama. Činjenica što ti ne mogu dati razloge za *ne* naučiti nešto, ne daje mi razloge da te tome i podučim."

Bilo je jasno da je u lošem raspoloženju. Nisam ga mogao kriviti, ali nisam mogao ni jako suosjećati s njim, budući je sam želio da tako bude.

On reče: "Da li je to za tebe samo znatiželja?"

"Ne, ne bih tako rekao. U početku si rekao da su ovdje bile provodene dvije priče. Sada znam jednu od njih. Čini mi se prirodnim što želim znati i drugu."

"Prirodno..." reče on, kao da baš ne voli tu riječ. "Želio bih da imaš nešto snažnije. Nešto što bi mi dalo osjećaj da ja ovdje nisam jedini koji bi trebao upotrebljavati svoj mozak."

"Bojim se da ne shvaćam kamo ciljaš."

"Znam da ne shvaćaš, i to me ljuti. Ovdje si postao pasivni slušatelj - isključiš mozak kad sjedneš i uključiš ga kada ustaneš da kreneš."

"Mislim da to nije istina."

"Tada mi reci zašto to ne bi bilo samo gubljenje tvoga vremena čuti priču koja je sada gotovo izgubljena."

"Pa, za *mene* to nije gubljenje vremena."

"To nije dovoljno dobro. Činjenica da nešto *nije gubljenje vremena* ne navodi me da to i činim."

Nemoćno sam slegnuo ramenima.

Stresao je glavom, potpuno ogorčen. "Ti zapravo misliš da bi bilo besmisleno čuti tu priču. To je očigledno."

"Meni nije očigledno."

"Tada misliš da ima smisla?"

"Pa... da."

"Kakvoga smisla?"

"Bože... *želim je* čuti, u tome je smisao."

"Ne. Ne nastavljam na tim osnovama. *Želim* nastaviti, ali ne ako ću samo zadovoljiti tvoju znatiželju. Odlazi i vrati se kada ćeš mi moći dati neki pravi razlog za nastavljanje."

"Kako bi zvučao *pravi* razlog? Daj mi primjer."

"Dobro. Zašto se mučiti da bi čuo priču koju su ovdje provodili ljudi tvoje vlastite kulture?"

"Stoga što provođenje te priče uništava svijet."

"Istina. Ali zašto se mučiti da bi je čuo?"

"Stoga što je to očigledno nešto što bi trebalo znati."

"Tko bi to trebao znati?"

"Svi."

"Zašto? Tome se neprestano vraćam. Zašto, zašto, zašto? Zašto bi tvoji ljudi trebali znati koju priču provode dok uništavaju svijet?"

"Da bi je *mogli prestat*i širiti. Tako da shvate da se ne radi samo o tome da brljaju u onome što čine. Tako da shvate da su uključeni u megalomanijačku maštariju - maštariju podjednako ludu kao što je Tisućugodišnji Reich."

"Stoga tu priču vrijedi znati?"

"Da."

"Drago mi je što to čujem. Sada odlazi i vrati se kada ćeš mi moći objasniti zašto vrijedi znati onu drugu priču."

"Ne moram otići. Mogu ti sada objasniti."

"Nastavi."

"Ljudi ne mogu tek tako *odustati* od priče. To je ono što su djeca pokušala napraviti u šezdesetim i sedamdesetim godinama. Pokušali su prestati živjeti kao Uzimatelji, ali za njih nije bilo nikakvog drugog načina života. Nisu uspjeli stoga što ne možeš jednostavno prestati biti priča, moraš imati drugu priču u kojoj možeš živjeti."

Ishmael kimne. "A ako postoji takva priča, ljudi bi trebali čuti za nju?"

"Da, trebali bi."

"Misliš li da bi *željeli* čuti za nju?"

"Ne znam. Mislim da ne možeš početi željeti nešto dok ne znaš da postoji."

"Potpuno točno."

2

"A pretpostavljaš li o čemu govori ova priča?"

"Nemam pojma."

"Pretpostavljaš li da govori o lovu i sakupljanju?"

"Ne znam."

"Budi iskren. Nisi li očekivao neku plemenitu odu tajnama Velikoga Lova?"

"Nisam svjestan da sam očekivao bilo što nalik tome."

"Pa, barem bi trebao znati da ta priča govori o značenju svijeta, o božanskim namjerama sa svijetom i o sudbini čovjeka."

"Da."

"Kao što sam već nekoliko puta rekao, čovjek *postaje* čovjekom provodeći tu priču. Toga bi se trebao sjećati."

"Da, sjećam se."

"*Kako* je čovjek postao čovjekom?"

Zaključio sam da je to zamka i vratio mu je. "Nisam siguran što znači to pitanje", rekoš. "Ili, bolje rečeno, nisam siguran kakvu vrstu odgovora želiš. Očigledno ne želiš da ti kažem kako čovjek postaje čovjekom tijekom svoga razvoja."

"To bi samo značilo da je postao čovjekom postajući čovjekom, zar ne?"

"Da."

"Tako da je pitanje još uvijek ovdje i čeka na svoj odgovor: kako je čovjek postao čovjekom?"

"Pretpostavljam da je to jedna od onih jako očiglednih stvari."

"Da. Kada bih ti dao odgovor, ti bi rekao: 'Oh. Pa naravno, ali što s tim?'"

Slegnuo sam ramenima, poražen.

"Morat ćemo mu se dakle približiti sa strane - ali zapamti ga kao pitanje koje čeka odgovor."

"Dobro."

3

"Prema Majci Kulturi, kakva je vrst događaja bila vaša poljoprivredna revolucija?"

"Kakva je vrst događaja... rekao bih da, prema Majci Kulturi, to je bio tehnološki događaj."

"Nema naznaka dubljim ljudskim odjecima, kulturološkim ili religijskim?"

"Nema. Prvi su poljoprivrednici bili samo neolitski tehnochrati. Tako se uvijek činilo."

"Ali nakon što smo zavirili u treće i četvrto poglavlje Postanka, uvidio si da u tome ima mnogo više nego što Majka Kultura poučava."

"Da."

"Da je bilo i ima mnogo više u tome, naravno, budući revolucija i dalje napreduje. Adam i dalje žvače plod toga zabranjenoga drveta i kada god uspijemo pronaći Abela i Kain je u blizini, prateći ga s nožem u ruci."

"To je točno."

"Postoji još jedna naznaka da se revolucija ne zaustavlja na pukoj tehnologiji. Majka Kultura uči da je ljudski život, prije revolucije, bio besmislen, glup, prazan i nevrijedan. Predrevolucionarni je život bio ružan. Odbojan."

"Da."

"I ti to vjeruješ, zar ne?"

"Da, pretpostavljam da vjerujem."

"Svakako većina vas vjeruje u to, može li se tako reći?"

"Da."

"Tko bi bile iznimke?"

"Ne znam. Pretpostavljam... antropolozi."

"Ljudi koji zaista imaju nekakva znanja o tome životu."

"Da."

"Ali Majka Kultura uči da je taj život bio neizrecivo jadan."

"To je točno."

"Možeš li zamisliti bilo kakve okolnosti pod kojima bi ti sam zamijenio svoj život za tu vrst života?"

"Ne. Iskreno, ne mogu zamisliti da bi to itko učinio, kada bi imao izbora."

"Ostavitelji bi to učinili. Kroz sveukupnu povijest, jedini način na koji su ih Uzimatelji mogli odvojiti od tog života bila je sirova snaga, potpuni pokolj. U većini slučajeva, najjednostavnije im je bilo samo ih istrijebiti."

"Istina. Ali Majka Kultura ima nešto za reći o tome. Ona kaže da Ostavitelji jednostavno nisu znali što propuštaju. Nisu razumijevali dobrobiti poljoprivrednoga života i stoga su se tako uporno držali lovačko-sakupljačkoga načina života."

Ishmael se osmjehne svojim najpodlijim osmjehom. "Među Indijancima ove zemlje, za koje od njih bi ti rekao da su bili najoštriji i najodlučniji protivnici Uzimateljima?"

"Pa... nizinski Indijanci."

"Mislim da bi se većina vas složila s tim. Ali prije nego su Španjolci doveli konje, nizinski Indijanci bili su *stoljećima* poljoprivrednici. Tek što su konji postali dostupni, odbacili su poljoprivredu i ponovo nastavili sa lovačko-sakupljačkim načinom života."

"To nisam znao."

"Pa, sada znaš. Da li su nizinski Indijanci razumijevali prednosti poljoprivrednoga života?"

"Pretpostavljam da su morali."

"Što kaže Majka Kultura?"

Neko sam vrijeme razmišljao, a onda se nasmijah. "Kaže da nisu *zaista* razumjeli. Da jesu, nikada se ne bi vratili lovu i sakupljanju."

"Jer je to odbojan način života."

"Točno."

"Možda već počinješ shvaćati kako je potpuno djelotvorno učenje Majke Kulture glede ovih pitanja."

"Istina. Ali ono što ne shvaćam je kamo nas to vodi."

"Na putu smo otkrića što leži u samom korijenu vašega straha i gađenja prema životu Ostavitelja. Na putu smo otkrića zašto osjećate da morate nastavljati revoluciju, čak ako razara i vas i cijeli svijet. Na putu smo otkrića *protiv* čega se postavila vaša revolucija."

"Ah", rekoh.

"I kada sve to učinimo, siguran sam da ćeš mi moći reći koju su priču Ostavitelji ovdje provodili tijekom prvih tri milijuna godina ljudskoga života i koju još uvijek provode gdje god su do danas preživjeli."

4

Govoreći o opstanku, Ishmael zadrhti i potone u pokrivače s nekom vrstom jecajućeg uzdaha. Na trenutak se učinilo da se izgubio u neumornom kapanju kiše po platnu ponad naših glava, a tada pročisti grlo i nastavi.

"Hajde da pokušamo ovako", reče on. "Zašto je ta revolucija bila *neophodna!*"

"Bila je neophodna ako je čovjek htio nekuda krenuti."

"Hoćeš reći ako je čovjek želio imati centralno grijanje i sveučilišta i operne kuće i svemirske brodove."

"Točno."

Ishmael kimne. "Ta bi vrst odgovora bila prihvatljiva onda kada smo započinjali naš posao, ali sada želim da zađeš dublje."

"Dobro. Ali ne znam što misliš time reći."

"Jako dobro znaš da za stotine milijuna vas, stvari kao centralno grijanje, sveučilišta, operne kuće i svemirski brodovi pripadaju udaljenom i nedostižnom svijetu. Stotine milijuna vas živi u uvjetima o kojima većina ljudi u ovoj zemlji može samo nagađati. Čak i u ovoj zemlji, milijuni su beskućnici ili žive u prljavštini i očaju u sirotinjskim dijelovima gradova, u zatvorima, u javnim institucijama koje su tek malo bolje od zatvora. Za te ljude, vaše površno opravdanje poljoprivredne revolucije bilo bi potpuno nesmisleno."

"Istina."

"Ali iako oni ne uživaju plodove vaše revolucije, bi li joj okrenuli leđa? Bi li zamijenili svoju bijedu i očaj za onu vrst života kojim se živjelo u predrevolucionarna vremena?"

"Ponovo, moram reći da ne bi."

"To je i moj dojam. Uzimatelji vjeruju u svoju revoluciju, čak i kada ne uživaju nijednu njezinu dobrobit. Nema nezadovoljnika, nema otpadnika, nema kontrarevolucionara. Svi oni duboko vjeruju, kako god stvari sada loše stajale, da su još uvijek beskrajno bolje od onoga što je bilo prije."

"Da, rekao bih da je tako."

"Danas želim da otkriješ korijene ovog izuzetnog vjerovanja. Kada to učiniš, imat ćeš potpuno različito razumijevanje vaše revolucije, kao i ostaviteljskog načina života."

"Dobro. Ali kako da to učinim?"

"Slušajući Majku Kulturu. Cijeloga ti života šapće u uho, a ono što ti čuješ ne razlikuje se od onoga što su čuli tvoji roditelji i njihovi roditelji, od onoga što ljudi diljem svijeta čuju svakoga dana. Drugim riječima, ja tragam za onim što je pokopano u tvome umu baš kao što je pokopano u umovima svih vas. Želim da to danas otkopaš. Majka te Kultura naučila da se užasavaš života kakav je postojao prije vaše revolucije, a ja želim da otkriješ korijenje tog užasa."

"Dobro", rekoh. "Istina je da se zamalo užasavamo takvoga života, ali nevolja je u tome što mi se to ne čini osobito tajnovitim."

"Ne čini ti se? Zašto?"

"Ne znam. To je život koji nikuda ne vodi."

"Dosta je takvih površnih odgovora. Kopaj."

S uzdahom, zavukao sam se u svoj pokrivač i nastavio kopati. "Ovo je zanimljivo", rekoh nakon nekoliko minuta. "Sjedio sam ovdje razmišljajući o tome kako su živjeli naši preci i u glavi mi se stvorila sasvim određena slika, potpuno oblikovana."

Ishmael je čekao da nastavim.

"Na neki je način kao san. Ili noćna mora. Čovjek puže vrhom brežuljka u suton. U ovom je svijetu uvijek suton. Čovjek je nizak, taman i gol. Trči napol sagnut, tražeći tragove. U lovu je i oćajanje. Noć pada, a on nema ništa za jelo.

On trči i trči i trči, kao da obavlja neki monoton posao. To *i jest* monoton posao, jer će sutra u suton on i dalje trćati - ili će ponovo trćati. Ali ne tjeraju ga samo glad i oćaj. On je i uplašen. Iza njega, na vrhu brežuljka, izvan dosega oćiju, prate ga njegovi neprijatelji da bi ga raznijeli u komadiće - lavovi, vukovi, tigrovi. I tako on mora zauvijek ostati pri tom monotonom poslu, zauvijek jedan korak iza svoga plijena i korak ispred svojih neprijatelja.

Brežuljak naravno predstavlja oštricu noža opstanka. Čovjek živi na oštrici noža opstanka i mora se neprestano boriti da ne padne. Zapravo to je kao da su vrh brežuljka i nebo u pokretu umjesto njega. On trči na mjestu, zarobljen, i ne stiže nikuda."

"Drugim riječima, lovci - sakupljači žive jako tmurnim životom."

"Da."

"A zasto je tmuran?"

"Jer je to borba samo za goli život."

"Ali zapravo nije ni slično tome. Siguran sam da to znaš, u drugom odjeljku svoga uma. Lovci-sakupljači ništa više ne žive na oštrici opstanka nego vukovi ili lavovi ili vrapci ili zečevi. Čovjek je bio dobro prilagođen životu na ovome planetu kao i bilo koja druga vrsta i zamisao da je živio na oštrici opstanka jednostavno je biološki nesmislena. Kao svejed, opseg njegove hrane je ogroman. Tisuće će vrsta izgladnjeti prije njega. Njegova inteligencija i okretnost omogućuju mu da udobno živi u uvjetima koji bi potpuno porazili bilo kojeg drugog mesojeda."

Daleko od toga da neprestano i očajnički čeprkaju u potrazi za hranom, lovci-sakupljači su među najbolje ishranjenim ljudima na Zemlji i to uspijevaju sa samo dva ili tri sata onoga što bi ti nazvao radom dnevno - čime pripadaju u ljude koji imaju najviše slobodnoga vremena na Zemlji. U svojoj knjizi o gospodarstvu kamenoga doba, Marshall Sahlins opisuje ih kao 'izvorno bogato društvo'. I shodno tome, istrebljenje čovjeka gotovo da ne postoji. On jednostavno nije prvi izbor na meniju bilo kojeg mesojeda. Tako da shvaćaš kako je tvoja prekrasno strašna vizija života tvojih predaka samo još jedan dio ludosti Majke Kulture. Ako želiš, sve to možeš sam sebi potvrditi tijekom jednog popodneva u knjižnici."

"Dobro", rekoh. "Pa?"

"Pa sada kada znaš da je to ludost, da li osjećaš drugačije glede tog života? Da li ti sada djeluje manje odbojno?"

"Možda manje odbojan. Ali još uvijek odbojan."

"Razmotri ovo. Pretpostavimo da si jedan od beskućnika. Bez posla, ničemu vješt, isto takva žena, dvoje djece. Nemaš se kuda okrenuti, nemaš nade ni budućnosti. Ali ja ti mogu dati kutiju s prekidačem. Pritisni prekidač i istoga ćeš trenutka biti prenesen unazad u predrevolucionarna vremena. Svi ćete moći govoriti tadašnji jezik, svi ćete imati vještine koje su tada svi imali. Nikada više nećeš morati brinuti o sebi i svojoj obitelji. Uspjet ćeš, bit ćeš dio tog izvorno bogatog društva."

"Dobro."

"Pa, da li si pritisnuo prekidač?"

"Ne znam. Moram posumnjati u to."

"Zašto? Ovdje ne ostavljaš ništa izvanredno. Prema ovoj pretpostavci, ovdašnji ti je život bijedan i teško da će se popraviti. Dakle mora biti da ti se drugi život čini čak i gorim. Ne radi se o tome

da se ti ne bi mogao odreći života kojeg imaš - nego da ne bi mogao podnijeti da prigriješ taj drugi život."

"Da, točno tako."

"Što ga to čini tako zastrašujućim za tebe?"

"Ne znam."

"Čini se da je na tebi Majka Kultura obavila dobar posao."

"Da."

"Dobro. Pokušajmo ovako. Kad su god Uzimatelji naišli na lovce-sakupljače koji su zauzimali prostor kojeg su oni željeli za sebe, pokušavali su objasniti Ostaviteljima zašto bi trebali napustiti svoj način života i postati Uzimatelji. Govorili su: 'Taj vaš život ne samo da je bijedan, nego i pogrešan. Čovjek nije rođen da tako živi. Nemojte se boriti protiv nas. Pridružite se našoj revoluciji i pomozite nam da ovaj svijet preobrazimo u raj za čovjeka.'"

"Točno."

"Ti preuzmi tu ulogu - ulogu kulturološkog misionara - a ja ću preuzeti ulogu lovca-sakupljača. Objasni mi zašto je život, koji je meni i mome narodu zadovoljavajući već tisućama godina, tmuran i odvratn i odbojan."

"Dobri Bože."

"Gledaj, ja ću početi... Bwana, kažeš nam da je život kojim mi živimo jadan i pogrešan i sramotan. Kažeš nam da to nije život za kojeg je čovjek rođen. To nas zbunjuje, Bwana, jer nam se tisućama godina činilo da je to dobar način života. Ali ako ti, koji jašeš po zvijezdama i šalješ svoje riječi po svijetu brzinom misli, ako ti kažeš da nije, onda mi u svojoj razboritosti moramo slušati što nam ti imaš za reći."

"Pa... shvaćam da se vama čini dobrim. To je stoga što ste neznalice i neobrazovani i glupi."

"Upravo tako, Bwana. Mi čekamo da nas ti prosvijetliš. Reci nam zašto je naš život jadan i odvratn i sramotan."

"Vaš je život jadan i odvratn i sramotan jer živite kao životinje."

Ishmael se namršti, zbunjen. "Bwana, ne razumijem. Živimo kao što žive i svi drugi. Od svijeta uzimamo što nam je potrebno i ostalo ostavljamo na miru, baš kako to čine lav i jelen. Zar lav i jelen žive sramotne živote?"

"Ne, ali to je stoga što su oni samo životinje. Nije pravo da i čovjek živi na taj način."

"Ah", reče Ishmael, "to nismo znali. A zašto nije dobro živjeti na taj način?"

"Zato što, živeći na taj način... ne možete vladati svojim životima."

Ishmael nakrene glavu. "U kom smislu ne možemo vladati svojim životima, Bwana?"

"Ne možete vladati ni najosnovnijom potrebom od svih, vašim zalihama hrane."

"Jako me zbunjuješ, Bwana. Kada smo gladni, odemo i nađemo nešto za pojesti. Kakvu veću vlast trebamo?"

"Imali biste veću vlast da ste hranu sami zasadili."

"Kako to, Bwana? Kome je važno tko sadi hranu?"

"Da ste ju sami zasadili, tada biste zasigurno znali da će biti tamo."

Ishmael ispusti oduševljen zvuk. "Ti me zaista zapanjuješ, Bwana! Mi već zasigurno znamo da će biti tamo. Cijeli svijet života je hrana. Misliš li da će se odšuljati tijekom noći? Kamo bi otišla? Uvijek je ovdje, dan za danom, u svako godišnje doba, godinu za godinom. Da nije, mi ne bismo bili ovdje i razgovarali s tobom o tome."

"Da, ali da ste ju sami zasadili, mogli biste vladati *količinom* te hrane. Mogli biste reći: 'Pa, ove ćemo godine imati više kukuruza, ove će godine biti više graha, ove će godine biti više jagoda.'"

"Bwana, te stvari rastu u obilju bez i najmanjeg našeg truda. Zašto bismo se mučili da zasadimo ono što već raste?"

"Da, ali... zar vam je nikada ne ponestane? Zar nikada ne poželite kukuruz, a onda shvatite da ga više nema u divljini?"

"Da, pretpostavljam da nam ponestane. Ali nije li isto tako i s vama? Zar nikada ne poželite kukuruz, a onda otkrijete da ga više nema na vašim poljima?"

"Ne, jer ako poželimo kukuruz, možemo otići u trgovinu i kupiti cijelu limenku."

"Da, čuo sam nešto o takvome sustavu. Reci mi nešto, Bwana. Limenke kukuruza koje kupiš u trgovini - koliko je vas radilo da bi tu limenku stavilo tamo za tebe?"

"O, stotine, pretpostavljam. Uzgajivači, žeteoci, vozači, čistači u tvornici limenki, ljudi koji se brinu o opremi, ljudi koji limenke stavljaju u kutije, vozači koji razvoze kutije, ljudi u trgovini koji ih otvaraju i sve tako."

"Oprosti mi, ali govoriš kao luđak, Bwana; napraviti sav taj posao samo da bi bio siguran da se nikada nećeš razočarati glede kukuruza. Među mojim narodom, kada želimo kukuruz, jednostavno odemo i uberemo jedan - a ako nema ni jednoga, nađemo nešto drugo podjednako dobro i stotine ljudi ne moraju raditi da bi ga stavili u naše ruke."

"Promašio si ono bitno."

"Svakako da jesam, Bwana."

Prigušio sam uzdah. "Gledaj, u ovome je stvar. Ako ne vladate svojim zalihama hrane prepušteni ste na milost i nemilost svijeta. Nije važno što je oduvijek bilo dovoljno. Nije u tome stvar. Ne možete živjeti prepušteni hirovima bogova. To jednostavno nije ljudski način života."

"Zašto je to tako, Bwana?"

"Pa... gledaj. Jednog dana odete u lov i ulovite jelena. Dobro, to je u redu. To je sjajno. Ali niste mogli vladati time da će jelen biti tamo, zar ne?"

"Ne, Bwana."

"Dobro. Idućega dana odete u lov i nema jelena kojeg biste mogli uloviti. Zar se to nikada nije dogodilo?"

"Svakako da jest, Bwana."

"Pa, eto ti. Stoga što ne vladate jelenom, nemate jelena. Pa što tada učinite?"

Ishmael slegne ramenima. "Ulovimo nekoliko zečeva."

"Upravo tako. Ne biste se morali zadovoljiti zečevima ako ste željeli jelena."

"I poradi toga živimo sramotnim životom, Bwana? Poradi toga bismo trebali odbaciti život kojeg volimo i krenuti na posao u jednoj od vaših tvornica? Stoga što jedemo zečeve kad se dogodi da nam se ne preda nikakav jelen?"

"Ne. Dopusti mi da završim. Ne vladate jelenom - pa čak ni zečevima. Pretpostavimo da jednoga dana odete u lov, a nema ni jelena *ni* zečeva? Što tada radite?"

"Tada, Bwana, jedemo nešto drugo. Svijet je pun hrane."

"Da, ali gledaj. Ako ne vladate *nikakvom* hranom..." Pokazao sam mu zube. "Gledaj, nema jamstva da će svijet *uvijek* biti pun hrane, zar ga ima? Zar nikada niste imali sušu?"

"Svakako da jesmo, Bwana."

"Pa, što se tada događa?"

"Trave usahnu, sve biljke usahnu. Drveće ne donosi ploda. Divljači nestane. Mesojeda nestaje."

"A što se događa s vama?"

"Ako je suša jako velika, tada i mi nestajemo."

"Hoćeš reći da umirete, zar ne?"

"Da, Bwana."

"Ha! U tome je stvar!"

"Sramota je *umrijeti*, Bwana?"

"Ne... znam! Gledaj, u ovome je stvar. Umirete stoga što živite na milost i nemilost bogova. Umirete stoga što mislite da će se bogovi brinuti o vama. To je sasvim dobro za životinje, ali vi biste trebali znati bolje."

"Ne bismo trebali bogovima povjeravati naše živote?"

"Ni u kom slučaju. *Sebi* biste trebali povjeriti svoje živote. To je ljudski način života."

Ishmael zamišljeno potrese glavom. "To su zaista loše vijesti, Bwana. Sve od vremena izvan sjećanja živjeli smo u rukama bogova i nama se čini da smo dobro živjeli. Bogovima smo ostavili sav napor sisanja i obrađivanja i živjeli smo bezbrižno i činilo se da u svijetu uvijek ima dovoljno za nas, jer - stani! *Mi smo ovdje!*"

"Da", rekoh mu ozbiljno. "Vi ste ovdje, ali pogledajte se. Nemate ništa. Goli ste i beskućnici. Živite u nesigurnosti, neudobno, bez mogućnosti."

"A to je zato što živimo u rukama bogova?"

"Apsolutno. U rukama bogova niste važniji od lavova ili guštera ili buha. U rukama *ovih* bogova - ovih bogova koji se brinu za lavove i guštere i buhe - vi niste ništa posebno. Vi ste još samo jedna životinja koju treba nahraniti. Čekaj malo", rekoh, i na nekoliko minuta sklopih oči. "Dobro, ovo je važno. Bogovi ne prave razlike između vas i bilo kojeg drugog stvorenja. Ne, nije baš to. Čekaj." Vratio sam se poslu, i ponovo pokušao. "Evo ga: ono što vam bogovi pružaju dovoljno je za vaš život kao *životinjski* - to priznajem. Ali za vaš ljudski život, *vi* se morate pobrinuti. Bogovi to neće učiniti."

Ishmael me zapanjeno pogleda. "Hoćeš reći da nam je potrebno nešto što nam bogovi neće dati, Bwana?"

"Da, tako se čini. Oni vam daju ono što vam je potrebno da biste živjeli kao životinje, ali ne i ono što vam je potrebno *povrh toga*, da biste živjeli kao ljudi."

"Ali kako je to moguće, Bwana? Kako je moguće da su bogovi dovoljno mudri da oblikuju svemir i svijet i život na svijetu, ali nedostaje im mudrosti da ljudima daju ono što im je potrebno da budu ljudi?"

"Ne znam kako je to moguće, ali tako je. To je činjenica. Čovjek je živio u rukama bogova tri milijuna godina i na kraju ta tri milijuna godina nije bio u boljem stanju i nije dalje dospio nego kad je počeo."

"Iskreno, Bwana, to su čudne vijesti. *Kakvi* su ti bogovi?"

Prezirno sam se nasmijao. "To su, moj prijatelju, *nesposobni* bogovi. Stoga morate svoje živote potpuno uzeti iz njihovih ruku. Svoje živote morate uzeti u svoje *vlastite* ruke."

"A kako da to učinimo, Bwana?"

"Kao što sam rekao, morate početi saditi svoju vlastitu hranu."

"Ali kako će to bilo što promijeniti, Bwana? Hrana je hrana, bilo da je zasadimo mi ili bogovi."

"Upravo je u tome stvar. Bogovi sade samo ono što vam je *potrebno*. Vi ćete saditi *više* od onoga što vam je potrebno."

"Poradi čega, Bwana? Kakvo dobro donosi imati više hrane od onog što nam je potrebno?"

"Prokletstvo!" viknuo sam. "Znam!"

Ishmael se nasmije i reče: "Pa kakvo dobro donosi imati više hrane nego što nam je potrebno?"

"U tome je cijela prokleta stvar! Kada imate više hrane nego vam je potrebno, tada *bogovi nemaju vlasti nad vama!*"

"Možemo im pokazati dugi nos."

"Upravo tako."

"Ali ipak, Bwana, što ćemo *uraditi* s tom hranom ako nam nije potrebna?"

"*Sačuvajte* ju! Sačuvajte ju da biste bogovima pomrsili račune kada odluče da će vas izložiti gladi. Sačuvajte ju tako da, kada vam pošalju sušu, možete reci: '*Ne ja, prokletstvo! Ja neću biti gladan i ti ništa tu ne možeš učiniti, jer je sada moj život u mojim rukama!*'"

5

Ishmael kimne, napuštajući ulogu lovca-sakupljača. "Tako su vaši životi sada u vašim rukama."

"Točno tako."

"Pa zašto se onda toliko brinete?"

"Kako to misliš?"

"Ako su vaši životi u vašim rukama, tada samo o vama ovisi da li ćete nastaviti živjeti ili ćete izumrijeti. Taj izraz to znači, zar ne?"

"Da. Ali očigledno postoje još neke stvari koje *nisu* u našim rukama. Ne bismo bili sposobni vladati potpunom ekološkom propašću ili je preživjeti."

"Tako da još uvijek niste sigurni. Kada ćete na kraju biti sigurni?"

"Kada *sveukupni svijet* uzmemo iz ruku bogova."

"Kada se *sveukupni svijet* bude nalazio u vašim vlastitim, sposobnijim rukama."

"Tako je. Tada bogovi više neće imati nikakve vlasti nad nama. Tada bogovi više neće imati nikakve vlasti nad *bilo čim*. Sva će moć biti u našim rukama, a mi ćemo na kraju biti slobodni."

6

"Pa", reče Ishmael, "da li napredujemo?"

"Mislim da da."

"Misliš li da smo pronašli korijenje vaše odbojnosti prema vrsti života kojom se živjelo u predrevolucionarna vremena?"

"Da. Krist je dao uvelike najuzaludniji savjet kada je rekao: 'Ne brinite se za sutrašnji dan. Ne brinite se da li ćete imati što za jesti. Pogledajte ptice nebeske. One niti siju niti žanju niti sakupljaju u spremišta, ali se Bog savršeno brine o njima. Ne mislite li da će isto učiniti i za vas?' U našoj je kulturi prevladavajući odgovor na to pitanje: 'Dovraga, ne!' Čak se i najodaniji redovnici brinu za sijanje i žetvu i sakupljanje ljetine."

"A što je sa Svetim Franjom?"

"Sveti se Franjo oslanjao na obilje poljoprivrednika, ne na obilje Boga. Čak i najzadrtiji od zadrtih zatvaraju uši kada Isus počne pričati o pticama na nebu i ljiljanima u poljima. Oni prokleta dobro znaju da on samo priča, samo drži zgodne govore."

"Tako da ti misliš kako je to u korijenu vaše revolucije. Ti si želio i još uvijek želiš svoj život imati u svojim vlastitim rukama."

"Da. Potpuno. Za mene, živjeti na bilo koji drugi način gotovo je nezamislivo. Mogu samo misliti na to kako lovci-sakupljači žive u stanju krajnje i neprestane tjeskobe glede toga što će im sutrašnji dan donijeti."

"A oni to ipak ne čine. To ti može reći bilo koji antropolog. Oni su daleko manje opsjednuti tjeskobom od tebe. Nemaju poslove koje bi mogli izgubiti. Nitko im ne može reći: 'Pokaži mi novce ili se ne možeš nahraniti, ne možeš se obući, ne možeš dobiti zaklon.'"

"Vjerujem ti. Razumski govoreći, vjerujem ti. Ali govorim o svojim osjećajima, o svojim uvjetima. Moji mi uvjeti govore - Majka Kultura mi govori - da život u rukama bogova mora biti neprestana noćna mora užasa i tjeskobe."

"A evo što ti donosi tvoja revolucija: sklanja te izvan dosega te strašne noćne more. Sklanja te izvan dosega bogova."

"Da, tako je."

"Tako. Imamo za vas dva nova imena. Uzimatelji su oni koji imaju spoznaju dobra i zla, a Ostavitelji su...?"

"Ostavitelji su oni koji žive u rukama bogova."

Dvanaest

1

Kiša je prestala negdje oko tri sata i karneval je zijevnuo, protegnuo se i vratio svojim poslovima odvajajući neotesance od njihova novca. Ponovo dokon, visio sam okolo neko vrijeme, dozvolio da mi uzmu nekoliko dolara i na kraju mi je palo na pamet da potražim Ishmaelovog vlasnika. Pokazalo se daje to crnac tvrdih očiju imenom Art Owens, visok oko stotinu i sedamdeset centimetara, a koji je proveo više vremena podižući terete nego ja za pisaćim strojem. Rekao sam mu da bih kupio njegovoga gorilu.

"Ma je li tako", reče on, ne podrugljivo, ne kao da ga se to dojmilo, ne zainteresirano, ništa.

Rekao sam mu da jest i upitao koliko bi koštao.

"Uzeo bih tri tisuće."

"Nisam toliko zainteresiran."

"Koliko ste zainteresirani?" Samo znatiželjan, ne da ga je ozbiljno zanimalo.

"Pa, bliže tisući."

Podrugnuo se - samo malo, gotovo pristojno. Iz nekog mi je razloga taj momak bio simpatičan. Bio je tip koji je svoju diplomu iz Harvarda gurnuo negdje u ladicu, jer nije pronašao ništa što bi s njom mogao raditi, a što bi mu se svidjelo.

Rekao sam mu: "To je jako, jako stara životinja, znate. Johnsonovi su je ovamo dopremili tridesetih godina."

To je privuklo njegovu pozornost. Upitao me kako sam došao do takve obavijesti.

"Znam životinju", kratko sam odgovorio, kao da bih mogao poznavati još tisuće nalik njemu.

"Mogao bih ga dati za dvije i pol tisuće", rekao je.

"Nevolja je u tome što ja *nemam* dvije i pol tisuće."

"Vidite, slikar iz New Mexica već radi na plakatu za mene", reče on. "Platio sam mu dvije tisuće unaprijed."

"Uh uh. Vjerojatno bih mogao podići do tisuću i pol."

"Ne vidim kako bih mogao ići ispod dvije i dvjesto, to je činjenica."

Činjenica je bila, da sam ih u tom trenutku pokazao, bio bi oduševljen s dvije tisuće. Možda čak i tisuću i osamsto. Rekao sam mu da ću razmisliti o tome.

2

Bio je petak uvečer, tako da naivčine nisu krenuli kući sve do poslije jedanaest, a ostarjeli čuvar koji je primao mito nije se pojavio sve do ponoći. Ishmael je zaspao sjedeći, još uvijek umotan u svoje pokrivače, a ja nisam uopće oklijevao da ga probudim; želio sam da ponovo procijeni čari neovisnog života.

Zijevnuo je, dva puta kihnuo, pročistio grlo i na meni zaustavio mutan, zao pogled.

"Vrati se sutra", zakriještao je.

"Sutra je subota - beznadežno."

Nije bio sretan zbog toga, ali je znao da sam u pravu. Pokušao je odložiti neizbježno marljivo uređujući sebe, svoj kavez i svoje pokrivače. Tada se smjestio i prezrivo me pogledao.

"Gdje smo stali?"

"Stali smo kod dva nova imena za Uzimatelje i Ostavitelje: oni koji razlikuju dobro i zlo i oni koji žive u rukama bogova."

Zagundao je.

3

"Što se *dogđa* ljudima koji žive u rukama bogova?"

"Kako to misliš?"

"Mislim, što se *dogđa* ljudima koji žive u rukama bogova, a što se *ne dogđa* onima koji svoje živote grade na spoznaji dobra i zla?"

"Pa, da vidimo", rekoh. "Pretpostavljam da nisi na to mislio, ali to mi je palo na um. Ljudi koji žive u rukama bogova ne postaju vladari svijeta i ne prisiljavaju sve da žive kao i oni, a ljudi koji razlikuju dobro i zlo to čine."

"Preokrenuo si pitanje i vratio se na početak", reče Ishmael. "Pitao sam te što se *dogđa* ljudima koji žive u rukama bogova a što se *ne dogđa* onima koji razlikuju između dobra i zla, a ti si mi rekao upravo suprotno: što se *ne dogđa* ljudima koji žive u rukama bogova a što *se dogđa* onima koji razlikuju između dobra i zla."

"Hoćeš reći da tragaš za nečim *pozitivnim* što se *dogđa* ljudima koji žive u rukama bogova?"

"Točno."

"Pa, oni su skloni dozvoliti ljudima oko sebe da žive kako žele živjeti."

"Govoriš mi o nečemu što oni *rade*, ne o nečemu što im se *dogadja*. Pokušavam tvoju pozornost usmjeriti na posljedice takvog načina života."

"Oprosti. Bojim se da jednostavno ne znam kamo smjeraš."

"Znaš, ali nisi navikao razmišljati o tome na taj način."

"Dobro."

"Sjećaš se pitanja na koje smo počeli odgovarati kada si stigao ovoga popodneva: kako je čovjek postao čovjekom? Još uvijek tražimo odgovor na to pitanje."

Zastenjao sam, otvoreno i iskreno.

"Zašto stenješ? "upita Ishmael.

"Jer me plaše tako općenita pitanja. Kako je čovjek postao čovjekom? Ne znam. Jednostavno je postao. Na isti način na koji su ptice postale pticama i konji konjima."

"Upravo tako."

"Ne čini mi to", rekoh mu.

"Očigledno ne razumiješ što si upravo rekao."

"Vjerojatno ne razumijem."

"Pojasnit ću ti. Prije nego ste postali *homo*, bili ste što?"

"*Australopitekus*."

"Dobro. A kako je *australopitekus* postao *homo*?"

"Čekanjem."

"Molim te. Ovdje si da misliš."

"Oprosti."

"Da li je *australopitekus* postao *homo* govoreći: 'Mi imamo spoznaju dobra i zla kao i bogovi, tako da nam nije potrebno da živimo u njihovim rukama kao što to čine zečevi i gušteri. Od sad pa nadalje *mi* ćemo odlučivati tko živi a tko umire na ovoj planeti, a ne bogovi.'"

"Ne."

"Da li su *mogli* postati ljudi govoreći tako?"

"Ne."

"Zašto ne?"

"Jer bi tako prestali biti podložni uvjetima pod kojima se evolucija odvijala."

"Upravo tako. Sada možeš odgovoriti na pitanje: što se događa ljudima - stvorenjima općenito - koji žive u rukama bogova?"

"Ah. Da, shvaćam. Razvijaju se."

"A sada možeš odgovoriti na pitanje koje sam ti postavio ovoga jutra: kako je čovjek postao čovjekom?"

"Živeći u rukama bogova."

"Živeći kao što žive Bušmani u Africi."

"Točno."

"Živeći kao što žive Kreeri-Akrore u Brazilu."

"Ponovo točno."

"Ne kao što žive stanovnici Chicaga?"

"Ne."

"Ili Londonci?"

"Ne."

"Tako da sada znaš što se događa ljudima koji žive u rukama bogova."

"Da. Oni se razvijaju."

"Zašto se razvijaju?"

"Jer su u *položaju* da se razvijaju. Jer se tamo odvija evolucija. Pračovjek se razvio u ranog čovjeka jer je bio tamo natječući se sa svima ostalima. Pračovjek se razvio u ranog čovjeka jer se nije izdvojio iz suparništva, jer je uvijek bio na onom mjestu na kojemu se odigravao prirodni odabir."

"Hoćeš reći da je još bio dio opće zajednice života."

"Točno."

"I stoga se sve to dogodilo – zašto je *australopithecus* postao *homo habilis* i zašto je *homo habilis* postao *homo erectus* i zašto je *homo erectus* postao *homo sapiens* i zašto je *homo sapiens* postao *homo sapiens sapiens*."

"Da."

"A što se tada dogodilo?"

"Tada su Uzimatelji rekli: 'Dovoljno smo živjeli u rukama bogova. Nama je dosta prirodnog odabira, hvala lijepo.'"

"I to je bilo to."

"I to je bilo to."

"Sjećaš se da sam rekao da provoditi priču znači živjeti tako da je ostvariš."

"Da."

"Prema priči Uzimatelja, stvaranje se završilo s čovjekom."

"Da. Pa?"

"Kako bi ti živio tako da *to* ostvariš? Kako bi živio na taj način da se stvaranje završi s čovjekom?"

"Uh. Shvaćam što misliš. Živio bi kao što Uzimatelji žive. Mi svakako živimo na način koji će dovršiti stvaranje. Ako nastavimo, čovjek neće imati nasljednika, ni čimpanze, ni orangutani, ni gorile – ništa što je sada živo neće imati nasljednika. Cijela će stvar završiti s nama. Da bi ostvarili svoju priču, Uzimatelji moraju sami dovršiti stvaranje - i oni to prokleta dobro rade."

4

"Kada smo počinjali i kada sam ti pokušavao pomoći da pronađeš pretpostavku priče Uzimatelja, rekao sam ti da priča Ostavitelja ima potpuno različitu pretpostavku."

"Da."

"Možda si sada spreman oblikovati tu pretpostavku."

"Ne znam. U ovome trenutku čak ne mogu misliti ni na pretpostavku Uzimatelja."

"Vratit će ti se. Svaka priča kreće od pretpostavke."

"Da, dobro. Pretpostavka priče Uzimatelja je da *svijet pripada Čovjeku*." Razmišljao sam nekoliko minuta, a onda se nasmijah. "To je gotovo suviše zgodno. Pretpostavka priče Ostavitelja je da *čovjek pripada svijetu*."

"A to znači što?"

"Znači... " Nasmijao sam se. "To je zaista suviše."

"Nastavi."

"To znači da, sve od početaka, sve što je ikada živjelo pripada svijetu – i to je ono *kako su stvari postale ovakve kakve jesu*. Ona jednostanična stvorenja koja su plivala u drevnim oceanima pripadala su svijetu i stoga što su mu pripadala, nastalo je sve stoje uslijedilo. One ribe koje su plivale duž obala kontinenta pripadale su svijetu i stoga što su mu pripadale, na kraju su nastali vodozemci. A stoga što su vodozemci pripadali svijetu, na kraju su nastali gmazovi. I stoga što su gmazovi pripadali svijetu, na kraju su nastali sisavci. I stoga što su sisavci pripadali svijetu, na kraju su nastali primati. I stoga što su primati pripadali svijetu, na kraju je nastao *australopithecus*. I stoga što je *australopithecus* pripadao svijetu, na kraju je nastao čovjek. I čovjek je pripadao svijetu tri milijuna godina – i stoga što je pripadao svijetu, rastao je i razvijao se i postajao inteligentniji i vještiji, sve dok jednoga dana nije postao tako inteligentan i vješt da smo ga morali nazvati *homo sapiens sapiens*, što znači da smo to bili *mi*."

"I na taj su način Ostavitelji živjeli tri milijuna godina – kao da pripadaju svijetu."

"Točno tako. I tako smo *mi* nastali."

5

Ishmael reče: "Znamo što se događa kada uzmemo pretpostavku Uzimatelja, da svijet pripada čovjeku."

"Da, to donosi propast."

"A što se događa kada uzmeš pretpostavku Ostavitelja, da čovjek pripada svijetu?"

"Tada se stvaranje nastavlja zauvijek."

"Kako to zvuči?"

"Glasovao bih za to."

6

"Nešto mi je palo na pamet", rekao sam.

"Da?"

"Palo mi je na pamet da je priča koju sam upravo ispričao zapravo priča koju su Ostavitelji provodili na ovome svijetu tri milijuna godina. Priča Uzimatelja glasi: 'Bogovi su svijet stvorili za čovjeka, ali su to loše uradili, pa smo mi morali uzeti stvari u svoje vlastite, sposobnije ruke.' Priča Ostavitelja glasi: 'Bogovi su stvorili čovjeka za svijet, na isti način na koji su stvorili lososa i vrapce i zečeve za svijet; čini se da je to do sada prilično dobro djelovalo, tako da se možemo opustiti i bogovima prepustiti upravljanje svijetom.'"

"To je točno. Ima i drugih načina da se to kaže, baš kao što ima i drugih načina da se ispriča priča Uzimatelja, ali ovaj je način jednako dobar kao i bilo koji drugi."

Sjedio sam tako neko vrijeme. "Razmišljam o... značenju svijeta, božanskim namjerama sa svijetom i sudbini čovjeka prema ovoj priči."

"Nastavi."

"Značenje svijeta... mislim da je treće poglavlje Postanka bilo u pravu. To je vrt – vrt bogova. Kažem to čak iako ja sam jako sumnjam da su bogovi bilo što imali s time. Samo mi se čini da je to cjelovit i ohrabrujući način da se o tome razmišlja."

"Razumijem."

"A u vrtu rastu dva stabla, jedno za bogove, a drugo za nas. Ono njihovo je Drvo Spoznaje Dobra i Zla, a ono naše je Drvo Života. Ali Drvo Života možemo pronaći samo ako ostanemo u vrtu – a u vrtu možemo ostati samo ako se držimo podalje od drveta bogova."

Ishmael kimne ohrabrujući me.

"Božanske namjere... činilo bi se... u evoluciji postoji neka vrsta sklonosti, ne bi li rekao? Ako počneš od onih krajnje jednostavnih bića u drevnim morima i uspinješ se korak po korak prema svemu što ovdje sada vidimo - i dalje od toga - tada moraš primijetiti sklonost prema... složenosti. I prema samosvijesti i inteligenciji. Slažeš li se s time?"

"Da."

"Odnosno, čini se da su sve vrste stvorenja na ovoj planeti na rubu postizanja te samosvijesti i inteligencije. Tako da bogovi nikako nisu skloni samo ljudima. Nikada nije mišljeno da bismo mi bili jedini glumci na ovoj pozornici. Očigledno su bogovi namjeravali da ova planeta bude vrt *ispunjen* stvorenjima koja su samosvjesna i inteligentna."

"Tako bi se učinilo. A ako je tako, tada se čini da bi čovjekova sudbina bila jednostavna."

"Da. Zapanjujuće, ona i *jest* jednostavna - jer je čovjek prvi od svih njih. On utire putove, on pronalazi staze. Njegova je sudbina biti prvi koji će naučiti stvorove nalik čovjeku da imaju izbor: mogu pokušati osujetiti bogove i izginuti u tom pokušaju - ili mogu stajati po strani i načiniti prostora za sve ostale. Ali u tome ima i više od toga. Njegova je sudbina da bude otac svima njima - ne mislim izravnim nasljeđivanjem. Nego pružanjem prilike svima - kitovima i delfinima i čimpanzama i rakunima - na neki način on postaje njihov praotac... Čudno, to je čak i veličanstvenije od sudbine koju su Uzimatelji sanjali."

"Kako to?"

"Samo razmisli. Za milijardu godina, što god tada postojalo, tko god tada postojao, kaže: 'Čovjek? O, da, *čovjek!* Kako je on izvanredan stvor! U njegovoj je moći bilo da uništi svekoliki svijet i da sve naše sudbine zgazi u prašinu – ali ugledao je svjetlost prije nego je bilo prekasno i povukao se. Povukao se i svima nama pružio priliku. Pokazao je svima nama što je *potrebno uraditi* ako želimo da svijet zauvijek ostane vrt. Čovjek je bio uzor svima nama!'"

"Nije baš bijedna sudbina."

"Ni u kom slučaju nije bijedna sudbina. A pada mi na pamet da ovo..."

"Da?"

"To daje oblik priči. Svijet je jako, jako dobro mjesto. Nije bio zbrka. Čovjek ga nije trebao osvajati i vladati njime. Drugim riječima, svijet ne treba pripadati čovjeku – ali *potreban* mu je čovjek koji će *njemu* pripadati. *Jedan* je stvor prvi morao proći kroz ovo, prvi je morao vidjeti da u vrtu postoje dva drveta, jedno koje je dobro za bogove i jedno koje je dobro za sva bića. *Jedan* je stvor morao pronaći put i ako se to dogodi, tada... jednostavno nema granice onome što se ovdje može dogoditi. Drugim riječima, čovjek ima svoje mjesto u svijetu, ali to nije mjesto *vladara*. To je u božjim rukama. Čovjekovo je mjesto da bude prvi. Čovjekovo je mjesto da bude prvi *a da ne bude posljednji*. Čovjekovo je da smisli kako je to *moгуće* učiniti – i da tada napravi mjesta za sve ostale koji su sposobni postati ono što je on postao. I možda, kada dođe vrijeme, možda se pokaže da je čovjekovo mjesto da bude učitelj svima ostalima koji su sposobni postati ono što je on postao. Ne jedini učitelj, ne krajnji učitelj. Možda samo prvi učitelj, odgojitelj u dječjem vrtiću – ali čak ni to ne bi bilo suviše malo. A znaš li što?"

"Što?"

"Cijelo vrijeme govorim sam sebi: 'Da, sve je to jako zanimljivo, ali kakvog dobra ima u tome? To neće ništa promijeniti!'"

"A sada?"

"*To* je ono što nam je potrebno. Ne samo *zaustaviti* stvari. Ne samo *manje* stvari. Ljudima je potrebno nešto pozitivno za što bi radili. Potrebna im je vizija nečega što... ne znam. Nešto što..."

"Mislim da je ono za čim tragaš činjenica da je ljudima potrebno nešto više nego da ih se prekorava, nešto više nego da se osjećaju glupima i krivima. Potrebno im je nešto više nego vizija propasti. Potrebna im je vizija svijeta i njih samih koja će ih nadahnjivati."

"Da. Upravo tako. Zaustavljanje zagađivanja ne nadahnjuje. Slaganje smeća ne nadahnjuje. Smanjivanje fluor-karbonata ne nadahnjuje. Ali ovo... razmišljati o sebi na nov način, razmišljati o svijetu na nov način... to..."

Odustao sam. Ma kvragu, on je znao što pokušavam reći.

7

"Vjerujem da sada shvaćaš smisao onoga što sam govorio kada smo započeli. Priča koju su ovdje provodili Uzimatelji ni u kom smislu nije drugo poglavlje priče koja je bila ovdje provedena tijekom prvih tri milijuna godina ljudskoga života. Priča Ostavitelja ima svoje vlastito drugo poglavlje."

"Kakvo je njezino drugo poglavlje?"

"Upravo si ga ocrtao, zar ne?"

"Nisam siguran."

Ishmael na trenutak razmisli. "Nikada nećemo znati čemu su bili dorasli Ostavitelji Europe i Azije kada su ljudi tvoje kulture došli i zauvijek ih pregazili. Ali znamo čemu su bili dorasli ovdje u Sjevernoj Americi. Tragali su za načinom da osnuju naselje koje bi bilo u skladu s načinom na koji su oduvijek živjeli, koji ostavlja prostora za ostala živa bića oko njih. Ne mislim da su to učinili iz neke uzvišenosti. Jednostavno mislim da im nije palo na pamet da život svijeta uzmu u svoje vlastite ruke i da objave rat ostatku životne zajednice. Da su na taj način nastavili još nekih pet ili deset tisuća godina, na ovom se kontinentu moglo pojaviti desetak civilizacija koje bi bile jednako usavršene kao što je sada i tvoja, svaka sa svojim vlastitim vrijednostima i mjerilima. To nije nezamislivo."

"Ne, nije. Ili radije, nezamislivo je. Prema mitologiji Uzimatelja, svaka civilizacija bilo gdje u svemiru mora biti civilizacija Uzimatelja, civilizacija u kojoj su ljudi uzeli život svijeta u svoje vlastite ruke. To je toliko očigledno da ne treba ni isticati. Do vraga, svaka strana civilizacija u povijesti znanstvene fantastike bila je civilizacija Uzimatelja. Svaka civilizacija s kojom se ikada susreo američki *Enterprise* bila je civilizacija Uzimatelja. To je stoga što se podrazumijeva da bi bilo koje inteligentno biće bilo gdje ustrajalo na tome da preuzme život iz ruku bogova, da bi znalo kako njemu pripada svijet, a ne obrnuto."

"Istina."

"Što u mome umu izaziva jedno važno pitanje. Što bi zaista *značilo* na ovom stupnju pripadati svijetu? Očigledno ne misliš da samo lovci-sakupljači uistinu pripadaju svijetu."

"Drago mi je da to uviđaš. Iako, ako Bušmani iz Afrike ili Kalapalo iz Brazila (ako ih je do sada uopće još nešto ostalo) žele nastaviti živjeti na taj način idućih deset milijuna godina, ne vidim da bi to bilo nešto loše za njih i za svijet."

"Istina. Ali to ne odgovara na moje pitanje. Kako civilizirani narodi pripadaju svijetu?"

Ishmael strese glavom - to je djelovalo kao mješavina nestrpljenja i očajanja. "Civiliziranost nema nikakve veze s tim. Kako tarantule mogu pripadati svijetu? Kako morski psi mogu pripadati svijetu?"

"Ne razumijem."

"Pogledaj oko sebe i vidjet ćeš neka stvorenja koja se ponašaju kao da svijet pripada njima i neka stvorenja koja se ponašaju kao da oni pripadaju svijetu. Možeš li ih razlikovati?"

"Da."

"Stvorenja koja se ponašaju kao da pripadaju svijetu slijede zakon održavanja mira i stoga što slijede taj zakon, stvorenjima oko sebe daju priliku da rastu prema bilo čemu što je njima moguće doseći. Tako je nastao čovjek. Stvorenja oko *australopitekusa* nisu zamišljala da svijet pripada njima, pa su ga pustili da živi i raste. Kako se civiliziranost u to uklapa? Da li biti civiliziran znači da *moraš* uništiti svijet?"

"Ne."

"Da li zbog toga što si civiliziran nisi *sposoban* stvorenjima oko sebe pružiti malo prostora u kojemu bi mogli živjeti? Da li si zbog toga nesposoban živjeti a da drugima ne nanosiš zlo, kao morski psi i tarantule i zvečarke?"

"Ne."

"Da li si zbog toga nesposoban slijediti zakon kojeg čak i puževi i crvi slijede bez teškoća?"

"Ne."

"Kao što sam prije nekog vremena istakao, ljudsko naseljavanje nije *protiv* zakona, nego je *podložno* zakonu - a isto se odnosi i na civilizaciju. Pa kako zapravo glasi tvoje pitanje?"

"Ne znam više. Očigledno, pripadati svijetu znači... pripadati istome klubu kao i svi ostali. Klub znači životnu zajednicu. To znači pripadati klubu i slijediti ista pravila kao i svi drugi."

"A ako biti civiliziran znači bilo što, trebalo bi značiti da ste vi vođe kluba, ne samo njegovi zločinci i razaratelji."

"Istina", rekoh, a onda sam samo sjedio i treptao nekoliko trenutaka. "Nešto što si tren prije rekao. Nikada nećemo znati čemu su bili dorasli Ostavitelji Europe ili Azije kada su ljudi moje kulture stigli i zgazili ih."

"Da?"

"Mislim da su neka znanja o tome *iskopana* posljednjih godina."

Ishmael kimne. "Ako se to dogodilo posljednjih godina, možda nisam za to mogao čuti."

"Arheologinja imenom Riane Eisler pisala je o velikom poljoprivrednom društvu Ostavitelja koje je u Europi postojalo sve dok ga prije pet ili šest tisuća godina nisu pregazili Uzimatelji. Osim što ih nije nazivala Ostaviteljima i Uzimateljima, naravno. Ne znam mnogo o tome, ali očigledno je kultura koju su Uzimatelji pregazili bila zasnovana na obožavanju božice."

Ishmael kimne. "Jedan je od mojih učenika znao za knjigu o kojoj govoriš, ali nije mogao objasniti njezino značenje kako si to ti učinio. Zove se, vjerujem, *Kalež i oštrica*."

8

"Vratimo se na predmet nadahnuća - čini mi se da ovih dana imaš još jedan izvor nadahnuća koji obećaje", reče Ishmael.

"Koji je to?"

"Svi su moji drugi učenici, kada bi dosegli ovaj stupanj, rekli: 'Da, da, to je izvanredno - ali ljudi se neće odreći svoga vladanja svijetom. To se jednostavno ne može dogoditi. Nikada. Ni za tisuću godina.' A ja nisam imao ništa na što bih mogao ukazati kao na ohrabrujući primjer suprotnoga. Sada imam."

Trebalo mi je otprilike devedeset sekundi da to shvatim. "Pretpostavljam da misliš na ono što se događa u Sovjetskom Savezu i istočnoj Europi proteklih nekoliko godina."

"Točno. Prije deset, dvadeset godina, svi koji bi proricali da će marksizam uskoro biti svrgnut s vrha bili su označeni kao beznadežni vizionari, posljednje budale."

"Da, to je istina."

"Ali kada su jednom ljudi iz tih zemalja bili nadahnuti mogućnošću novoga načina života, do rušenja je došlo gotovo preko noći."

"Da, shvaćam što misliš. Prije pet godina ja bih rekao da nikakvo nadahnuće ne može postići to – ili ovo."

"A sada?"

"A sada je to zamislivo. Nevjerojatno kao sam vrag, ali ne nezamislivo."

9

"Ali imam još jedno pitanje", dodao sam.

"Nastavi."

"U svome si oglasu rekao: 'Žarko mora čeznuti da spasi svijet.'"

"Da?"

"Što trebam učiniti ako žarko želim spasiti svijet?"

Ishmael se na jedan dugi trenutak namršti na mene kroz rešetke. "Želiš li program?"

"Naravno da želim program."

"Onda evo ti programa: priča iz Postanka mora se ukinuti. Prvo, Kain mora prestati ubijati Abela. To je bitno ako želite preživjeti. Ostavitelji su ugrožena vrsta i najvažnija za svijet - ne stoga što su ljudi nego stoga što samo oni mogu razarateljima svijeta pokazati da ne postoji *jedan pravi način života*. A onda, naravno, morate ispljunuti plod tog zabranjenoga drveta. Morate se potpuno i zauvijek odreći zamisli da znate tko bi trebao živjeti, a tko umrijeti na ovoj planeti."

"Da, sve to shvaćam, ali to je program za *čovječanstvo*, to nije program za *mene*. Što *ja* da radim?"

"Ti trebaš naučiti stotinu drugih ljudi onome što sam ja naučio tebe i svakoga od njih nadahnuti da nauči drugih stotinu. Tako se to oduvijek radi."

"Da, ali... da li je to *dovoljno*?"

Ishmael se namršti. "Naravno da nije dovoljno. Ali ako počneš bilo gdje drugdje, uopće nema nade. Ne možeš reći: 'Promijenit ćemo način na koji se ljudi odnose prema svijetu, ali nećemo promijeniti način na koji misle o svijetu ili način na koji misle o božanskim namjerama sa svijetom ili način na koji razmišljaju o sudbini čovjeka.' Sve dok su ljudi tvoje kulture uvjereni da svijet pripada njima i da je njihova bogom određena sudbina da ga osvoje i vladaju njime, nastavit će se ponašati onako kako su se ponašali proteklih deset tisuća godina. Nastavit će se odnositi prema svijetu kao da je dio ljudskoga vlasništva i nastavit će ga osvajati kao da im je neprijatelj. Te stvari ne možeš promijeniti *zakonima*. Moraš promijeniti *umove* ljudi. A ne možeš samo iskorijeniti ono loše i ostaviti prazninu; ljudima moraš pružiti nešto što je podjednako smisleno kao ono što su izgubili - nešto što je smislenije od poznatog užasa *vrhovnog čovjeka*, koji je izbrisao sve na ovoj planeti što izravno ili neizravno ne služi njegovim potrebama."

Odmahnuo sam glavom. "Kažeš da netko mora ustati i postati današnjemu svijetu ono što je Sveti Pavao bio Rimskome carstvu."

"Da, u osnovi. Da li je to tako zastrašujuće?"

Nasmijao sam se. "Zastrašujuće nije ni izbliza dovoljno snažan izraz. Reći za to da je zastrašujuće je kao da za Atlantski ocean kažeš da je vlažan."

"Da li je to zaista toliko nemoguće u doba kada se komičar na televiziji može obratiti većem broju ljudi u deset minuta nego što je to Pavao mogao za vrijeme cijeloga svoga života?"

"Ja nisam komičar."

"Ali si pisac, zar nisi?"

"Ne ta vrst pisca."

Ishmael slegne ramenima. "Sretniče. Odriješen si od svih obveza. Sam si sebe odriješio."

"To nisam rekao."

"Što si očekivao da ćeš od mene naučiti? Zapijevanje? Čarobnu riječ koja će odnijeti sve zlo?"

"Ne."

"Na kraju, čini se da nisi različit od onih za koje tvrdiš da ih prezireš: samo si želio nešto za samoga sebe. Nešto od čega ćeš se bolje osjećati dok gledaš kako se približava kraj."

"Ne, nije tako. Ti me samo ne poznaješ dobro. Uvijek je tako sa mnom – ponajprije kažem: 'Ne, ne, nije moguće, potpuno je i krajnje nemoguće', a onda krenem i uradim to."

Ishmael frkne, jedva umilostivljen.

"Znam da će mi ljudi reći: 'Predlažete li da se vratimo lovačko-sakupljačkom životu?'"

"To je naravno besmislena zamisao", reče Ishmael. "U načinu života Ostavitelja ne radi se o lovu i sakupljanju, nego o dopuštanju da ostatak zajednice živi – a poljoprivrednici to mogu učiniti jednako kao i lovci-sakupljači." Zastao je i potresao glavom. "Ono što sam se mučio da ti

prenešem nova je paradigma ljudske povijesti. Život Ostavitelja nije zastarjela stvar koja je negdje 'u prošlosti'. Tvoj zadatak nije da segneš u prošlost, nego da kreneš prema budućnosti."

"Ali prema čemu? Ne možemo samo otići od naše civilizacije onako kako su to učinili Hohokami."

"To je svakako istina. Hohokame je čekao drugačiji način života, ali morate biti maštoviti – ako vam je to dovoljno vrijedno. Ako vam je stalo da preživite." Tmurno se zagledao u mene. "Vi jeste maštovit narod, zar niste? Time se ponosite, zar ne?"

"Da."

"Tada nešto izmislite."

10

"Zanemario sam jednu malu stvar", reče Ishmael, a tada ispusti dug, težak, dahtav uzdah, kao da je požalio što si je dozvolio podsjetiti se na to.

Čekao sam u tišini.

"Jedan od mojih učenika bio je bivši zatvorenik. Naoružani pljačkaš, zapravo. Da li sam ti to rekao?"

Rekao sam da nije.

"Bojim se da je naš zajednički rad bio korisniji meni nego njemu. Prvenstveno, od njega sam naučio da, suprotno onome što shvatiš iz filmova o zatvoru, zatvorsko stanovištvo uopće nije jednolična skupina. Kao i u vanjskome svijetu, postoje bogati i siromašni, moćni i slabi. A relativno govoreći, bogati i moćni jako dobro žive u zatvoru - ne tako dobro kao vani, naravno, ali mnogo, mnogo bolje od siromašnih i slabih. Zapravo, mogu dobiti gotovo sve što požele, u smislu droga, hrane, seksa i usluga."

Podigao sam jednu obrvu.

"Želiš znati kako je to povezano sa svim ovim", reče on kimnuvši. "Povezano je sa svime: svijet Uzimatelja jedan je ogroman zatvor i osim šačice Ostaviteljskih naroda koji su raštrkani po svijetu, sveukupna ljudska vrsta sada je u tom zatvoru. Tijekom posljednjeg stoljeća svakom je preostalom ostaviteljskom narodu u Sjevernoj Americi data mogućnost izbora: da ih se istrijebi ili da prihvate zatvaranje. Mnogi su izabrali zatvaranje, ali malo ih se moglo prilagoditi zatvorskom životu."

"Da, čini se da je tako."

Ishmael me pogleda obeshrabrenim, vlažnim očima. "Razumljivo je da dobro vođen zatvor mora imati i zatvorsku industriju. Siguran sam da shvaćaš zašto je tako."

"Pa... pomaže da zatvorenici ostanu zaposleni, pretpostavljam. Odvlači im misli od dosade i uzaludnosti njihovih života."

"Da. Možeš li imenovati vašu?"

"Našu zatvorsku industriju? Ne ovako napamet. Pretpostavljam da je to očigledno."

"Prilično očigledno, rekao bih."

Malo sam razmislio o tome. "Uništavanje svijeta."

Ishmael kimne. "Pogodio si od prve."

11

"Ima jedna značajna razlika između stanovnika vaših zatvora za zločince i stanovnika vašeg kulturološkog zatvora: oni prvi razumiju da raspodjela bogatstva i moći unutar zatvora nema nikakve veze s pravdom."

Trepnuo sam, a tada ga zamolio da mi objasni.

"U vašem kulturološkom zatvoru, koji zatvorenici dijele moć?"

"Ah", rekoh. "Muški zatvorenici. Osobito bijeli muški zatvorenici."

"Da, to je točno. Ali razumiješ da su ti bijeli muški zatvorenici zaista zatvorenici, a ne čuvari. Usprkos svoj svojoj moći i prednostima – usprkos tome što gospodare nad svima drugima u zatvoru – nitko od njih nema ključ kojim bi mogli otključati vrata."

"Da, to je istina. Donald Trump može učiniti mnoge stvari koje ja ne mogu, ali ne može izaći iz zatvora ništa više nego što to ja mogu. Ali kakve to veze ima s pravdom?"

"Pravda zahtijeva da i drugi ljudi, ne samo bijeli muškarci, imaju u zatvoru moć."

"Da, shvaćam. Ali što to govoriš? Da to nije istina?"

"Istina? Naravno da je istina da muškarci – i to, kao što ti kažeš, osobito bijeli muškarci – drže konce u rukama unutar zatvora već tisuće godina, možda čak od početka. Naravno da je istina da je to nepravedno. I naravno da je istina da bi moć i bogatstvo unutar zatvora trebalo jednako preraspodijeliti. Ali treba istaći da ono što je ključno za vaš opstanak kao vrste nije preraspodjela moći i bogatstva unutar zatvora, nego prije uništenje samog zatvora."

"Da, to shvaćam. Ali nisam siguran da bi mnogi ljudi shvatili."

"Ne?"

"Ne. Među politički djelatnima, preraspodjela bogatstva i moći je... ne znam kako bih to nazvao a da bude dovoljno snažan izraz. Zamisao čije je vrijeme došlo. Sveti Gral."

"Usprkos tome, bijeg iz zatvora Uzimatelja je opća stvar ispod koje bi se trebalo potpisati sveukupno čovječanstvo."

Potresao sam glavom. "Bojim se da je to stvar za koju se neće potpisati gotovo nitko iz ljudske vrste. Bijeli ili obojeni, muškarci ili žene, ono što ljudi ove kulture žele je imati koliko god mogu bogatstva i moći u zatvoru Uzimatelja. Uopće im nije stalo što je to zatvor i nije im stalo što to razara svijet."

Ishmael slegne ramenima. "Kao i uvijek, ti si pesimist. Možda si u pravu. Nadam se da nisi."

"I ja se tome nadam, vjeruj mi."

12

Iako smo razgovarali samo otprilike sat vremena, Ishmael se Činio slab do iscrpljenosti. Pokusno sam spominjao odlazak, ali njemu je očigledno na umu bilo nešto drugo, važnije.

Na kraju me pogledao i rekao: "Razumiješ da sam s tobom završio."

Mislim da bih se otprilike isto tako osjećao da je zabio nož u moj želudac.

Na trenutak je sklopio oči. "Oprosti mi. Umoran sam i ne izražavam se dobro. Nisam to mislio tako kako je zvučalo."

Nisam mu mogao odgovoriti, ali sam uspio kimnuti.

"Samo sam htio reći da sam završio s onim što sam namjeravao učiniti. Kao učitelj, više ti ništa ne mogu dati. Čak i tako, bilo bi mi drago da mi budeš prijatelj."

Ponovo, nisam mogao nego kimnuti.

Ishmael slegne ramenima i ogleda se naokolo zamagljenim očima, kao da je na tren zaboravio gdje se nalazi. Tada se povraća i prasne u veličanstveno, sočno kihanje.

"Gledaj", rekoš ustajući, "vratit ću se sutra."

Uperio je u mene dug, taman pogled; pitao se koga vruga još očekujem od njega, ali bio je suviše iscrpljen da bi to izgovorio. Poslao me mojim putem gundanjem i oproštajnim kimanjem.

Trinaest

1

Te noći, prije nego sam usnuo u svome motelskom krevetu, dovršio sam svoj plan. Bio je to loš plan i ja sam to znao, ali nisam mogao smisliti ništa bolje. Svidjelo se to njemu ili ne (a znao sam da mu se neće svidjeti), morao sam izbaviti Ishmaela iz tog prokletog karnevala.

Bio je to loš plan i u još jednom smislu, što je potpuno ovisio o meni i mojim oskudnim sredstvima. Imao sam samo jednu, i to lošu kartu, i ako bih je morao otvoriti, pretpostavljao sam da bi vjerojatno bila dvojka.

U devet idućeg jutra bio sam u malome gradu otprilike na pola puta kući, vozeći se naokolo u nadi da ću pronaći nekakvo mjesto za doručak, kada se upozorenje 'suviše vruće' uključi na mojoj ploči s instrumentima, prisilivši me da se zaustavim. Otvorio sam poklopac i provjerio ulje: ulje je u redu. Provjerio sam spremnik s vodom: suh. Nema problema – brižan putnik, nosio sam dodatnu vodu. Zatvorio sam spremnik, ponovo krenuo, kada je nakon dvije minute upozoravajuće svjetlo ponovo zatitralo. Uspio sam stići do benzinske postaje gdje je pisalo 'dežurni mehaničar', ali nije bilo nikakvog dežurnog mehaničara. Čak i tako, momak koji je bio na dužnosti znao je trideset puta više od mene o automobilima i bio voljan malo pročeprkati naokolo.

"Hlađenje ne radi", rekao mi je nakon otprilike petnaestak sekundi. Pokazao mi je to i objasnio da se inače događa samo kada se u gradskoj vožnji s neprestanim zaustavljanjem i kretanjem motor pregrijava.

"Da li je možda izbacio osigurač?"

"Moglo bi biti", rekao je. Ali je to isključio kada je isprobao novog, koji nije bio ništa bolji od staroga. Rekao je: "Čekajte", i dohvatio ispitivač, kojim je ispitao zatvarač koji je povezivao ventilator s električnim sustavom. "Zapalio vam se ventilator", rekao mi je, "tako da se čini da je izgorio."

"Gdje mogu nabaviti novoga?"

"Nigdje u ovom gradu", rekao mi je. "Ne subotom."

Pitao sam ga mogu li stići kući s takvim automobilom.

"Mislim da možete", rekao je, "ako se ne morate mnogo voziti kroz grad. Ili ako stanete i dozvolite mu da se ohladi kad god se počne pregrijavati."

Vratio sam se i odvezao automobil u garažu zastupničkog servisa dobrono prije podneva i ostavio ga tamo, iako su me uvjeravali da se baš ništa neće dogoditi prije ponedjeljka ujutro. Imao sam samo jedan zadatak na pameti, a to je bila posjeta jednome od onih malih strojeva za novac, gdje sam nastavio harati sve svoje gotovinske izvore – čekove, uštede, kreditne kartice. Kada sam stigao u stan, nosio sam dvije tisuće i četrdeset dolara - a inače sam bio siromah.

Nisam namjeravao razmišljati o budućim nevoljama, jer su jednostavno bile suviše teške. Kako izvaditi gorilu tešku pola tone iz kaveza kojega ne želi napustiti? Kako smjestiti gorilu teškog pola tone na zadnje sjedalo automobila, kad se on ne želi voziti u njemu? Da li bi automobil sa gorilom teškim pola tone na zadnjem sjedištu uopće i krenuo?

Kao što ovo pokazuje, ja sam momak koji djeluje korak po korak. Improvizirao sam. Ovako ili onako, zgurat ću Ishmaela na zadnje sjedište moga automobila, a tada ću razmišljati što dalje učiniti. Vjerojatno ću ga dovesti u svoj stan – a tada ponovo razmišljati što dalje. Prema mome iskustvu, nikada zapravo ne znate kako ćete riješiti problem sve dok se on zaista ne pojavi.

2

U ponedjeljak ujutro nazvali su me u devet da mi kažu što je s automobilom. Ventilator je otkazao jer je bio preopterećen; bio je preopterećen jer je cijeli prokleti sustav za hlađenje otkazao. Bilo je potrebno mnogo posla, vrijednog otprilike šest stotina dolara. Zastenjao sam i rekao im da nastave. Rekli su da će vjerojatno biti spreman do dva sata, da će nazvati. Rekao sam, preskočite poziv, uzet ću automobil kada budem mogao; činjenica je da sam se već odrekao tog automobila. Nisam si mogao priuštiti popravke, a prokleta stvar vjerojatno ionako ne bi mogla voziti Ishmaela.

Unajmio sam kombi.

Nesumnjivo ćete se pitati zašto dovraga to odmah nisam napravio. Odgovor je, jednostavno se toga nisam sjetio. Ograničen sam, dobro? Navikao sam stvari raditi na određen način, a to ne uključuje izlete unajmljenim kombijima.

Dva sata kasnije zaustavio sam se pored karnevala i rekao: "Prokletstvo."

Karneval je otišao.

Nešto – možda predosjećaj – nagnao me da izađem i pronjuškam naokolo. Mjesto je djelovalo premaleno da bi moglo obuhvatiti devetnaest vožnji, dvadeset i četiri igre i sporednu predstavu. Pitao sam se da li bih mogao pronaći mjesto na kojem je stajao Ishmaelov kavez bez oznaka koje bi me vodile. Noge su mi zapamtile dovoljno da bi me odnijele u blizinu, a oči su učinile ostalo, jer *bilo* je vidljivih tragova: ostali su pokrivači koje sam mu kupio, odbačeni u zgužvanoj hrpi zajedno s drugim stvarima koje sam prepoznao: nekoliko njegovih knjiga, blok papira za pisanje, na kojem su se još uvijek vidjele karte i dijagrami koje je nacrtao da bi mi prikazao priče o Kainu i Abelu, Ostaviteljima i Uzimateljima i poster iz njegova ureda, sada smotan i omotan gumicom.

Zbunjeno sam ga raširio i izravnavao kad se pojavio starac kojega sam bio podmićivao. Nacerio se i podigao veliku crnu plastičnu torbu da mi pokaže što ovdje radi: čistio je dio od stotina kilograma smeća koje je ostalo iza karnevala. Tada, kad je vidio hrpu stvari do mojih nogu, uzgledao je i rekao: "Bila je to upala pluća."

"Što?"

"Dotukla ga je upala pluća – tvog prijatelja majmuna."

Stajao sam tamo zureći u njega, nesposoban shvatiti što mi želi reći.

"U subotu navečer došao je veterinar i dao mu injekciju, ali bilo je prekasno. Umro je ovog jutra oko sedam ili osam, pretpostavljam."

"Kažete li da je... mrtav?"

"Zbilja je mrtav, ortak."

A ja, potpuni egoist, jedva sam bio nejasno primijetio da izgleda pomalo izmučeno.

Ogledao sam se prostranim sivim prostorom, gdje je ovdje-ondje vjetar podigao hrpe papira i katkad ih prevrtao, i osjećao se srodan s time – prazan, beskorisan, zadavljen prašinom, pusta zemlja.

Moj je drevni ortak čekao, očigledno nezainteresiran onim što bi ovaj prijatelj majmuna mogao učiniti ili reći.

"Što su učinili s njim?" upitao sam.

"A?"

"Što su učinili s tijelom?"

"O. Pozvali su vučnu službu, pretpostavljam. Odvezli su ga tamo gdje kremiraju žrtve nesreća. Znate."

"Da. Hvala."

"Nema problema."

"Da li je u redu ako uzmem ove stvari?"

Iz pogleda kojim me obdario mogao sam shvatiti da sam mu pružio novo mjerilo ljudske ludosti, ali rekao je samo: "Sigurno, zašto ne? Samo to baci negdje drugdje."

Ostavio sam pokrivače, naravno, ali ostatak je lako stao pod jednu ruku.

3

Što uraditi? Na trenutak stati, spuštenog pogleda, pored općinske peći u kojoj kremiraju mrtve? Netko drugi to bi drugačije izveo, vjerojatno bolje, otkrivajući veće srce, dublju osjećajnost. A ja, ja sam se odvezao kući.

Odvezao se kući, vratio kombi, uzeo svoj automobil, i vratio se u stan. Bio je prazan na nov način, s novim stupnjem praznine.

Na kraju stola stajao je telefon, povezujući me sa cijelim svijetom života i djelatnosti, ali koga bih mogao nazvati?

Čudno, pomislio sam na nekoga, potražio broj i okrenuo ga. Nakon tri zvonjenja, odgovorio je nizak, odlučan glas:

"Obitavalište gospođe Sokolow."

"Da li je to gospodin Partridge?"

"Da, to je gospodin Partridge."

Rekao sam: "Ovdje čovjek koji vas je posjetio prije dva tjedna, pokušavajući pronaći Rachel Sokolow."

Partridge je čekao.

Rekao sam: "Ishmael je mrtav."

Nakon stanke: "Jako mi je žao to čuti."

"Mogli smo ga spasiti."

Partridge je neko vrijeme razmišljao o tome. "Da li ste sigurni da bi nam to dopustio?"

Nisam bio siguran, i to sam mu rekao.

4

Tek kada sam Ishmaelov poster želio uokviriti otkrio sam da su poruke na obje strane. Dao sam ga uokviriti tako da su se obje strane vidjele. Poruka na jednoj strani je ona koju je Ishmael bio izložio na zidu svog skrovišta:

*Ako Čovjeka nestane,
ima li nade
za gorilu?*

Poruka na drugoj strani glasila je:

*Ako gorile nestane,
ima li nade
za Čovjeka?*